

ZUZANA PANCZOVÁ
GABRIELA KILIÁNOVÁ
TOMÁŠ KUBISA

NÁRODOPIŠ
NA SLOVENSKU
V SLUŽBÁCH
TRETEJ RÍŠE

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie
Slovenskej akadémie vied

MARENČIN PT

Národopis na Slovensku
v službách Tretej ríše

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 52

Publikácia vznikla s podporou projektu VEGA 2/0107/19 Folklór, folkloristika a ideológia.

Táto monografia je Open Access publikáciou, jej používanie sa riadi medzinárodnou licenciou Creative Commons Attribution 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Recenzenti:

Mgr. Jakub Drábik, PhD., Historický ústav SAV, Bratislava

Mgr. Rastislav Fišo, SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov na Slovensku, Bratislava

Autori:

© Mgr. Zuzana Panczová, PhD., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© PhDr. Tomáš Kubisa, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

© Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV, Klemensova 19, Bratislava, 2021

© Marenčin PT, spol. s r. o., Bratislava, 2021

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marencin@marencin.sk www.marencin.sk

Photo © Collegium Carolinum, Ing. Mikuláš Lipták, Eva Kovačevičová-Fudala,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

Cover © Marenčin Media, 2021

Design and layout © Marta Blehová, 2021

934. publikácia

1. slovenské vydanie

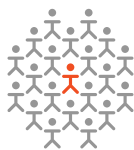
ISBN 978-80-569-0959-1 (ePub)

ISBN 978-80-569-0958-4 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909591>

NÁRODOPIS NA SLOVENSKU V SLUŽBÁCH TRETEJ RÍŠE

Zuzana Panczová
Gabriela Kiliánová
Tomáš Kubisa

Ústav etnológie
a sociálnej antropológie

Slovenskej akadémie vied

MARENČIN PT

Bratislava 2021

OBSAH

Predslov	8
Úvod	11
KAPITOLA I.	15
Vplyv nacionalizmu na národopisný výskum v Nemecku a v prostredí nemeckých menšín v Československu pred druhou svetovou vojnou	
I. 1. <i>Volk</i> a menšinová politika Nemecka v období od zjednotenia po weimarskú republiku.	15
I. 2. Národopisné a vlastivedné výskumy nemeckých menšín v strednej Európe v medzivojnovom období v rámci <i>völkisch</i> ideológie	20
KAPITOLA II.	29
Národopis v službách nacistickej ideológie počas druhej svetovej vojny. Príklad Institut für Heimatforschung v Kežmarku.	
II.1. Volkskunde a Volksforschung vo vzťahu k nacistickej ideológii.	29
II. 2. Institut für Heimatforschung: nemecký ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku	35
II. 3. Vedecká a ideologická misia manželov Berankovcov v IHF.	47
II. 4. Hertha Wolf-Beraneck: žena vo vede	56
KAPITOLA III.	71
Príklady výskumných aktivít F. J. Beranka v prostredí nemeckých menšín na Slovensku a na Zakarpatskej Ukrajine v tzv. Nemeckom archíve ÚESA SAV	
III. 1. Výskum ľudového rozprávania Franza J. Beranka v prostredí malokarpatských Huncokárov	73
III. 1. 1. Jazyková a etnická charakteristika Huncokárov – malokarpatských po nemecky hovoriacich drevorubačov	

III.1.2. Pramenný materiál poverových rozprávání Huncokárov zozbieraný F. J. Berankom a W. Kuhnom	
III. 2. Franz J. Beranek a jeho vedecký záujem o habánsku problematiku	88
III. 2. 1. Jazyková a etnická charakteristika „Habánov“ na Slovensku	
III. 2. 2. Franz Beranek a „anabaptistická otázka“	
III. 2. 3. Zhrnutie významu Berankovho výskumu Habánov	
KAPITOLA IV.	102
Bruno Schier – „veda v národnom boji“	
IV. 1. Úspechy mladého bádateľa pred príchodom na Slovensko.	103
IV. 2. “Pod krásou hviezdnatého neba”. Pobyť Bruna Schiera na Slovensku	110
IV. 3. Vedecká činnosť a kultúrno-politické úlohy Bruna Schiera na Slovensku	115
IV. 4. Záverom: misia nemeckého profesora na Slovensku. ...	123
IV. 5. Epilóg. Názory Bruna Schiera na slovenskú ľudovú kultúru po druhej svetovej vojne.	131
 Záver	 133
 Poznámky	 141
 O autoroch	 162
Zoznam a zdroj ilustrácií	164
Archívne pramene	166
Literatúra	167
Internetové zdroje	178
Menný register	180
Summary	184
V edícii Etnologické štúdie doteraz vyšlo.	189

PREDSLOV

Publikácia je výsledkom spoločného záujmu autorov o spracovanie dokumentov, ktoré boli desiatky rokov uložené vo vedeckých zbierkach Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. Dnes nevieme presne zodpovedať otázku, či dôvodom toho bolo zabudnutie alebo komplikovanosť témy, ktorá je spojená s obdobím znásilňovania vedy pre účely vražednej ideológie a utrpením ľudí všetkých etníc a sociálnych vrstiev. Vypovedá aj o obzvlášť tragickom úseku dejín nemeckej menšiny na Slovensku, ktorá bola po stáročia nepochybným prínosom pre tunajšiu kultúru a vzdelanosť. Počas celého 20. storočia zvädzala tvrdý bol o svoju identitu, dobré meno, i celkové prežitie. Obdobie druhej svetovej vojny bolo pre ňu mnohonásobným tlakom – kým pre niektorých sa ideológia vyzdvihujúca údajnú nemeckú rasovú a kultúrnu prevahu mohla byť krátkozrakou satisfakciou za výsledky prvej svetovej vojny, silnejúci tlak zo strany nemeckej ríšskej moci bol často v rozpore s lokálpatriotizmom občanov nemeckej národnosti. Povojnové uvalenie kolektívnej viny tvrdo dopadlo na viaceré ich generácie, v dôsledku čoho sa mnohí časti svojej rodinnej identity aspoň načas dokonca zriekli, a to mnohokrát aj v prípade, keď neniesli za vojnové udalosti žiadnu zodpovednosť.

Texty, ktoré sme spracovali, hovoria o dejinách vedy, ktorá sa od svojich počiatkov snažila vyzdvihovať hodnoty každodennej kultúry príslušníkov etníc. Jej protagonisti, o ktorých píšeme, sa

podľa dostupných dokumentov začali zaujímať o národopis zo subjektívne pocítovaného nacionalistického entuziazmu a vedeckého zápalu. Ten však, tak ako v prípade mnohých iných vedcov, dostal vo víre nacionalistickej radikalizácie a mocenských snáh Hitlerových stúpenčov svoje politické zadanie.

Výskum, ktorý sme s prestávkami robili od roku 2016, nás nútil zamýšľať sa nad vzťahom národopisnej vedy a ideológie aj v širších súvislostiach. Mysleli sme na našich predchodcov, často i osobne známych kolegov, ktorí sa v podmienkach fašistickej a neskôr komunistickej totalitnej moci museli vysporadúvať s často protichodnými pocitmi lásky k svojej profesii, osobnou ctižiadostivosťou i strachom z možných následkov na ich kariéru. Mnohí sa rozhodli pre oportunistiku, niektorí sa postavili do rolí presvedčených ideológov, viacerí boli režimami odstavení z vedeckej činnosti, iní sa stiahli do úzadia kvôli zachovaniu osobnej integrity, väčšina sa snažila nájsť prijateľný balans.

Bolo to teda zaujímavé, no nie úplne ľahké písanie. O to viac chceme poďakovať všetkým, ktorí ku vzniku tejto publikácie prispeli – predovšetkým vedeniu Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV za inštitucionálnu a finančnú podporu, vedúcej Archívu Slovenskej akadémie vied Mgr. Jane Gubášovej Baherníkovej, PhD. a jeho pracovníkom za pomoc vo vyhľadávaní materiálov o projekte Slovenská vlastiveda, riaditeľke Archívu Univerzity Komenského Mgr. Márii Grófovej za poskytnutie dokumentov o Brunovi Schierovi, pracovníkom Slovenského národného archívu v Bratislave za ochotu a ústretovosť. Ďakujeme pracovníkom Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine, historikovi Múzea v Kežmarku Mgr. Vladimírovi J. Ševcovi a ostatným pracovníkom múzeí, pracovníkom archívov a vedeckých pracovísk v Bratislave, Spišskej Sobote, Levoči

a v Kežmarku, ktorí nám sprístupnili dôležité pramenné materiály a sprostredkovali rozhovory s pamätníkmi. Osobitne sa chceme poďakovať Ing. Mikulášovi Liptákovi za poskytnutie dôležitých informácií, prameňov a fotografií spojených s činnosťou Institut für Heimatforschung v Kežmarku, podobne Ing. Jánovi Grausovi, predsedovi občianskeho združenia Potomkovia Huncokárov, za pramene a konzultácie pri analýze huncokárskych povestí. Pánovi Hermannovi Hummerovi, vedúcemu knižnice Volkskundemuseum vo Viedni ďakujeme za skeny mnohých publikácií, ku ktorým sme na Slovensku nemali prístup, Dr. Martinovi Zückertovi za fotografie z archívu Collegia Carolina v Mníchove a Univerzity Gießen a pani Eve Kovačevičovej-Fudala, Bratislava za fotografie zo súkromného archívu. Náš kolega PhDr. Mojmír Benža, PhD. nám sprostredkoval dôležité informácie o príprave projektu Etnografického atlasu Slovenska, kolegovia z Historického ústavu SAV, zvlášť PhDr. Michal Schvarc, PhD. a kolegyňa z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR Mgr. Michala Lônčíková, PhD. nám poskytli archívne materiály a iné informácie – všetkým ďakujeme.

V neposlednom rade ďakujeme za odbornú pomoc a cenné pripomienky našim recenzentom Mgr. Jakubovi Drábikovi, PhD, vedeckému pracovníkovi Historického ústavu SAV a Mgr. Rastislavovi Filovi, riaditeľovi Múzea kultúry karpatských Nemcov.

Zuzana Panczová – Gabriela Kiliánová – Tomáš Kubisa

Poznámka:

Pokiaľ nie je uvedené inak, preklady urobili autori.

Špecifické teoretické a dobové termíny, ako aj názvy publikácií sú zvýraznené kurzívou.

V citovaných textoch sa zachováva dobový pravopis.

ÚVOD

Moderná veda predstavuje diskurzívnu oblasť, ktorej princípy sa riadia jednak kritériami expertnosti, ako aj rešpektovania etických pravidiel. Ideálny obraz vedy, ako objektívnej, neúplatnej a na politickej moci nezávislej inštitúcie ju od čias osvietenstva stavia do úlohy dôveryhodného arbitra pri posudzovaní pravdivosti alebo opodstatnenosti tvrdení v poznávaní zákonitostí javov fyzického i sociálneho sveta.

Historická skúsenosť však ukazuje aj prípady, keď sa autorita vedy stala objektom využívania resp. zneužívania štátnou mocou. Nie je novým zistením, že aj národopis (resp. etnografia, etnológia a ich subdisciplína folkloristika), ktorých zrod bol spojený s obdobím rodiaceho sa nacionalizmu, boli aj neskôr v 20. storočí využívané politickými ideológiami uplatňujúcimi nacionalistické koncepty vrátane ideológie totalitného režimu národného socializmu.

Pojem „národopis“ (v nemeckých zdrojoch *Volkskunde*) v tejto práci používame v zmysle dobových prameňov ako názov disciplíny skúmajúcej ľudovú kultúru prevažne deskriptívnym spôsobom. Pojem „etnografia“ sa tu chápe ako ekvivalent pojmu národopis. „Etnológia“ je termín používaný najmä od druhej polovice 20. storočia a označuje vedu, ktorá historicky nadväzuje na národopis, ale na báze jasne deklarovaných teoretických a metodologických východísk empiricky skúma nielen ľudovú (resp. tradičnú, vidiec-

ku), ale aj súčasnú kultúru a spoločnosť. „Folkloristika“ je zvyčajne chápaná ako subdisciplína národopisu (etnografie, etnológie) skúmajúca prejavy ľudovej alebo súčasnej neprofesionálnej umeleckej tvorby (v jej naratívnych, piesňových, hudobných, tanečných či dramatických formách). V nemeckých zdrojoch sa uvádzajú i ďalšie pojmy odvodené od slova ľud [*Volk*],¹ ktoré boli súčasťou nacionalistického, a neskôr aj nacistického ideologického diskurzu, ktorý však prenikol aj do národopisných výskumov označovaných ako *Volksforschung*. Príkladom je špecifický nemecký pojem *Volksstum*, ako idealistický, utopický termín pre historicky, kultúrne aj ideovo jednotnú národnú pospolitosť, organizmus, ktorý má svoju jedinečnú úlohu v dejinách (viac o tom Hofmeister 2018).

V tejto knihe uvádzame nacionalizmus i nacizmus ako príklady ideologických systémov. Definícia pojmu ideológia je náročná jednak na radikálne zmeny významov v minulosti², ale aj pre nejednoznačnosť a častú intuitívnosť jeho používania v súčasnosti. V tomto texte ho budeme používať v súlade s dejepisným prístupom, ako teoretický systém politických hnutí a režimov (Vörös 2014: 15).

Publikácia je príspevkom k diskusii o inštitucionálnych a personálnych formách ideologického používania národopisu a príbuzných vlastivedných disciplín nacistickým Nemeckom v 40. rokoch 20. storočia v intenciách jeho zahraničnopolitických plánov. Pri analýzach pramenného materiálu sú inšpiratívne jednak teoretické koncepty Rogera Brubakera (1996) *nationalizing nationalism* a *homeland nationalism* v kontexte strednej Európy, ako aj stále aktuálne úvahy nemeckého etnológa Hermanna Bausingera (1965) o etablovaní sa nacistickej ideológie do národopisného výskumu prostredníctvom analýz dobových konceptov *Volksforschung* a *Volksideologie*.

Našou snahou je predovšetkým objasnenie otázok týkajúcich sa ideologických kontextov národopisného výskumu nemeckej menšiny na Slovensku počas druhej svetovej vojny. Okrem toho je však táto téma aktuálna a inšpirujúca aj ako podnet k vyvolaniu širšej diskusie na tému vzťahu medzi politickými ideológiami a vedou. Na jednej strane je pravda, že zneužitie národopisnej vedy vrátane pojmov ako *Volk* a *Volkstum* nacistickou ideológiou viedli po druhej svetovej vojne v Nemecku k otázkam, ako ďalej pokračovať v národopise a folkloristike a zvažovalo sa riešenie v podobe ich premenovania alebo dokonca zákazu ich používania (príkladom bola výzva sociológa Kamenetsky 1972: 221, Bendix 1997: 161). Poľská etnologička Stanisława Trebunia-Staszal, ktorá analyzovala činnosť výskumného ústavu Institut für deutsche Ostarbeit [voľný preklad: Ústav nemeckej činnosti na Východe] aplikujúceho nacistickú ideológiu do výskumnej teórie a praxe, však upozorňuje na skutočnosť, že Ríša nevytvorila žiadnu osobitnú novú disciplínu, akúsi „národnosocialistickú etnológiu“ alebo antropológiu a že využívanie týchto disciplín pre potreby štátnej moci resp. politických režimov sa nedialo len v súvislosti s nacizmom, jestvovalo predtým i potom (Trebunia-Staszal 2018: 64). Okrem porovnania s inými typmi minulých dominantných autoritatívnych a totalitných politických ideológií³ môže viesť k úvahám o vzťahu politiky a vedy vo všeobecnosti, a to aj v súčasných podmienkach. Dokonca aj v prostredí liberálnej demokracie, ktorá býva vnímaná ako protipól totalitných režimov, totiž veda nie je úplne nezávislá od určitých politicky presadzovaných ideologických vízií.⁴

Prvá kapitola je venovaná vplyvu nacionalizmu na národopisné výskumy v Nemecku a Československu v medzivojnovom období. Vysvetľuje historické, politické a kultúrne kontexty, ktoré spôsobili, že sa národopis stal disciplínou neskôr mimoriadne využívanou

aj v rámci nacistickej ideológie. Druhá kapitola sa už sústreďuje na úlohu spoločenských vied a národopisu vo vojnových podmienkach a v nacistickej propagande počas druhej svetovej vojny. Robí tak na príklade kežmarského vlastivedného ústavu, po vzniku ktorého pôvodne túžili karpatonemeckí lokálpatrioti, ale až politické zámery Tretej ríše umožnili získať potrebnú finančnú a inštitucionálnu podporu. Cenou za to bol, samozrejme, ideologický dohľad a plnenie politických cieľov nemeckých centrálnych orgánov, čo zabezpečovali preverení ríšski vedci reprezentovaní manželskou dvojicou Franz Josef Beranek a Hertha Wolf-Beranek.

Posledné dve kapitoly prinášajú podrobnosti z výskumných aktivít, ktoré mali za cieľ získať etnografický a jazykovedný materiál dokladajúci kultúrnu aktivitu nemeckých menšín na území Slovenska a Zakarpatskej Ukrajiny.

Tretia kapitola približuje výskumné pôsobenie Franza J. Beranka, a to na základe jedného jeho úspešného výskumu (predstavy a rozprávania o nadprirodzených bytostiach v prostredí uzavretej etnickej enklávy tzv. Huncokárov v Malých Karpatoch začiatkom 30. rokov 20. storočia), a jedného neúspešného výskumu (výskum Habánov). V uvedenej kapitole sa podrobnejšie venujeme aj opisu pramenného materiálu z fondov Vedeckých zbierok Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (s pracovným názvom Nemecký archív ÚESA SAV), ktorý pravdepodobne pochádza z pozostalosti manželov Berankovcov a ktorého skúmanie bolo aj prvotným impulzom pre napísanie tejto knihy.

V poslednej kapitole sa dostáva k slovu postava významného nemeckého národopisca Bruna Schiera, ktorý počas vojnových rokov pôsobil na Slovensku jednak ako pedagóg, profesor Slovenskej univerzity, a zároveň ako člen vedeckej rady zmieneného vlastivedného ústavu v Kežmarku.

KAPITOLA I.

VPLYV NACIONALIZMU NA NÁRODOPISNÝ VÝSKUM V NEMECKU A V PROSTREDÍ NEMECKÝCH MENŠÍN V ČESKOSLOVENSKU PRED DRUHOU SVETOVOU VOJNOU

I. 1. *Volk* a menšinová politika Nemecka v období od zjednotenia po weimarskú republiku.

V tejto práci vychádzame z predpokladu, že paradigmy národopisnej vedy etablujúcej sa v krajinách strednej Európy približne od prelomu 18. a 19. storočia boli pod silným vplyvom vtedajších romantických a nacionalistických ideí. Romantizmus spadá skôr do oblasti umenia, nacionalizmus do sféry politiky, avšak oba tieto smery vytvárali prostredie, ktoré formovalo intelektuálne milieu tej doby. Ich výraznými protagonistami v európskom priestore boli nemeckí filozofi, umelci a výskumníci, ktorých nepochybne inšpirovali aj špecifiká historického vývoja Nemecka, kde práve nacionalistické ideály pomohli prekonať stáročné politické rozdrobenie a vytvoriť ekonomicky i vojensky silný štátny celok.

Národopis [Volkskunde] je nielen v prípade Nemecka často vnímaný aj ako dieťa národného boja za slobodu, keď bol ľud [Volk] mobilizovaný proti Francúzsku a tým bola zvýšená jeho hodnota (Hausmann 2011: 560). Podobne ako v mnohých iných európskych krajinách, aj v Nemecku vnímal romantizmus,

ovplyvnený nacionalistickými politickými ideami, ľudovú kultúru (najmä mýty, legendy, rozprávky, piesne, ale aj zvyky, kroje, architektúru a pod.) ako ideálny vzor umenia, kánon, ktorý mal byť autentickým prejavom „národného ducha“. Národopisné a folkloristické výskumy zrodené romantickými ideálmi sa zameriavali na modernizáciou a urbanizmom nedotknuté lokality, ktoré boli chápané ako „konzervy“ inde už zaniknutých kultúrnych prvkov. Romantická idealizácia „ľudu“ [Volk, Volkstum] bola v 19. storočí okrem iného reakciou na procesy urbanizácie a industrializácie, ktorých odvrátenou stranou bol rozpad tradičných rodinných a komunitných vzťahov, negatívny vplyv na sociálne podmienky a životné prostredie predovšetkým v mestách. V intelektuálnom diskurze sa zintenzívňujú prejavy nostalgickej túžby po návrate k prírode, k autentickému kultúre a neskazenej morálke. Etnologička Regina Bendix túto túžbu, pretavenú do vzniku národopisných disciplín, výstižne nazvala „hľadaním autenticity“ (Bendix 1997). Veda sa na rozdiel od umelecky zameraného romantizmu uberala cestou hľadania materializácie, vhodnej metódy pri hodnotení „autenticity“ skúmaných prvkov a javov. Avšak ani to nepomohlo vytvoriť odstup od romantických túžob – „systematické výskumné agendy namiesto toho znamenali prostriedky operacionalizovania a externalizácie toho, čo romantici formulovali vysoko osobným, experimentálnym jazykom“ (Bendix 1997: 46).

Nacionalizmus, ako politický impulz stojaci pri zrode národopisu, má výrazné dobovo a geograficky vymedzené špecifiká. Americký sociológ Rogers Brubaker si v dnes už klasickom diele *Nationalism Reframed* [prerámčovaný nacionalizmus] (1996) všima najmä tie podoby nacionalizmu v strednej a východnej Európe, ktoré vyplynuli z presunov hraníc po 1. svetovej vojne.

Vychádza totiž z predpokladu, že nacionalizmus, ktorý zmene hraníc predchádzal, bol iný, než ten, ktorý bol ich následkom. V tomto smere hovorí o triadických vzťahoch spájajúcich 1. národné menšiny s 2. novo sa nacionalizujúcimi štátmi, v ktorých menšiny aktuálne žijú a 3. vonkajšie „domoviny“ [*homelands*], ku ktorým menšiny pôvodne prináležali alebo ku ktorým boli konštruované ako prináležiace na základe etnokultúrnej afinity, a nie právoplatného občianstva (Brubaker 1996: 4). Nacionalizujúci nacionalizmus novovzniknutých štátov bol podľa Brubakera v kolízii s cezhraničnými nacionalizmami susedných domovských štátov a to sa stalo kritickým bodom stability medzivojnového usporiadania strednej Európy. Národné menšiny sa tak ocitali v pozícii dvojitého tlaku na svoju národnú lojálnosť – jednak voči štátu, na území ktorého žili, no aj voči svojej „domovine“. Nacionalizujúce štáty apelovali na normy upevňujúce štátnu integritu a suverenitu a na spoločnú prosperitu svojich občanov, ktorých etnokultúrna blízkosť s pôvodnou domovinou by mala byť len ich vnútornou záležitosťou. Oproti tomu politiky pôvodných domovských štátov zdôrazňovali právo a povinnosť dohliadať na „svoj“ národ bez ohľadu na hranice a občianstvo (Brubaker 1996: 111). Modelovým príkladom takejto politiky sa stal i vzťah medzivojnového Nemecka a nemeckej menšiny v Československu.

V prípade Nemecka sa nacionalizmus medzivojrovej weimarskej⁵ republiky výrazne odlišoval od nacionalizmu uplatňovaného v období zjednotenia Nemecka pod vedením Pruska v roku 1871. Rozpor medzi konceptom národa (*Volk*) a štátu bol však prítomný v nemeckých krajinách ešte skôr. Podľa Brubakera to súviselo s existenciou početných silných municipalít v západných oblastiach Nemecka, ktoré bránili vytvoreniu centrálnej štátnej moci, ako aj s mohutnou expanziou nemeckých kolonistov smerom

na východ v období stredoveku a raného novoveku. Od druhej polovice 18. storočia sa však stal silným etnoidentifikačným prvkom jazyk (predstaviteľom takto zameraného filozofického prúdu sa stal Johann G. Herder⁶), pričom však etnoligvistické chápanie národa konca 18. storočia zostávalo apolitickým, ba dokonca antipolitickým konceptom (Brubaker 1996: 114). Pri utváraní hraníc jednotného nemeckého štátu v druhej polovici 19. storočia sa podľa Brubakera po prvýkrát uplatnila idea štátu zjednocujúceho nemecký národ. Napriek tomu, že milióny Nemcov žili na území iných štátov, nemecký štát orientoval svoju nacionalistickú politiku dovnútra svojho teritória a nedeklaroval potrebu poskytovať Nemcom žijúcim v zahraničí osobitnú podporu, práve naopak. Brubaker charakterizoval prvú dekádu trvania zjednoteného Nemecka ako obdobie, kedy *homeland nationalism* ostával v pozícii „neaktivizovanej možnosti“ (Brubaker 1996: 114-115). Spolu s vyostrovaním nacionalistických sporov v krajinách strednej Európy a Pobaltia sa však v priebehu 19. storočia zvyšoval záujem o pangermánske idey u politických reprezentantov po nemecky hovoriacich menšín. Na území Habsburskej monarchie, Poľska a pobaltských štátov vznikali v tomto období nacionalistické hnutia, ktoré sa snažili bojovať proti asimilačným snahám vládnucej moci, resp. proti strate svojej hegemonie. Reakciou na to bol vznik podporných hnutí aj priamo v Nemecku. Kým napríklad Allgemeiner Deutscher Schulverein [Všeobecný nemecký školský spolok], založený v roku 1881 v Berlíne,⁷ sa sústredil na kultúrnu podporu príslušníkov nemeckých menšín najmä v oblasti školstva, Alldeutscher Verband [Všenemecký zväz], založený v roku 1891 v Berlíne, sa usiloval presadiť radikálne politické ciele. Šíril myšlienky o výnimočnej misii nemeckého národa, o jeho práve a povinnosti budovať silnú strednú Európu, a zároveň rozširovať svoju kolo-

niálnu moc (podrobnejšie o tom píše Urban 2016: 67). Ideológia Všenemeckého zväzu obsahovala už aj prvky šovinizmu, anti-semitizmu a rasizmu, ktoré sa postupne prepájali so sociálnym darwinizmom (územné nároky nemeckého etnika neskôr nacistický režim legitimizoval na základe princípu práva silnejšieho na „životný priestor“ [*Lebensraum*]).⁸

Radikálnu zmenu znamenala prvá svetová vojna, ktorej dôsledky znamenali výrazné hospodárske, vojenské a teritoriálne oslabenie Nemecka, ale aj úspech ideológie hlásajúcej jednotu nemeckej krvi a povinnosť štátu chrániť jej záujmy bez ohľadu na štátne hranice. Vznik Československa vyvolal u príslušníkov nemeckých menšín potrebu chrániť svoje záujmy. Jednak pomocou nemeckých kultúrno-vzdelávacích spolkov, ktorých cieľom bola aj obrana pred jazykovou a kultúrnou asimiláciou,⁹ ako aj prostredníctvom politických strán. Špecifikom Slovenska bola skutočnosť, že časť príslušníkov nemeckej menšiny prejavovala (najmä v prvých rokoch trvania 1. ČSR) uhorský patriotizmus a hlásili sa k myšlienkam revizionizmu, ktorý politicky reprezentovala Zipser deutsche Partei [Spišskonemecká strana].

Na mieru lojálnosti nemeckej menšiny k Československej republike vplývalo množstvo faktorov, no je nepochybné, že aktivity medzivojnového Nemecka podporujúce veľkonemecké národné povedomie pomohli propagandisticky „zlegitimizovať“ oklieštenie a neskorší rozpad Československa v dôsledku Mníchovskej dohody v roku 1938. Prítomnosť neasimilovaných nemeckých menšín v krajinách strednej a východnej Európy sa po nástupe Hitlera do funkcie kancelára v roku 1933 a neskôr do funkcie vodcu Nemeckej ríše stala sama osebe dôvodom na revíziu Versailleského systému mierových dohôd¹⁰ a na následné nastolenie nemeckej hegemonie v tejto oblasti (Haar 2005).

V mnohých prípadoch však predstava o príslušnosti k veľkonemeckému národu súperila s afinitou voči lokálnej identite danej menšiny. Ako ukážeme ďalej, prejavilo sa to aj na príklade spišských Nemcov a snahy Ríše prekonať ich lokálpatriotizmus. Zaujímavým príkladom tohto napätia bolo pôsobenie vedeckých národopisne orientovaných spolkov a vedeckých osobností pochádzajúcich z prostredia nemeckých menšín. *Volksforschung* [národný výskum] a *Volksideologie* [národná ideológia] boli pojmami, ktoré vyjadrovali prepojenie národopisu a nacistickej ideológie. Hermann Bausinger, ktorý sa medzi prvými podrobne zaoberal týmito dvoma pojmami, naznačuje otázku, či národopis [*Volkskunde*] ako vedecká disciplína od svojho vzniku (teda prinajmenšom od 19. storočia) neignoroval realitu tým, že bol paradigmaticky zviazaný s pojmom *Volk*, ktorý nie je objektívnou skutočnosťou, ale abstrakciou sociálnej štruktúry. Uvažuje, či na rozdiel od iných disciplín, kde bola nacistická ideológia zjavne nepatričným zásahom zvonku, v prípade *Volkskunde* len nezdôraznila hlavné myšlienky tejto vedeckej disciplíny (Bausinger 1965: 177).

I. 2. Národopisné a vlastivedné výskumy nemeckých menšín v strednej Európe v medzivojnovom období v rámci *völkisch* ideológie

Medzivojnové obdobie (1918-1939) sa v súvislosti s vývojom nemeckého nacionalizmu nieslo aj v znamení výrazného pôsobenia nacionalistických hnutí a spolkov, zameraných na ochranu práv nemeckých menšín žijúcich mimo hraníc Nemecka voči negermánskej populácii. Svoju argumentáciu tieto hnutia opie-

rali aj o naratívy o zásadnom civilizačnom vplyve Germánov na kultúrny a hospodársky vývoj Európy, čo sa snažili legitimizovať aj prostredníctvom dôkazov postavených na výsledkoch profesionálneho či poloprofesionálneho bádania na poli vlastivedných disciplín, najmä jazykovedy, archeológie a národopisu.

Diskurzívnym nástrojom vyjadrujúcim špecifickosť veľkone- meckej identity bolo aj používanie pojmu *Volk* v esencialisticky chápanom význame, ako kultúrne i biologicky homogénnej skupiny, ktorá má zároveň nadradené postavenie v hierarchii iných skupín. *Völkisch* hnutia formujúce sa od prelomu 18. a 19. storočia hľadali odpovede na podstatu národnej identity. Boli okrem iného inšpirované filozofiami romantického nacionalizmu, spájali vlastenecké ideály volajúce po zjednotení krajín obývaných potomkami germánskych kmeňov a vytvorení spoločnej rovnostárskej národnej komunity so sentimentálnymi ideami návratu k životu v súlade s prírodou, k hľadaniu ideálu autentickej kultúry, ktorú nachádzali vo folklóre a revoltou voči modernému mestskému spôsobu života. Nacistická ideológia nadviazala na *völkisch* idealizmus, pričom predstavu o vytvorení národnej pospolitosti [*Volksgemeinschaft*] postavila na princípe mýtickej jednoty „rasovej duše“ všetkých Nemcov a na rovnosti príležitostí, no zároveň aj na vodcovskom princípe a rasovej hierarchii (Drábik 2019: 306). Ideál budovania *Volksgemeinschaft* využila jednak v upevňovaní vedomia jednoty príslušníkov vlastnej skupiny, ale aj pri územných nárokoch a požiadavkách mocenskej hegemonie nemeckva [Deutschum] nad inými skupinami. Ideologické zmeny v postoji voči nemeckým menšinám sa odrazili aj v úradnej ríšskej terminológii, ktorá zdôrazňovala vzťah týchto menšín k jednotnému nemeckému ľudu [*Volk*]. Vyhradzovala preto používanie pojmu *Volksdeutsche* [národní Nemci] pre príslušníkov nemeckých men-

šin žijúcich mimo hraníc Ríše, ktorí nemali ríšske štátne občianstvo. Predtým zaužívaný termín označujúci nemecké menšiny ako *Auslandsdeutsche* bol určený len pre ríšskych občanov počas ich pobytu v zahraničí.¹¹

Zaujímavým dokladom vnímania povojnových zmien v nemecko-českých (resp. československých) vzťahov z pohľadu nemecko-jazyčného (sudetonemeckého) národopisu sú vyjadrenia etnografa a redaktora časopisu *Sudetendeutsche Zeitschrift für Volkskunde* (1928 – 1938) Gustava Jungbauera. V jeho štúdií *Staatsgrenzen und Volkskunde* [Štátne hranice a národopis] publikovanej v roku 1930 nachádzame napríklad hodnotenie sťaženého „prílivu národnej kultúry z materskej krajiny“. Poukazoval na jednej strane na to, že nové pomery bránia spoznávaniu ľudových piesní z Rakúska, no zároveň predstavujú aj bariéru voči prenikaniu „vôbec nie kvalitného, priam povrchného a dojímavého, priam slizkého či priam necudného produktu veľkomesta“, čím myslel viedenskú pieseň (Jungbauer 1930: 197, citované podľa Zückert 2008: 147). Predpovedal, že aj keď zatiaľ nebadáť výraznejší vplyv väčšinového obyvateľstva na nemeckú menšinu, v budúcnosti bude tento vplyv prirodzene narastať pod vplyvom práce, obchodu a vojenskej prezenčnej služby. Naznačuje aj vytváranie väzieb medzi nemeckými menšinami v rôznych častiach republiky: „Okrem toho vzniklo pevné puto medzi sudetskými Nemcami v pravom zmysle slova a Nemcami z bývalého Horného Uhorska, dnešného Slovenska a Podkarpatskej Rusi. Títo naši takmer zabudnutí krajanovia sa po stáročiach strádania znova zapojili do nemeckého kultúrneho života“ (Jungbauer 1930: 201, cit. podľa Zückert 2008: 148). Jungbauer v roku 1928 charakterizuje ciele tzv. „nemeckej etnografie“ v Československu, ktorými mali byť zber materiálu, jeho analýza a uplatnenie v praxi (teda vo vzdelávaní ľudu) (Jungbauer 1928:

169). Z jeho vyjadrení zo začiatku 30. rokov 20. storočia navyše vyplývalo, že sudetonemecká etnografia má viesť k získaniu teritórií pre nemecký ľud „bez priestoru“ [Volk ohne Raum] (Krajčovič 2021: 115).

Etnológ a historik Petr Lozoviuk konštatuje, že v porovnaní s inými nemecky hovoriacimi krajinami sa česko-nemecký národopisný výskum vyznačoval určitými špecifikami. Medzi najdôležitejšie prejavy ideologizácie tunajšieho národopisu patrilo umelé etnizovanie regionálnych kultúrnych rozdielov, ale aj hľadanie (alebo vytváranie) etnických a kultúrnych väzieb za hranicami štátu – v prípade nemeckojazyčného národopisu sa to prejavovalo v záujme o výskum jazykových ostrovov [*Sprachinselforschung*], v prípade českých etnografov zas príklonom k „slavistickému národopisu“. V tomto zmysle možno podľa Lozoviuka konštatovať, že národopisné aktivity mali svoj podiel na tragickom vyostrení nemecko-českých vzťahov. I keď národopiscov nemožno označiť za vlastných iniciátorov zostrovania tohto etnického napätia v českých krajinách, nepochybne prispeli k tomu, že sa odborné poznatky zneužívali ako zbraň v národnostnom boji (Lozoviuk 2007: 212-213).

V medzivojnovom období sa o podporu vlastivedného výskumu nemeckej menšiny na Slovensku usiloval Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung [Ústav sudetonemeckého vlastivedného výskumu], ktorý viedol profesor Erich Gierach a sídlil v českom Liberci. Ústav vydával časopis *Karpathenland. Vierteljahrsschrift für Geschichte, Volkskunde und Kultur der Deutschen in den nördlichen Karpathenländern*. [Karpatská krajina. Štvrťročník pre dejiny, národopis a kultúru Nemcov v severných karpatských krajinách] redigovaný Josefom Hanikom, ktorý v tom čase pôsobil v Liberci ako gymnaziálny učiteľ a kežmarským archivárom

Fridrichom Reppom (pôvodom z Čiech) (Zückert 2008: 150). Časopis predstavuje dodnes cenný zdroj informácií o kultúrnom živote menšiny spišských Nemcov aj o vlastivedných výskumoch podnikaných v tejto dobe. V tom období ešte nedošlo k založeniu spolku, ktorý by centrálnie riadil výskum nemeckej menšiny na území Slovenska, i keď snahu o to naznačila prednáška E. Gieracha, ktorá odznela v Bratislave ešte v roku 1926. Články v časopise *Karpathenland* po roku 1934 ukazujú, ako silneli tendencie stierať regionálnu rozmanitosť kultúr nemeckej menšiny na Slovensku a podporovať myšlienky jednoty nemeckej kultúry. Tieto pokusy, zahŕňajúce aj snahy o zapojenie spišských regionálnych nemeckých spolkov do činnosti sudetonemeckých celoštátne orientovaných inštitúcií, však boli až do druhej svetovej vojny neúspešné. V prípade spišských Nemcov súčasníci konštatovali nezájem, ba až odpor voči sudetonemeckým politickým aktivitám. Identita spišských Nemcov ostávala zväčša regionálne orientovaná a mnohí predstavitelia tamojšieho spolkového života boli stúpenkami prouhorsky orientovanej Zipsler deutsche Partei [Spišskonemeckej strany] (tamže: 156). Napríklad aj spišskonemecký lokálpatriot, pedagóg a historik Ján (Johann) Lipták, ktorého pôsobeniu v pozícii predsedu nemeckého vlastivedného ústavu sa budeme venovať v podkapitole II.2, sa v roku 1954 vo svojich spomienkach vyjadril, že obyvateľstvo Spiša bolo pred vojnou vo svojich sympatiách rozdelené. Kým väčšina tunajšieho „nemectva“ bola údajne naklonená myšlienke nemeckej pospolitosti, druhá časť ostávala verná svojim tradíciám, svojmu štátu a niektorí sa prikláňali k historickému Uhorsku.¹²

V súvislosti s výskumami nemeckých menšín na Slovensku v 30. rokoch treba spomenúť etnolingvistické a národopisné bádanie zamerané na nemecké jazykové ostrovy [*Sprachinselforschung*]

a na vplyv nemeckého etnika v Európe [*Volksbodenforschung*]. Aj vedecko-politický význam výskumu jazykových ostrovov siahla ešte do romantických konceptov národa a jazyka prvej polovice 19. storočia (Pinwinkler 2009: 29), pričom jazykové ostrovy mali byť zdrojom informácií o pôvodnom bohatstve národa a nástrojom jeho odovzdávania ďalším generáciám. Postupne doň po prvej svetovej vojne prenikali čoraz agresívnejšie prvky nemeckého nacionalizmu spojeného s predstavami o vrodenej kultúrnej nadradenosti príslušníkov „nemeckej krvi“ a o nespravodlivom útlaku nemeckých menšín v novovzniknutých štátoch strednej Európy.

Významnými predstaviteľmi výskumu jazykových ostrovov v krajinách na východ od nemeckých hraníc (najmä v Poľsku a Československu) boli jazykovedec Walter Kuhn (1903-1984)¹³ a národopisec Alfred Karasek (1902-1970).¹⁴ V roku 1926 podnikli v rámci skupiny hnutia *Wandervogel*¹⁵ poznávaciu cestu medzi po nemecky hovoriacich obyvateľov Volyne. Výpovedným svedectvom ideologického poňatia jazykových ostrovov a rasového (v zmysle ideologického princípu Blut und Boden [krv a pôda]¹⁶) vnímania pojmu „ľud“ u Alfreda Karaska je citát opisujúci dojmy z pobytu vo Volyni:

„Všetok odpor voči cudziemu ľudu je daný pudovými silami krvi, ktoré by mali byť považované za dedičstvo vlasti. Všetky tieto hodnoty, vedome alebo inštinktívne dobrý typ roľníčenia, hojnosť detí, pracovitosť, zmysel pre poriadok, lačnenie po zemi, česťnosť a nemecký zmysel pre spravodlivosť, výrazná tvorivá sila a jasná cieľavedomosť, ktoré [...] oddeľujú týchto Nemcov od okolitých Slovanov, to je veľkým a stále pôsobiacim dedičstvom ich krvi, jej dedičstvom” (Karasek 1926: 594. Cit. podľa Kalinke 2011).

Počas štúdia vo Viedni sa Kuhn a Karasek v rámci tzv. *Volks-*

deutsche Forschungsgemeinschaften [nemecké výskumné spoločnosti] dostali začiatkom 30. rokov spolu s podobne orientovanými mladými nadšencami pozvanie na Slovensko. Cieľom ich pobytu bol výskum tradičnej kultúry Nemcov a nárečí. Zaujímavosťou je, že napríklad v Kremnici sa Kuhnovi nepotvrдили jeho tézy o prirodzenej kultúrnej prevahe nemeckých enkláv v porovnaní s okolitým slovanským prostredím (Pinwinkler 2009: 36).

Podobnú výskumnú cestu na Slovensko podnikol v roku 1928 aj mladý ambiciózny jazykovedec Franz J. Beranek (1902 – 1967).¹⁷ Berankove opisy naznačujú vplyv predstáv o vnútornom spríbuznení ríšskeho nemectva s nemeckými enklávami na území iných štátov i nástoječivú potrebu ochrany zanikajúcich nemeckých sídiel pred asimiláciou (pozri aj Beranek 1929). V článku „Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen“ [Nemeckí drevorubači v Malých Karpatoch] v *Neues Pressburger Tageblatt* z roku 1930 predstavuje malokarpatskú oblasť obývanú po nemecky hovoriacimi drevorubačmi (Slovákmi pomenovaných „Huncokári“) takto:

„Na tejto krajine je niečo nám vlastné. Pôsobí na nás tak dôverne, tak spríbuznene... Len niekoľko málo miest na východnom okraji pohoria má ešte dnes viac alebo menej početné nemecké osídlenie, vinohradnícke mestá Rača, Svätý Jur, Grinava, Limbach, Pezinok, Modra. Z iných miest ostali už len nemecké názvy [...], obce samotné sú už čisto slovenské. Ale je pozoruhodné, že akonáhle stretneš niekde v lese drevorubača...pozdraví ťa po nemecky. A ak vstúpiš do jedného zo skromných ale milých drevorubačských domčekov [...] zasiahne aj tu blahodarný zvuk nemeckej reči tvoj sluch. Počúvaš, pochybuješ, žasneš. Našli Nemci tu v predpolí svoje posledné útočisko?“ (Beranek 1930: 3).

Beranek následne objasňuje historické okolnosti a dáta, týkajúce sa príchodu nemeckých drevorubačov do Malých Karpát, pravdepodobné miesta ich pôvodu, matričné údaje, stručne opisuje ich nárečie, spôsob života, sviatky a zvyky, a napokon aj formu ich domáceho vzdelávania v období habsburskej monarchie (keď po nemecky hovoriaci učiteľ navštevoval deti priamo v usadlostiach).¹⁸ Odtiaľto sa autor odrazil k problému ohrozenia kultúrnej a jazykovej jedinečnosti Huncokárov zo strany vtedajšieho štátneho vzdelávacieho systému v Československu. Ten totiž nedovoľoval pokračovať vo vzdelávaní detí drevorubačov prostredníctvom podomových učiteľov, deti museli povinne dochádzať do škôl v mestách a dedinách, ktoré boli prevažne slovenské. Text končí opisom stretnutia so starou ženou, s ktorou viedol rozhovor na lavičke pred jej domom a ktorá poznamenala: „Nie, vôbec mi nevyhovuje, ako sa zaobchádza s nemeckou rečou!“, čo autor komentuje slovami: „Znelo to ako výkrik z najhlbšej duše ľudu, ktorý chce ako taký žiť a len neisto tuší nebezpečenstvo, ktoré mu hrozí“ (Beranek 1930: 4, preklad autori).

Beranek v tom čase patril do okruhu mladých nemeckých národne orientovaných nadšencov, ktorí prepájali romantické predstavy o národe s odborným záujmom o jeho kultúru a jazyk. Ako vyplýva z uvedených ukážok, cieľom týchto výskumov bola ochrana národných menšín v zmysle Brubakerovho *homeland nationalism*. Existenčné ohrozenie nemeckej menšiny konštatované v Berankovom článku korešpondovalo s rodiacou sa snahou nemeckých nacionalistov o politickú zmenu postavenia nemeckých menšín. Príležitosťou sa stala druhá svetová vojna, ktorá mala priniesť zásadnú zmenu postavenia „nemectva“, pričom predstavitelia Tretej ríše sa v tomto smere rozhodli naplno využiť autoritu a výskumný potenciál politicky lojálnych vedcov.

Obrázok 1. Budova niekdajšieho Evanjelického gymnázia v Kežmarku, ktorého priestory v rokoch 1941 – 1944 využíval aj Institut für Heimatforschung. V súčasnosti v budove sídli Lyceálna knižnica.

Obrázok 2. Miestnosť v budove IHF so zozbieranými materiálmi. 40. roky 20. storočia.

KAPITOLA II.

NÁRODOPIS V SLUŽBÁCH NACISTICKEJ IDEOLÓGIE POČAS DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY. PRÍKLAD INSTITUT FÜR HEIMATFORSCHUNG V KEŽMARKU.

II.1. Volkskunde a Volksforschung vo vzťahu k nacistickej ideológii

Vedecký a pseudovedecký výskum zohrával v nacistickom Nemecku významnú úlohu v mnohých oblastiach. Režim využíval poznatky modernej vedy na dosiahnutie cieľov dobytvačnej vojny napríklad prostredníctvom vývoja moderných zbraní, no zároveň vytváral vedecky sa tváriace teórie a metódy využívané na ideologické a propagandistické účely (legitimizáciu územných nárokov a mocenskej hegemonie, aplikáciu rasovej teórie, vytváranie obrazu štátu podporovaného intelektuálnymi elitami). Dôležitými nástrojmi podriadenia vedy v prospech ríšskej štátnej ideológie bolo od roku 1933 zakomponovanie glajchšaltovania (ideologického zjednocovania z pozície štátnej moci) a vodcovského princípu do organizácie systému vedeckých a univerzitných štruktúr. Tejto téme sa v kontexte spoločenských vied podrobne venuje Frank-Rutger Hausmann (2011: 35), ktorý cituje vyjadrenie berlínskeho germanistu Arthura Hübnera z júna 1933: „*Glajchšaltovanie* je slovom našej doby a toto *glajchšaltovanie* prežívame v mnohých ob-

lastiach s pocitom najhlbšieho oslobodenia, pociťujeme ho v domácich záležitostiach ako dômyselné riešenie starých a zložitých nemeckých otázok. Samozrejme, presvedčenia nemožno zjednotiť, dokonca ani tie vedecké; a aj keby to bolo možné, skôr som naznačil, prečo by to ani nebolo dobré. Dotýkame sa problému slobody výskumu a výučby, o ktorom sa samozrejme v našej súčasnej situácii opäť veľa diskutuje ... Verím, že tu musíme rozlišovať medzi vedou ako takou a vedou, ktorá sa, najmä na univerzitách, teší starostlivosti štátnej správy. To, čo je správne pre jedného, nemusí byť nevyhnutne správne pre druhého. V prvom rade by sme chceli povedať, že žiadna veda nie je slobodná v zmysle úplnej bezpodmienečnosti; s týmto, ako by ste povedali, liberalistickým omylom, samotná veda skončila. Veda je viazaná na osobnosť a charakter výskumníka a učiteľa. A tento výskumník a učiteľ by sa mali cítiť viazaní členstvom v jeho národnom orgáne. Kvôli tomuto členstvu je jeho výskum a výučba pevne spojená s podstatou a úlohami tohto národného orgánu – podobnými slovami sa pred časom k páľčivej otázke vyjadrila kultúrno-politická pracovná skupina nemeckých vysokoškolských učiteľov. Ktokoľvek vkladá svoje presvedčenie do iných stanovísk, kto neuznáva toto puto, kto tým popiera národnú [*völkisch* v orig.] podmienenosť celej skutočnej kultúry ako základu akademického výskumu, nesmie sa na sťažovať, ak je dnes odsunutý bokom.“

Ako už bolo naznačené v predošlom texte, zreteľné ideologizujúce tendencie mal nemecký národopis už v období jeho počiatočného formovania, ako vedeckej disciplíny v polovici 19. storočia. Strach z bolševizmu v 20. storočí prispel k posilneniu vplyvu nacistickej ideológie a to aj v oblasti vlastivedne zameraného spoločenskovedného bádania. Jedným z nástrojov ideologického vymedzovania sa voči bolševizmu sa stal aj ideál národa. Bolše-

vizmu sa okrem iného pripisoval cieľ úplného zničenia národnej/etnickej[(*völkisch*)] jedinečnosti a to bez ohľadu na to, že aj v ZSSR a neskôr v iných socialistických krajinách sa ľudové umenie stalo propagandistickým nástrojom budovania jednotnej vôle (Bausinger 1965: 181). Bausinger určil deväť tém, v ktorých sa prelínala nacistická ideológia s vtedajším národopisným výskumom: dôraz na národ, nordickú rasu, germánstvo, vidiecky ľud, organizmus ako korporatívny pohľad na spoločnosť, nadindividuálny prístup, symboly, nadradenosť nad náboženstvom a oživovanie prastarých obyčajov (Bausinger 1965).

Dôležitým predstupňom nemeckého nacizmu boli politické ideológie 19. storočia a neskôr tiež medzivojnového obdobia. Dezilúzia z výsledku prvej svetovej vojny totiž viedla k prudkému nárastu radikálnych politických spolkov a to tak ľavicových, ako i pravicových. Populárne boli napríklad rôzne typy *völkisch* hnutí, ktorých ideológiu charakterizuje historik Jakub Drábik ako „populistickú ideológiu s romantickým zameraním na germánsku minulosť a mýty, mystiku a predovšetkým vieru v existenciu pokrvne spriaznenej národnej komunity“ (Drábik 2019: 237). Tieto hnutia, vznikajúce tak v Nemecku ako i v Rakúsku, boli silne ovplyvnené spomínaným romantickým nacionalizmom (reprezentovaným najmä J. G. Herderom a J. G. Fichtem¹⁹), ktorého ideálom bol návrat k idealizovaným nemeckým tradíciám, mýtom, prírode a vidieku, ktoré stáli v protiklade k súdobej urbanizácii spoločnosti. Kým niektoré mládežnícke hnutia viac-menej ostali pri romantických predstavách o návrate ku tradíciám a prírode (napríklad Wandervogel), iné do seba rýchlo absorbovali radikálne politické prvky vrátane antisemitizmu.

Ideál budovania veľkonemeckej ríše sa v oblasti vedeckého bádania objavoval postupne. Ako sme už spomínali, po prvej

svetovej vojne sa o nemecké jazykové enklávy (resp. v dobovom jazyku „jazykové ostrovy“, [nem. *Sprachinseln*] v zahraničí začala zaujímať nemecká mládež združená v rôznych spolkoch, zameraných aj na národopisný výskum. V ich romantickom nadšení však postupne silnel šovinistický tón a národopis bol čoraz viac zneužívaný na politické ciele. *Völkisch* orientácia bola v medzivojnovom období prítomná vo viacerých spoločenskovedných disciplínach a jej predstavitelia (napríklad historik Erich Keyser²⁰) neskôr otvorene podporovali nacistický režim v jeho snahách o germanizáciu ovládnutých území. S využitím poznatkov antropológie, národopisu, folkloristiky, štatistiky, rasových výskumov a pod. bolo cieľom takéhoto vedeckého bádania definovať špecifické rasovo-biologické jadro nemeckého ľudu [*Volk*] a oddeliť neželané prvky spôsobené imigráciou a zmiešanými manželstvami (pozri Pinwinkler 2005: 115-117).

Nacistickými ideológmi akceptované a podporované formy vedy a umenia (resp. často z dnešného pohľadu aj pseudovedy a pseudoumenia) mali v Nemecku počas druhej svetovej vojny osobitný význam. Vedecký výskum sa inštitucionalizoval formou interdisciplinárnych vedeckých centier a to spôsobom podporujúcim vojnové ciele. Snahu o jednotnú líniu akademickej a kultúrnej politiky v prospech ríše načrtnol A. Hitler vo svojom prejave na norimberskom kongrese NSDAP v roku 1937. Teritoriálna expanzia Nemecka bola propagandisticky zdôvodnená aj misijným poslaním ríše v oblasti umenia, filozofie a vedy, zbavených ideologicky cudzorodých prvkov (Hausmann 2005: 239). Nemecko vytváralo v tom období v Európe sieť inštitútov DWI [Deutsche Wissenschaftliche Institute = Nemecké vedecké ústavy], ktoré mali sprostredkovať nemeckú kultúru (Hausmann 2005: 236). Do

jednotlivých krajín Európy boli vysielané osoby so statusom ríšsky profesor [Reichsprofessor], ktoré sa zodpovedali priamo Ministerium für Erziehung, Wissenschaft und Volksbildung [vo voľnom preklade „Ministerstvo pre výchovu, vedu a národnú osvetu“]. Na Slovensko bol takto vyslaný Wilhelm Saure, ktorý v rokoch 1943 až 1945 viedol Deutsches Wissenschaftliches Institut Preßburg [Nemecký vedecký ústav v Bratislave] (Hausmann 2002: 322).²¹

Jedným z riadiacich centier vedeckého výskumu, vykonávaného v prospech nacistického režimu, bola organizácia Ahnenerbe [dedičstvo predkov] založená v roku 1935 Heinrichom Himmlerom, Hermannom Wirthom a Richardom W. Darrém. Jej cieľom bol výskum histórie a kultúry árijskej rasy a to najmä prostredníctvom archeologického, historického a antropologického výskumu. Podnikala výskumné expedície, niektoré jej zložky vykonávali antropometrické výskumy, no i nehumánne experimenty na väzňoch (známym prípadom boli experimenty Wolframa Sieversa v Dachau). Vedeckí pracovníci pracujúci pre Ahnenerbe boli členmi SS a podliehali aj SS jurisdikcii. Niektorí vedci sa bránili spolupráci s Ahnenerbe, pretože ju nepovažovali za vedeckú, ale za politickú inštitúciu.²² Vlastivedné disciplíny zároveň úzko spolupracovali s tzv. Volksdeutsche Mittelstelle [voľný preklad: Ústredie na riadenie činností nemeckých menšín] (ďalej VoMi), čo bola jedna z najdôležitejších inštitúcií, zameraných na riadenie záujmov etnických Nemcov žijúcich v oblasti východnej Európy. VoMi malo za úlohu spolupracovať na napĺňaní nacistickej verzie predstáv o nárokovani si „životného priestoru“ [*Lebensraum*] nemeckého národa prostredníctvom dobytčej vojny a osídľovania novozískaných území príslušníkmi nemeckej menšiny (za súčasného vysídľovania pôvodného obyvateľstva). VoMi postupne prešlo pod priame riadenie SS na čele s H. Himmlerom. Podobne

ako príslušníci iných vedeckých disciplín, aj etnológovia pracujúci pre VoMi museli byť lojálni voči režimu a rasovo „bezchybní“.

Po obsadení Čiech nemeckou armádou, vytvorení Protektorátu Čechy a Morava a ovládnutí kľúčových hospodárskych, kultúrnych a vzdelávacích inštitúcií došlo aj k prevzatiu kontroly nad vedeckými inštitúciami bývalého Československa. Tie pravdepodobne pripravovali pôdu pre budúcu germanizáciu získaných slovanských území, i keď, ako upozorňuje Michal Schvarc, oficiálna nemecká propaganda sa vzhľadom na potrebu získať podporu svojich spojencov postupne odklášala od zdôrazňovania idey germánskej Európy a nahrádzala ju nejasným pojmom „nová Európa“ (Schvarc 2014: 71). V spolupráci s pražskou nemeckou univerzitou mala v tomto smere významnú úlohu zohrať Reinhard Heydrich Stiftung – Reichsstiftung für wissenschaftliche Forschung [Nadácia Reinharda Heydricha – ríšska nadácia pre vedecký výskum] založená v roku 1942 (viac o tom napríklad Šisler 1991: 263-264). Vedúci jednotlivých ústavov boli zároveň univerzitnými pedagógmi, čo platilo aj v prípade národopisného ústavu Volkskunde Böhmens [Národopis Čiech] vedeného Josefom Hanikom a Edmundom Schneewisom. Viaceré z vedeckých osobností a pedagógov z Prahy boli zároveň v úzkom kontakte so Slovenskou univerzitou v Bratislave a spolupracovali na výskume nemeckých menšín na Slovensku.²³

Ďalšou významnou platformou, ktorá prepájala spoločensko-vedný výskum s nacistickou propagandou na dobytých územiach v strednej a východnej Európe, bol Institut für deutsche Ostarbeit [voľný preklad: Ústav nemeckej činnosti na Východe] (ďalej IDO), založený v Poľsku 20. apríla 1940. O jeho vznik sa zaslúžil generálny gubernátor okupovaného územia Poľska Hans Frank. On sa stal aj jeho prezidentom, pričom za riaditeľa menoval právnika

Wilhelma Coblitz. IDO sídlil v budove zavretej Jagelonskej univerzity, avšak mal pobočky vo Varšave a v Lvove a jestvovali plány na otvorenie ďalších. Obsahoval jedenásť sekcií rôzneho zamerania, pričom sa mal stať základom budúcej nemeckej univerzity (podobná univerzita vznikala v tom období v Poznani). IDO plnil najmä propagandistickú funkciu, a aj prostredníctvom vydávania publikácií (napr. časopis *Die Burg* [Hrad]) sa pokúšal legitimizovať obsadenie Poľska, odvolávajúc sa na teóriu o kultúrnej misii Nemcov na východe Európy (Stopka 2015: 20). Archívne materiály nedávno analyzované pracovníkmi Ústavu etnológie a kultúrnej antropológie Jagelonskej univerzity v Krakove odhaľujú masívny antropologický, sociologický, medicínsky a etnografický výskum konaný sekciou IDO s názvom Sektion Rassen-und Volkstumsforschung [Sekcia rasového a etnického výskumu] v rokoch 1940-1944, zameraný najmä na goralské obyvateľstvo regiónu Podhale. Výskum bol zdôvodnený jednak predpokladanými archaickými civilizačnými prvkami zachovanými v tejto v relatívne izolovanej horskej krajine, ako aj vplyvom nemeckej kultúry v mestách, ktoré boli založené stredovekými nemeckými kolonistami a turistickou hodnotou krajiny. V prípade IDO je možné konštatovať, že nacistická ideológia tu bola súčasťou výskumnej teórie i praxe a tvorila významný faktor v podnecovaní a vysvetľovaní výskumu na okupovaných územiach (Trebunia-Staszal 2018: 51, 64).

II. 2. Institut für Heimatforschung: nemecký ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku

Podobnou inštitúciou, ktorá mala výsledky vedeckého výskumu využívať na legitimizáciu nacistickej zahraničnej politiky a ideo-

lógie na území Slovenska, bol ústav sústreďujúci sa na výskum nemeckej menšiny s názvom Institut für Heimatforschung [Ústav pre vlastivedný výskum] (ďalej IHF). Jeho založenie v roku 1941 predovšetkým sledovalo politické ciele nemeckej ríše, zároveň zdanlivo naplnilo úsilie karpatských Nemcov na Slovensku o vytvorenie modernej vedeckej a kultúrnej ustanovizne zameranej na výskum ich histórie, jazyka a kultúry.

Prípravné materiály boli so súhlasom Patronátu Nemeckého evanjelického lýcea v Kežmarku a Hauptamt für Kultur der Deutschen Partei [Hlavného úradu pre kultúru Nemeckej strany] (ďalej Kultúrny úrad DP) stanovené už v roku 1940. 9. januára 1941 patronátny konvent schválil návrh na jeho zriadenie. IHF bol slávnostne otvorený 22. marca 1941 vodcom nemeckej národnej skupiny a zakladateľom Nemeckej strany [Deutsche Partei, ďalej DP] Franzom Karmasinom.²⁴ Ústav sídlil v Kežmarku na Adolf-Hitler-Strasse 18 v budove patriacom tamojšiemu gymnáziu,²⁵ neskôr sa mala otázka jeho sídla riešiť aj prenajatím arizovaného židovského domu za gymnázium.²⁶ IHF mal byť podľa oficiálneho stanoviska jeho zakladateľov duchovným centrom činnosti národnej skupiny a pre starostlivosť o národný výskum. Jeho vznik je vysvetlený tým, že v oblasti vlastivedného výskumu dovtedy pôsobila ako jediná organizácia „nemectva“ v karpatskom oblúku len spoločnosť Zipser Heimat [Spišská vlasť],²⁷ ktorá však predstavovala len voľnú spoločnosť, pôsobila ako územne ohraničená a nezodpovedala viac požiadavkám národnostnej skupiny „obzvlášť po zriadení svojbýtnej Slovenskej republiky“.²⁸ Kultúrny úrad DP v Bratislave, ktorý prevzal úlohy skoršieho Deutscher Kulturverband [Nemeckého kultúrneho spolku] v Československu, ako aj ostatné zariadenia národnostnej skupiny „slúžili viac praktic-

kým požiadavkám, nemohli však zastúpiť vedeckú výskumnú činnosť.²⁹

Na čelo ústavu bol dosadený spišskonemecký lokálpatriot, historik a archivár Ján (Johann) Lipták (1889-1958), rodák z Popradu, ktorý sa aktívne zapájal do politického a spolkového života spišských Nemcov. Bol absolventom (na uhorské pomery) prestížneho Eötvös Collegia v Budapešti. Na základe úspešného štúdia získal ročné štipendium na École normale supérieure v Paríži. Podľa spomienok jeho dcéry mu sľubnú kariéru zabrzdiло jednak založenie rodiny v malomestskom prostredí Kežmarku, ako aj vznik 1. ČSR, keďže na novozaloženej Univerzite Komenškého neboli vítaní pedagógovia nemeckého alebo maďarského pôvodu (Hahne 2004: 199-200). V rokoch 1911- 1944 pôsobil ako stredoškolský profesor latinčiny a dejepisu na kežmarskom evanjelickom gymnáziu. Venoval sa štúdiu a publikovaniu príspevkov najmä s témami spojenými s históriou Spiša a nemeckej menšiny na Slovensku. I keď po skončení prvej svetovej vojny sa názorovo stotožňoval s prouhorským separatizmom Spišskonemeckej strany, po roku 1938 evidovala nemecká spravodajská bezpečnostná služba [Sicherheitsdienst] jeho *völkisch* orientáciu a v jeho verejných vyhláseniach boli už v tomto období prítomné veľkonemecké ideály (Morrissey 2005: 104).

Lipták v tomto smere nemal voľné ruky ani pri vedení ústavu. IHF bol riadený predovšetkým prostredníctvom zástupcov nemeckej menšiny, ktorých počas druhej svetovej vojny na Slovensku politicky reprezentovala Deutsche Partei vedená Franzom Karmasinom. Bol priamo finančne aj organizačne kontrolovaný práve prostredníctvom Kultúrneho úradu DP na čele s Hansom Friedlom. Pravidelná kontrola činnosti ústavu bola zabezpečovaná prostredníctvom podávania správ³⁰ a prostredníctvom výroč-

ných stretnutí za účasti najvyšších predstaviteľov nemeckej menšiny a VoMi (reprezentovaného predovšetkým vedúcim úradu pre kultúru a vedu Wilhelmom Luigom). IHF bol vybudovaný podľa vzoru Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung [český Sudetonemecký ústav pro vlastivědný a národní výzkum, ďalej SALV] sídliaceho v Liberci, ktorý vyvíjal činnosť v rokoch 1940-1945.³¹ SALV bol zameraný na oblasť Sudet, ale aj východnej a juhovýchodnej Európy, pričom výskumy boli koncentrované na otázky, ktoré sa javili dôležité z národnopolitických a hospodárskych dôvodov. IHF spolu s Kultúrnym úradom DP prevzali aj vydávanie časopisu *Karpatenland*, ktorý pôvodne vydával práve SALV.

Zo Správy o činnosti IHF z júla 1941³² sa dozvedáme o konkrétnych inštitúciách a osobách, s ktorými ústav krátko po svojom založení vstúpil do spojenia: Südosteuropa Gesellschaft [Spoločnosť Juhovýchodná Európa] vo Viedni,³³ Südost-Institut [Juhovýchodný inštitút] v Mníchove, Deutsche Akademie [Nemecká akadémia], Ahnenerbe, Deutsches Ausland-Institut, [Nemecký zahraničný inštitút, ďalej DAI] v Stuttgarte, historik prof. Georg Stadtmüller, etnograf dr. Alfred Karasek, archivár dr. Josef Kallbrunnen a i. Úzko však spolupracoval aj s Reinhard Heydrich Stiftung, ktorého viacerí členovia (Hans Joachim Beyer, Josef Hanika či Wilhelm Weizsäcker) pôsobili vo Výskumnej rade IHF (Wiedemann 2000: 90-92).³⁴

O výročnom stretnutí konanom 4. februára 1943 sa zachoval zápis, podľa ktorého sa na ňom zúčastnil Volksgruppenführer Franz Karmasin, zástupca Kultúrneho úradu DP Hans Friedl, vedúci úradu pre kultúru a vedu VoMi Wilhelm Luig, knihovník a archivár Heinrich Kunnert,³⁵ vedúci IHF Johann Lipták, manželka Berankovci a ďalší. F. Karmasin schôdzu otvoril, no jej vedenie

prenechal H. Friedlovi. Podľa dostupného zápisu Friedl uviedol svoju reč vyjadreniami v tom zmysle, že „vedecká práca v rámci národnostnej skupiny je v ťažkých časoch oprávnená len vtedy, ak je zároveň prácou politickou, keď do svojej pôsobnosti zahrnie všetkých ľudí vlastnej národnostnej skupiny, ale i iných národností a pripraví ich na úlohy týkajúce sa vzdelávania a poriadku v našej krajine. V užšom význame je oprávnená vtedy, keď dáva vodcovi národnej skupiny možnosť prehĺbiť a rozšíriť prácu s národnou skupinou postavenú na vedeckých základoch.“³⁶

IHF mal byť podľa Správy o činnosti IHF zo septembra 1943³⁷ organizačne členený do nasledovných oddelení:

- a. dejiny, archívne jadro, múzeum, dejiny umenia,
- b. národopis, jazykovedný a národnostný výskum,
- c. genealógia a výskum migrácií,
- d. biológia, rasový výskum, sociológia,
- e. hospodárstvo, štatistika, židovská otázka,
- f. slavistika a maďaristika

(neskôr malo pribudnúť aj oddelenie geografie a regionalistiky – pozn. autori).

Ciele a pôsobnosť IHF nachádzame aj v mnohých iných dobových písomných dokumentoch. Franz Karmasin definoval jeho tri hlavné úlohy: 1. ochranu nemectva, 2. tvorbu mostu s celým nemectvom, 3. skúmanie nových foriem spolužitia rôznych etník. Johann Lipták zdôrazňoval nadregionálny charakter IHF tak, že výskumy konané jeho pracovníkmi sa budú týkať aj vzťahov medzi menšinami a ich pôvodnou vlasťou, konkrétne „vzťah bratislavskej oblasti k Viedni a Východnej marke, a vzťah Spiša ku Sliezsku a Generálnemu gubernátu.“³⁸

IHF bol predovšetkým súčasťou kultúrnej a zahraničnopolitickej stratégie Nemeckej ríše. V tomto zmysle bola jeho funkcia podobná krakovskému IDO, zacielenie na legitimizáciu územných nárokov Nemecka v zahraničí naznačuje aj koncept prejavu Johanna Liptáka s názvom Krakau – Käsmark [Krakov – Kežmarok] datovaný 26. marca 1942:

„Vojenské ťaženie do Poľska a zriadenie Generálneho gubernátu prinieslo podstatné zmeny na severe aj v postavení Spiša. Tieto vzťahy nie sú vlastne nové a človek je priam pohnutý povedať: staré vzťahy sú opäť vybudované.

Krakov a Kežmarok! Ako často ich nachádzame v ich rozsiahlej histórii navzájom previazané mnohými nitkami, aké početné sú vzťahy, ktoré si navzájom pestovali vo všetkých oblastiach! A čoskoro na to prišli storočia, v ktorých sa obe mestá takmer nepoznali a keď napriek tomu nejaký karpatský Nemec do Krakova zabľúdil, aký musel byť prekvapený a udivený z početných stôp veľkej minulosti na výzore kedysi nemeckého a opäť nemeckého mesta a stavebnom umení.

Germánske kmene tu mali v skorých dejinách po stáročia svoju vlasť a slovanstvo narazilo na toto nemecké dedičstvo až v 6. storočí. Takže to bolo vlastne znovusprístupnenie pôvodnej nemeckej pôdy, keď o stáročia neskôr opäť jedna vlna nemeckých usídlencov vykonala veľkú prácu premeny spustnutého pralesného územia na kultúrnu krajinu.

Krakov a Kežmarok vznikli ako dva rohové piliere stredovej oblasti východonemeckej kolonizácie na severe a juhu karpatského oblúka a poskytli nemectvu po mongolskom vpáde novú pôdu na osídlenie. Nemecká kolonizácia so sebou priniesla v celej oblasti hospodársky a kultúrny rozmach. Magdeburské právo platilo

v Krakove od roku 1257, v Kežmarku však kvôli spišskej ľubovôli (platilo) saské právo.“³⁹

Lipták ďalej uvádza, že ako sídlo biskupstva malo mesto vplyv aj na severný Spiš. Od 14. storočia sa Krakov stal majetkom českého kráľa Václava a jeho moc siahala aj na severný výbežok Spiša. Kým obe mestá mali v čase kolonizácie po pustošení Mongolov výrazný podiel nemeckého obyvateľstva, ďalší vplyv Nemcov bol v oboch prípadoch odlišný: Kežmarok si zachoval nemecký charakter až do súčasnosti, zatiaľ čo Krakov sa výrazne spolonizoval:

“Kým však Kežmarok mohol udržať svoje Nemectvo až do najnovších čias silné, Krakov bol od 15. a 16. storočia postupne polonizovaný a poľská republika urobila z Krakova po svetovej vojne baštu a výpadovú bránu proti Ríši. Skúsenosti posledných rokov nás naučili, že Poliaci sa zamerali aj na nemecký Spiš. Tri roky hľadalo oko Poliakov od hrebeňa Vysokých Tatier dolu do spišskej náhornej plošiny pohľadom, ktorý mu z tejto dominanty našej vlasti nebol umožnený nikdy predtým v histórii. Vďaka osudovému rozhodnutiu vodcu bol tomuto poľskému postrachu a ohrozeniu našej vlasti učinенý náhly koniec.”⁴⁰

Lipták naznačuje blízke vzťahy medzi Krakovom a Spišom prostredníctvom univerzity a jej študentov, ako aj na meniacu sa podobu poľských hraníc, keď sa Krakov stal súčasťou rakúskej a Kežmarok uhorskej časti monarchie. Záverom sa objavuje údaj o krakovskom IDO:

„Od tých čias sa poľský sen o veľmocenských nárokoch skončil a staré nemecké vzťahy opäť prišli k svojmu právu. Institut für deutsche Ostarbeit v Krakove a Institut für Heimatforschung v Kežmarku budú mať za úlohu znovu spojiť staré a polozabudnuté nitky niekdajších vzťahov.“⁴¹

Významnou aktivitou IHF, ktorá prekračovala regionálne hranice jeho pôsobnosti, bolo v spolupráci s DP usporadúvanie vedeckých konferencií v Kežmarku pod názvom Deutsche Hochschulwoche [Nemecký vysokoškolský týždeň]. Vznikli na podnet F. Beranka a mali byť do budúca stálou súčasťou aktivít nemeckej menšiny.⁴² Boli na ne prizývané popredné osobnosti nemeckej *völkisch* orientovanej vedy, ale aj učitelia, vysokoškolskí študenti príp. aj široká verejnosť.

Prvý ročník sa konal 23. – 27. 9. 1942, pričom otváraciu reč v stredu 23. 9. 1942 predniesol „vodca“ nemeckej menšiny na Slovensku Franz Karmasin. Nasledovali príhovory Hansa Friedla z kultúrneho oddelenia DP v Bratislave „Arbeiten und Ziele der karpatendeutschen Kulturpolitik“ [Práce a ciele karpatonemeckej kultúrnej politiky]) a prednáška Aurela Emeritzkyho z Bratislavy „Schrifttum der Karpatendeutschen“ [Spisba karpatských Nemcov]. Na druhý deň odzneli prednášky Huga Hassingera z Viedne „Die erdkundlichen Grundlagen des Kulturlebens in der Slowakei“ [Geografické základy kultúrneho života na Slovensku], Kurta Willvonsendera z Viedne „Vorgeschichte der Nordkarpatenraumes“ [Prehistória severokarpatského priestoru], Heinricha Kunnerta z Eisenstadtu o archívoch, Josefa Pfitznera a H. J. Beyera z Prahy o hlavných otázkach národopisnej vedy [Volkstumswissenschaft]. Počas tretieho dňa vystúpil Franz J. Beranek s prednáškou „Die deutsche Besiedlung der Westslowakei“ [Nemecké osídlenie západného Slovenska], Josef Hanika z Prahy „Die Entstehung der Kremintz – Deutsch-Probener Volksinsel“ [Vznik kremnicko-nemeckopravnianskeho etnického ostrova], Johann Lipták „Die Deutschwerdung der Zips und ihrer Nachbargebiete“ [Ponemčenie Spiša a susedných oblastí]) a Egon Lendl z Viedne „Die neuzeitliche deutsche Siedlungsbewegung im

Bereiche der Westkarpatenländer“ [Novoveké nemecké sídelné pohyby v oblasti západokarpatských krajín]. Prednáška Ericha Gieracha z Mníchova na tému „Die Germanen in der Slowakei“ [Germáni na Slovensku], spojená s prehliadkou fotografií, bola verejne prístupná. V posledný deň si mohli účastníci konferencie vypočuť príspevok Wilhelma Weizsäckera z Viedne „Die deutschen Stadtrechte in der Slowakei“ [Nemecké mestské práva na Slovensku], kunsthistorickú prednášku Ewalda Behrensa z Krakova, prednášku profesora Gustava Jungbauera z pražskej univerzity a prednášku profesora Bruna Schiera, nemeckého hosťujúceho profesora na Slovenskej univerzite v Bratislave.⁴³

Z príspevkov, ktoré odzneli na konferencii, bol zostavený zborník *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum. Vorträge der vom 23. bis 27. September 1942 in Käsmark abgehaltenen ersten Deutschen Hochschulwoche*. Käsmark, Pressburg: Roland-Verlag 1943 [Otázky nemectva v severokarpatskej oblasti. Prednášky prvého nemeckého vysokoškolského týždňa usporiadaného v Kežmarku od 23. do 27. septembra 1942]. Objavujú sa v nich idey podporujúce ideologický obraz nemectva ako nositeľa kultúrneho pokroku v severokarpatskej oblasti. V príspevku Johanna Liptáka „Die Deutschwerdung...“ opäť nachádzame v súvislosti s nemeckým osídlením na území Spiša vyjadrenia, ktoré potvrdzovali historické právo Nemcov na túto zem:

„Ponemčenie tejto oblasti je vlastne opätovným ponemčením, veď táto pôda bola nemeckou, už keď sa tu na začiatku nášho letopočtu usídlili germánske kmene a prebývali tu pol storočia. Priorita osídlenia a s tým spojené historické právo na pôdu sú dané už touto skutočnosťou.“

Druhý ročník podujatia, na ktorom sa už mohla zúčastniť aj neakademická verejnosť,⁴⁴ sa konal v dňoch 22. – 26. 9. 1943.

Pozvanými prednášateľmi boli Hermann Gross s príspevkom „Die Slowakei in der Grossraumwirtschaft Europas“ [Slovensko v nadnárodnej ekonomike Európy], Kurt Willvonseder: „Stand und Aufgaben der Vorgeschichtlichforschung in der Slowakei“ [Stav a úlohy prehistorického výskumu na Slovensku], Karl Maria Swoboda: „Die deutsche Kunst in der Slowakei“ [Nemecké umenie na Slovensku], Harry Westermann: „Der Genossenschaftsgedanke im Bodenrecht unter besonderen Berücksichtigung der Slowakei“ [Družstevná myšlienka v pozemkovom práve s osobitným zreteľom na Slovensko], Josef Kallbrunner: „Bergbau und Wirtschaft in der Slowakei im XVI. und XVII. Jahrhundert“ [Baníctvo a hospodárstvo na Slovensku v XVI. a XVII. storočí], Ferdinand Liewehr: „Die Slowaken“ [Slováci] a Willi Czaika: „Volkswissenschaftliche Dorfforschung“ [Národopisný výskum dediny]. Kultúrnym spretrením malo byť čítanie básní Hermanna Erisa Busseho, výlet do Tatier, návšteva regionálnych múzeí a pod.⁴⁵ I príspevky z tohto ročníka boli vydané bratislavským vydavateľstvom Roland-Verlag v roku 1944 pod názvom *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum. Vorträge der vom 22. bis 26. September 1943 in Käsmark abgehaltenen zweiten Deutschen Hochschulwoche* [Otázky nemectva v severokarpatskej oblasti. Prednášky druhého nemeckého vysokoškolského týždňa usporiadaného v Kežmarku od 22. do 26. septembra 1943].

Napriek optimistickým vyhláseniam a entuziazmu pracovníkov IHF sa aj kvôli vojnovým udalostiam a periférnemu charakteru malého mesta Kežmarok nepodarilo zabezpečiť vhodné finančné a personálne zázemie a naplniť očakávania, ktoré s ústavom jeho zakladatelia a podporovatelia spájali. V prameňoch, týkajúcich sa ústavnej činnosti a korešpondencie, nachádzame množiace sa sťažnosti na zložité podmienky práce pri plnení úloh IHF. Napríklad

oddelenie pre výskum migrácie a genealógie [Abteilung für Wanderung- und Sippenforschung] vedené Margarethe Urban, je vo viacerých dochovaných dokumentoch z oficiálnej korešpondencie predmetom kritiky z nesytematického spracovania príslušného materiálu.⁴⁶ Oddeleniu bola v novembri 1943 pridelená poradkyňa dr. Berta List z DAI z Viedne, ktorá si všimla nedostatky vedenia genealogického archívu počas návštevy Kežmarku pri príležitosti druhého ročníka Deutsche Hochschulwoche.⁴⁷ Oddelenie pracovalo najmä s materiálom získaným z cirkevných matrík. V liste zo 14. 4. 1943 adresovanom Franzovi Karmasinovi, v ktorom ho M. Urban pozýva na návštevu tohto archívu, popri inom naznačuje nepriateľské nálady obyvateľstva voči aktivitám IHF. Spomína prekážky, ktoré pri získavaní genealogického materiálu z cirkevných matrík kládli voči Nemcom nepriateľsky naladení farári:

„Oddelenie pre výskum migrácie a genealógie patrí k tým, ktoré je potrebné budovať potichu bez rozruchu, aby nevzbudilo pozornosť určitých kruhov, a tým nezatvorilo dvere, ktoré nám musia zostať otvorené. Týka sa to predovšetkým protinemecky naladených farárov, ktorí by mohli naše úsilie prekaziť, pretože všetok materiál, ktorý je pre nás dôležitý, je prostredníctvom cirkevných záznamov v ich rukách. Týmto spôsobom nemôžem robiť žiadnu veľkú propagandu svojej práce, ani nemôžem robiť žiadne vyhlásenia v novinách, rovnako ako publikovať správy o tejto práci.“⁴⁸

Činnosť ústavu ku koncu jeho pôsobnosti celkovo nenapĺňala očakávania svojich zakladateľov. J. Lipták v správe zo 6. marca 1944 musí konštatovať okresanie predstavy o organizačnej štruktúre IHF, nakoľko sa nepodarilo vytvoriť oddelenia pre biológiu, rasový výskum, sociológiu, hospodárstvo, štatistiku, židovskú

otázku, slavistický a maďarský výskum. Dôvodom bol najmä nedostatok pracovných síl, pričom aj výchova prípadného dorastu bola hatená povinnosťou mladých mužov slúžiť v Waffen SS.⁴⁹

Zmena situácie na fronte postupne oslabovala pozíciu IHF a údajne priniesla spochybňovanie jeho vedeckých výsledkov aj zo strany slovenských vedcov. V tejto súvislosti bol H. Friedl dokonca presvedčený, že slovenské ministerstvo vnútra vydalo nariadenie, aby bolo v každom historickom meste na Slovensku (najmä tam, kde je veľa nemeckých obyvateľov) zriadené vlastivedné združenie, ktoré bude zdôrazňovať slovenský prínos v rámci lokálnej histórie (Morrissey 2004: 122). Osudy archívu IHF sa ku koncu vojny začínajú zahmlievať. Po vypuknutí SNP a vstupe Červenej armády na územie Slovenska sa začína jeho činnosť utlmať a v novembri sa úplne zastavuje. Zbierky i archív sa presúvajú do Liberca (Morrissey 2004: 122), pričom časť z vyvázaných fondov bola skonfiškovaná už v Opave. Vývozom fondu IHF i fondov Kežmarského mestského múzea bol poverený J. Lipták. Ten vo svojej správe z roku 1954 spomína, ako už 26. septembra 1944 v strachu pred postupom Červenej armády evakuoval svojich žiakov, niektorých starších učiteľov a rodičov do Rakúska. V novembri 1944, keď boli na príkaz slovenského ministra vnútra presúvané nemecké archívy na západ: najskôr do Turč. Sv. Martina, neskôr do Štátneho archívu v Opave a odtiaľ do Dalovic pri Karlových Varoch, odkiaľ boli po skončení vojny vrátené na Slovensko.⁵⁰ Počas chaotických snáh o presun alebo likvidáciu archiválií a následne počas ich navracania späť na Slovensko sa, žiaľ, mnohé časti fondov pravdepodobne stratili alebo boli zničené.⁵¹ Po zajatí americkými vojakmi strávil J. Lipták v zlom zdravotnom stave 10 týždňov vo vyšetrovacej väzbe. Zomrel v roku 1958 vo Warsteine vo vtedajšej Nemeckej spolkovej republike (Rudolf – Ulreich 1988: 195; Hahne 2004).

II. 3. Vedecká a ideologická misia manželov Berankovcov v IHF

Dôležitými osobami, ktoré v IHF reprezentovali záujmy ríšskej vedy v rámci *völkisch* orientácie, boli manželia Franz Josef Beranek a Hertha Wolf-Beranek. Ich „nasadenie“ do kežmarského ústavu malo prispieť k zjednoteniu sa spišských Nemcov s veľkonemeckou orientáciou a zamedziť prípadnému spišskému separatizmu. Vedúci IHF Johann Lipták bol totiž síce vzdelaný, ale z pohľadu ríšskych orgánov ideologicky nie úplne spoľahlivý človek – v mladosti bol členom slobodomurárskej lóže, aj prouhorsky a separatisticky orientovanej Spišskonemeckej strany; pri-

Obrázok 3. Manželia Berankovci. 40. roky 20. storočia.

ťažoval mu navyše i fakt, že jeho manželka mala maďarský pôvod (Morrissey 2005: 104).

Dr. habil. Franz Josef Beranek, ktorého sme spomínali v súvislosti s činnosťou medzivojnových nemeckých vlastivedných spolkov, bol v IHF od mája 1942 poverený vedením oddelenia pre jazykový výskum [Sprachliche Volksforschung]. Oddelenie sa zaoberalo kartotečnou dokumentáciou nemeckých výrazov prevzatých do slovenčiny, nemeckých sídiel na Slovensku, nemeckých historických dokumentov, nárečí. Venovalo sa aj výskumu Huncokárov a Habánov. Z hľadiska plánov tohto oddelenia sa v správach IHF uvádzajú budúce práce na tému nárečí bratislavskej oblasti, nárečia huncokárskych sídiel, nárečia Habánov, či podrobný popis nemeckých priezvisk.

Berankova o desať rokov mladšia manželka Hertha Wolf-Beranek (1912 – 1977) sa narodila v severočeskom Bohosudove [nem. Mariaschein], centrálnej časti mestečka Krupka v okrese Teplice. V jej životopise sa uvádza, že už počas školských čias získala dobrú znalosť češtiny vďaka výmenným pobytom v českých rodinách v stredných Čechách. Študovala na pražskej Univerzite Karlovej germanistiku, slavistiku a národopis, pričom štúdium ukončila v roku 1936 s vyznamenaním. Témou jej záverečnej práce boli Volksnachbarliche Wechselbeziehungen der Deutschen und Tschechen in Böhmen [Susedské vzťahy medzi Nemcami a Čechmi v Čechách]. Popri tom v rokoch 1935 – 1938 študovala chémiu a fyziku, ovplyvnená povolaním svojho otca, chemika profesora Josefa Wolfa. Ako žiačka profesorov Jungbauera, Schneeweisa a Schiera pracovala do roku 1940 ako pomocná sila v Archiv für Volkserzählung [Archív ľudového rozprávania], ktorý bol pričlenený ku Lehrstuhl für Volkskunde [Katedra národopisu] na Nemeckej univerzite v Prahe. Tému ľudovej kultúry venovala aj svoju

doktorskú prácu. Počas svojho pobytu v Děčine do roku 1942 sa zúčastňovala na rozsiahlom zbere národopisného materiálu, týkajúceho sa zvykov životného a výročného cyklu, ktorý plánovala vydať knižne (materiál sa však stratil v roku 1945), v roku 1942 bola prizvaná do komisie SALV v Liberci.⁵²

Dr. Herta Wolf-Beranecká viedla v IHF od júla 1942 oddelenie národopisu [Volkskunde].⁵³ Podľa Správy o činnosti IHF zo septembra 1943⁵⁴ H. Wolf-Beranecká podnikala terénne výskumy kvôli zberu materiálu od Bratislavy cez stredné Slovensko až po horný Spiš. Výsledky plánovala uverejniť v súhrnnej práci, okrem toho pripravovala vydanie trojzväzkovej zbierky rozprávok a zbierky povestí.⁵⁵ Jej archív bol budovaný podľa vzoru podobných archívov vedených v Ahnenerbe.⁵⁶ Do zberu archívneho materiálu boli zapájaní učitelia, študenti i široká verejnosť. Berankovci zverejňovali výzvy na spoluprácu na výskume prostredníctvom periodika DP *Deutsche Stimmen* [Nemecké hlasy]. Zaujímavým dokladom je dochovaný koncept obežníka v nemeckom jazyku určeného učiteľom, ktorý upresňuje, akým spôsobom sa môžu zapojiť do napĺňania národopisného archívu IHF „aby sa vzbudila radosť z národopisného výskumu, z porozumenia podstaty nášho národa a chuť k vlastnej kreatívnej práci.“ Učitelia boli povzbudení, aby nechali deti za úlohu zapisovať úslovie a príslovie, týkajúce sa nejakej témy. Napríklad aj na tému výzoru ľudí: veľkí-malí, svetlovlasí-tmavovlasí-červenovlasí s poznámkou, že sa tu vyjadri rasový ideál danej oblasti.⁵⁷

Dochovaná korešpondencia v NA ÚESA SAV svedčí nielen o pracovných aktivitách Berankovcov, ale aj o ich kontaktoch s viacerými vzdelávacími, kultúrnymi i politickými inštitúciami približne v rokoch 1935-1945. Ich výskum bol totiž finančne i odborné podporovaný zo strany Deutsche Partei a NSDAP, ktorej

Deutsche Partei
Hauptamt für Kultur

Preßburg, am
Vejerskýlázeň 9
Formul 71-51-55

17. Juni 1943.

Betrifft: Budget.

Ihr Zeichen:

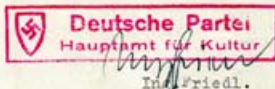
Unser Zeichen: P./S. 148/43.
in der Anlage eingeleitet

Herrn u. Frau
Dr. Beranek, .
Küsmark.

Ich habe die Frage einer zusätzlichen Dotierung des volksekundlichen Archivs mit Ks 20.000.-- als ^{zweckgebunden} für Ihre Zwecke gebundenen Betrag mit dem Schatzmeister gesprochen. Die in Aussicht genommene Regelung, die nur im Einvernehmen mit Prof. Dr. Lipták erfolgen kann, ist in einem Schreiben festgehalten, das ich Ihnen in Durchschrift beilege. Ich bin überzeugt, dass die Klärung auch einvernehmlich möglich ist, so dass wir die Form eines sogenannten "schwarzen Fonds" nicht einführen müssen, da mir offen gesagt diese Form der Verrechnung nicht sympatisch ist. Dr. Lipták wird diese Frage sicherlich mit Ihnen besprechen. Er muss mir gegenüber nun klären, ob er imstande ist aus den Ks 50.000.-- Ihnen zweckgebunden Ks 20.000.-- zu überlassen, oder ob zu den Ks 50.000.-- zusätzlich noch Ks 20.000.-- notwendig sind.

Heil Hitler !

Beilage.

Obrázok 4. List manželom Berankovcom o rozpočte od Hansa Friedla na hlavičkovom papieri DP Hauptamt für Kultur zo dňa 17. 6. 1943.

Im Namen
des
Deutschen Volkes

ernenne ich

unter Berufung in das Beamtenverhältnis
auf Lebenszeit

den Professor

Dr. Franz Beranek

zum Studienrat.

Ich vollziehe diese Urkunde in der Erwartung,
daß der Ernannte getreu seinem Diensteide
seine Amtspflichten gewissenhaft erfüllt und
das Vertrauen rechtfertigt, das ihm durch
diese Ernennung bewiesen wird. Zugleich
sichere ich ihm meinen besonderen Schutz zu.

Berlin, den 19. Juli 1940

Der Führer

Heinrich
In Vertretung des Reichministers
für Wissenschaft, Erziehung und Volksbildung

Obrázok 5. Menovací dekrét Franza J. Beranka za študijného radcu z 19. júla 1940 s podpisom Adolfa Hitlera.

boli Berankovci členmi,⁵ ale mali kontakt aj s DAI a Ahnenerbe. V NA ÚESA SAV je uložený list z 27. 2. 1939 zaslaný z Ahnenerbe, podľa ktorého mala H. Wolf-Beranek prejavíť záujem o zasielanie ľudových rozprávání pre Lehr- und Forschungsstätte für Volkserzählung, Märchen und Sagenkunde [Učebné a výskumné zariadenie pre ľudové rozprávania, rozprávky a povesti]. V liste adresovanom F. Berankovi zo dňa 28. 5. 1942 zástupca Ahnenerbe v nadväznosti na návštevu Berankovcov v marci uvedeného roku potvrdzuje ochotu podporovať IHF a zároveň ponúka F. Berankovi podobnú formu spolupráce v oblasti zvykov, akú udržiavali s jeho manželkou v súvislosti s rozprávkami a povestami. Wolf-Beranek napokon v dokumente datovanom 11. 12. 1943 uvádza, že pripravovaný Archív ľudových rozprávání, plánovaný v rámci národopisnej zložky budúceho archívu IHF, mal byť zriadený práve podľa vzoru archívu Učebného a výskumného zariadenia Ahnenerbe v Berlíne.⁵⁸ Kontakty s uvedenými inštitúciami a politická podpora Berankovcom pravdepodobne otvárali ďalšie možnosti kariérneho rastu (napr. práve spolupráca s Ahnenerbe bola vnímaná ako konkurenčná výhoda pri uchádzaní sa Franza J. Beranka o miesto na univerzite v Prahe na jeseň roku 1942). V korešpondencii medzi Wolframom Sieversom (výkonný riaditeľ Ahnenerbe, „Reichsgeschäftsführer“) a Richardom Wolframom (vedúci národopisného oddelenia Ahnenerbe zameraného na germanistiku) z 29. 8. 1942 sa totiž nachádza zmienka o Berankovej prosbe, aby ho Wolfram podporil pri získaní miesta na pražskej univerzite. Wolfram píše, že Beranka pozná z čias jeho členstva v radikálnom nacionalistickom Germanistenverein [Spolku germanistov] vo Viedni. Neskôr Wolfram v liste Sieversovi zo dňa 10. 9. 1942 negatívne hodnotil pražského profesora Josefa Haniku, ktorý s Ahnenerbe odmietol spolupracovať – v porovnaní s ním

sa Beranek javil z hľadiska prípadnej spolupráce perspektívnejšie (pozri Hutton 2014: 214).

Napriek zdanlivo optimálnej pozícii Berankovcov ako politicky spoľahlivých, erudovaných a výkonných pracovníkov, ich pôsobenie v Kežmarku prinieslo do IHF napätie. Boli spolu s Margarethe Urban, vedúcou genelogického oddelenia IHF, vyslaní do Kežmarku ako osvedčení ríšski odborníci priamo previazaní s centrálnymi nemeckými vedeckými a politickými inštitúciami. Ich prítomnosť v IHF však bola zároveň zdrojom konfliktov, ktoré niektorí neskôr pripisovali ich „nepochopeniu karpatone-meckej mentality a neprispôsobivosti“ (viď. Liptáková 2004: 4). Sťažnosti zo strany F. J. Beranka, ktorý vinil spišských Nemcov z apatie a nepriateľstva voči IHF, považoval vedúci Kultúrneho úradu DP Hans Friedl za prehnané.⁵⁹ Napätie v IHF napokon vyvrcholilo potýčkou medzi Herthou Wolf-Beranek a Margarethe Urban 10. decembra 1943, o čom bola informovaná dokonca aj NSDAP a konanie H. Wolf-Beranek odsúdila.⁶⁰ Koncom roka 1943 sa pôsobenie Berankovcov v IHF v Kežmarku definitívne končí a manželia sa vrátili na územie Protektorátu (Morrissey 2004: 120). V liste odoslanom už z Děčína [Tetchen] dňa 29. 2. 1944 Josefovi Fröhlichovi Herta Wolf-Beranek opisuje, ako bola ich práca plná odriekania nedocenená a ako vďakou za ňu im bol uštedrený „kopanec“. List vyjadruje hlboké rozčarovanie slovami: „Po všetkých našich zážitkoch, ktoré sme v tejto krajine mali, sme sa niečoho podobného obávali... Žiaľ, nebudeme vôbec poslední, ktorých idealizmus je takto odmenený.“⁶¹ O postoji Franza J. Beranka voči Johannovi Liptákovi môže do istej miery svedčiť jeho vyjadrenie, že pravým dôvodom jeho zapojenia do IHF mala byť kompenzácia Liptákových nedostatkov a vyvažovanie jeho regionálnej orientácie (Morrissey 2005: 104). Berankovci však i po

NATIONALSOZIALISTISCHE DEUTSCHE ARBEITERPARTEI
• AUSLANDS-ORGANISATION •
LANDESRUPPENLEITUNG IN DER SLOWAKEI

Dienststelle:

Preßburg, Stefanikstraße 17 • Fernruf 3588

Für Post aus dem Reich:

Kurt Rudershausen, Engerau (Nieder-Donau)
In der Slowakei: Preßburg, Postfach 371

Postanschrift:

Zch:
Der Landesgruppenleiter

Preßburg, den 24. Februar 1944.

Frau
Dr. Hertha Beranek,
Prag,
Universität.

Am 10. Dezember 1943 kam es zwischen Ihnen und Frau Margarete Urban in den Räumen des Instituts für Heimatforschung in Kásmark zu einer tätlichen Auseinandersetzung.

Im Hinblick auf die Tatsache, daß im 5. Kriegsjahr die Dienststellen der NSDAP. wichtigere Aufgaben haben als solchen persönlichen Auftritten nachzugehen, habe ich mich entschlossen, von der Eröffnung eines Parteigerichtsverfahrens gegen Sie Abstand zu nehmen.

Ich möchte jedoch nicht verfehlen Ihnen eindringendst vorzuhalten, daß Ihr Verhalten keineswegs dazu geeignet war, das Ansehen der Reichsdeutschen im Auslande sowie Ihr persönliches Ansehen zu heben.

Heil Hitler!

K. Rudershausen
(Rudershausen)
Bereichsleiter
der NSDAP.

Eingeschrieben.

Obrázok 6. List Kurta Rudershausena (vodcu regionálnej pobočky NSDAP na Slovensku) Herte Wolf-Beranek v súvislosti s jej potýčkou s Margarete Urban (24. februára 1944).

odchode ostali členmi Vedeckej rady IHF a Hertha Wolf-Beranek mala na základe poverenia z VoMi dohliadať na prácu oddelenia národopisu a štvrtročne ho osobne navštevovať, aby zabezpečila jeho napredovanie.⁶²

Ďalšie pôsobenie Berankovcov sa od roku 1944 presunulo na územie Čiech. F. Beranek získal miesto na Nemeckej Univerzite Karlovej v Prahe vďaka svojej habilitácii z roku 1943, H. Wolf-Beranek pôsobila do roku 1945 ako vedecká asistentka prof. Schneeweisa v národopisnom oddelení Slavistického ústavu Nemeckej Univerzity Karlovej⁶³ a po skončení vojny do Nemecka.⁶⁴ Niekdajšiu pozíciu H. Wolf-Beranek v národopisnom oddelení IHF zastávala od februára do novembra 1944 mladá začínajúca vedkyňa Ingeborg Kellermann z VoMi z Berlína (Morrissey 2005: 105; Schwarz 2013: 77), starostlivosťou o zbierku nemeckých ľudových piesní bola poverená Helene Witt pochádzajúca taktiež z Berlína (pôsobiaci aj na hudobnej škole v Kežmarku) a Franza Beranka na čele oddelenia pre jazykovedný výskum nahradila Gertrud Schlegel z nemeckého gymnázia v Kežmarku, žiačka E. Gieracha. Na kartotečné spracovávanie lyceálnej knižnice bola prijatá Erika Palencsár. V súvislosti s týmto náborom ženských pracovníčok Lipták vo svojej správe o činnosti vyslovil nádej, že ukončenie vojny prinesie príležitosť doplniť pracovný kolektív aj o potrebné mužské pracovné sily.⁶⁵

V úradných dokumentoch IHF pochádzajúcich z obdobia po odchode Berankovcov nachádzame aj zaujímavú kritickú zmienku o stave, v akom F. Beranek zanechal svoje pracovisko. Záznam z 15. júla 1944 o revízii archívneho materiálu napísaný nástupkyňou F. Beranka vo funkcii vedúcej Oddelenia pre jazykový výskum dr. Gertrude Schlegel obsahuje pomerne obsiahly súpis chýbajúcich dokumentov. Záverom G. Schlegel konštatuje:

„Napokon je nutné uviesť, že prinajmenšom s ohľadom na 12 odovzdaných kusov archívneho fondu nemožno hovoriť o „budovaní Oddelenia pre jazykový výskum” zo strany dr. habil F. Beranka. Pokračovanie prác v jednotlivých výskumných oblastiach je ochromené nedostatkom informácií, ktoré výskumné materiály boli dr. habil Berankom spracované, preto dnes nasledovníci nemôžu pokračovať v žiadnej z výskumných oblastí. Ani príručná knižnica oddelenia nebola napriek tomu, že v tom čase ešte bola možnosť nákupu kníh, dostatočne vybudovaná. V práci by pomohla zmysluplne vytvorená kartotéka relevantných písomností. Vedecký materiál, ktorý dr. habil Beranek sám spracoval, nebol vôbec dodaný. S výnimkou výpožičiek ústavov z Marburgu a Prahy nebol predložený žiaden hodnotný materiál.“⁶⁶

Naopak pôsobenie H. Wolf-Beranek vo svojej správe pochvalne ohodnotil J. Lipták, jej oddelenie totiž zaznamenalo výrazný nárast zbierkového fondu. Zároveň však musel priznať, že nebol naplnený jej pôvodný zámer, ktorým bolo vydanie ucelenej práce o národopise na Slovensku, tri zväzky rozprávok a jedno vydanie povestí.⁶⁷

II. 4. Hertha Wolf-Beranek: žena vo vede

Herthe Wolf-Beranek navrhol miesto v IHF priamo Hans Friedl z DP. Nastúpila 1. 7. 1942 rovno do funkcie vedúcej oddelenia národopisu a rýchlo sa pustila do vedeckej i organizačnej práce. Využila na to nielen svoje dovtedajšie pracovné skúsenosti, ale aj pomerne početné odborné kontakty. Ako zamestnankyňa IHF poberala plat od DP a táto inštitúcia jej bola nadriadená. Avšak záväzky mala aj k DAI so sídlom v Stuttgarte, ktorý chápal

manželov Berankovcov ako ríšskych Nemcov vyslaných na misiu do Kežmarku.⁶⁸ Zástupca DAI Otto Albrecht Isbert taktiež rokoval opakovane s Hansom Friedlom z DP v Bratislave, aby tlmočil niektoré požiadavky manželov Berankovcov. Napríklad žiadosť, či by mohol byť IHF alebo aspoň niektorá jeho sekcia preložená do Bratislavy. Avšak tieto návrhy boli zo strany DP kategoricky odmietnuté.⁶⁹ Už sme spomenuli, že sa Hertha Wolf-Beranek po skončení štúdia zamestnala a aj po svojom vydaji za Franza J. Beranka roku 1938 sa snažila pokračovať v odbornej⁷⁰ i aplikovanej práci.⁷¹ Jej pracovné ambície však nezodpovedali ideálu ženy podľa nacionálno-socialistického programu. Ako vydatá žena mala predovšetkým založiť rodinu, venovať sa deťom a vzdať sa zamestnania.

Od roku 1933, teda od nástupu Adolfa Hitlera k moci, boli ženy v Nemecku postupne vytlačané z pracovného trhu a verejného priestoru, najmä politického. Aj keď mohli byť členkami v NSDAP a vyvíjať politickú činnosť, nezískali až na výnimky významné stranícke funkcie.⁷² Za touto ideológiou voči ženám stáli iste aj ekonomické dôvody. Nemecko bolo v tom období ešte stále sužované dôsledkami veľkej hospodárskej krízy a vykazovalo veľa nezamestnaných. Po vytlačení žien z pracovného trhu mohli byť voľné miesta obsadené nezamestnanými mužmi. Ženy tiež nemali študovať na vysokých školách a nemali sa venovať vede.⁷³ Presadzovanie novej ženskej politiky, vychádzajúcej z nacionálno-socialistickej ideológie, narážalo na nemalé problémy, nakoľko emancipačné hnutie žien v Nemecku bolo pred rokom 1933 dobre rozvinuté. Nové postavenie ženy bolo preto vážnou zmenou oproti predchádzajúcemu stavu.⁷⁴

Podobné snahy o „novú“ ženskú politiku je možné sledovať už krátko po vzniku autonómie Slovenska (október 1938). Vo febru-

ári 1939 odznel prejav vtedajšieho ministerského predsedu Jozefa Tisa, v ktorom sa sústredil na vykreslenie obrazu ženy-matky početnej rodiny. V novovzniknutom totalitnom Slovenskom štáte boli zakrátko vydané smernice, pozbavujúce práce (vydaté) ženy v štátnych a verejných službách, ako napríklad učiteľky a úradníčky. Slovenský štát usilovne propagoval zvyšovanie pôrodnosti, čo mal zabezpečiť prísny zákon na ochranu plodu, prijatý v roku 1941 a tiež finančná podpora rodín. Ženská politika v Slovenskom štáte sa odkazovala priamo na Adolfa Hitlera a na jeho výroky. Slovenská vláda sa tak isto snažila zabrániť štúdiu žien na vysokých školách, avšak príslušný zákon nakoniec nebol prijatý (Osyková 2014: 183-193).⁷⁵

Keď Hertha Wolf-Beranek v júli 1942 nastúpila do IHF, vojnová situácia si už vynucovala prácu žien ako v Nemecku, tak aj na Slovensku. Tiež nebola jediná žena, ktorú Nemecko vyslalo do Kežmarku. Už pred ňou tam nastúpila Margarethe Urban a v IHF, ako sme spomenuli vyššie, pracovali aj ďalšie ženy. Nezistili sme, že by Herthe Wolf-Beranek niekto vyčítal jej vedecké aktivity. Našli sme však narážku na dôležitú úlohu byť matkou, ktorú nespĺňala. Je známe, že v čase príchodu na Slovensko boli Berankovci štyri roky manželia, no nemali deti.⁷⁶ Tento fakt spomenul vo svojej správe nemecký konzul Peter von Woinovich, sídliaci v Prešove, keď v marci 1943 žiadal nemecké veľvyslanectvo v Bratislave, aby Berankovcov aj Margarethe Urban odvelili naspäť do Ríše.⁷⁷ K tomuto problému sa ešte vrátíme.

Pokračujme však bádateľskou činnosťou Herthy Wolf-Beranek. Zachoval sa podrobný pracovný plán na vybudovanie národopisného oddelenia, ktorý napísala krátko po svojom nástupe. Naplánovala si toho naozaj veľa. H. Wolf-Beranek chcela založiť niekoľko archívov. Archív ľudových rozprávání chcela vytvárať

podľa vzoru archívu *Ahnenerbe* v Berlíne. Archív ľudových piesní plánovala usporiadať podľa smerníc archívu vo Freiburgu. Ďalej chcela vytvoriť Archív detských piesní a detských hier, do ktorého sa mali zaradiť aj ľudové hádanky a príslovia. V neposlednom rade chcela založiť i Archív zvykoslovía. Na vybudovanie archívov plánovala po celom Slovensku terénne výskumy a „vzdelávacie cesty“ [Kundreisen], na ktorých chcela spolupracovníkom z radov učiteľov, farárov a iných dobrovoľníkov z nemeckej menšiny vysvetľovať zásady zaznamenávania javov ľudovej kultúry. Ďalej navrhovala, aby sa excerpovala dovtedajšia literatúra a zbierky. Taktiež chcela, aby sa urobili odpisy materiálov zo Slovenska, ktoré sa nachádzali v archíve v Prahe. Pravdepodobne mala na mysli Archív ľudových rozprávání na Katedre národopisu Nemeckej univerzity. Uviedla, že v novembri 1942 by sa mal začať pripravovať Archív sídiel pomocou dotazníkov, ktoré budú rozoslané do škôl. Archív sídiel a Archív zvykoslovía budú ďalej vyžadovať založenie a vybudovanie národopisného fotografického archívu a zariadila nákup fotografického prístroja.⁷⁸ Hertha Wolf-Beranek bola vskutku veľmi pracovitá a aktívna. Spomeňme napríklad, že v roku 1943 absolvovala 9 týždňov terénnych výskumov a v januári toho istého roka úspešne spustila dotazníkovú akciu o sídelených formách, baníctve a vinohradníctve. Preto niet divu, že na jeseň 1943 mohol J. Lipták ohlásiť nasledovné výsledky:

Archív pre ľudové rozprávanie: 1 376 spracovaných dotazníkov a 688 textov rozprávok a povestí,

Archív pre zvykoslovie: 16 396 spracovaných dotazníkov a 8 198 jednotlivých záznamov,

Archív ľudových piesní: 572 spracovaných dotazníkov a 236 záznamov piesní,

Deutsches Ausland-Institut Stuttgart

Fernsprecher 26257-26259 + Telegrame: Ausland-Institut + Postfachkonto: Stuttgart 7690
Bankverbindung: Deutsche Bank und Diskont-Gesellschaft, Alt. Gymnasiumsstr. Stuttgart

Haus des Deutschtums

Danziger Freiheit 17

Anfert. Zeichen: Dr. I/Lo

Stuttgart-S, den 29. 7. 1942
Stahl der Auslandsdrucken

Frau
Dr. Hertha Wolf-Beraneck
Institut für Heimatforschung

K a s s a m a r k /Slowakei
Adolf-Hitler-Strasse 18

Sehr geehrte Frau Dr. Beraneck!

Auf Ihr Schreiben vom 6. Juli kann ich erst heute antworten, da ich verschiedene Ermittlungen abwarten musste. An Friedl habe ich bereits geschrieben und ihm zum Ausdruck gebracht, dass ich erwartet hatte, er würde bei seinem Dortsein alles mit Ihnen klären. Ich habe ihm nämlich in Pressburg sehr genau berichtet und die ganzen Gesichtspunkte von Ihnen beiden dargelegt. Er hat aber damals mir gegenüber den Gedanken, das Institut oder eine Sektion davon nach Pressburg zu verlegen, ganz entschieden abgelehnt, da man unbedingt vermeiden will, alles in Pressburg zu konzentrieren. Die Hauptaufgabe bei Ihrer beider Einsatz wird gerade darin gesehen, trotz der schwierigen Umstände in der Provinz die wissenschaftliche Arbeit dort aufzubauen. Im Übrigen stünde nichts im Wege, dass Sie selbst und Ihr Mann teilweise in Pressburg arbeiten. Ich bedaure, dass Ing. Friedl nicht dazu kam, diese Frage mit Ihnen zu besprechen, denn ich bat ihn darum und glaubte, aus seinen Äußerungen zu entnehmen, dass er den festen Vorsatz dazu hatte. So unterblieb eine weitere Mitteilung an Sie.

Bezüglich der Arbeiten von Frau Urban und ihres ganzen dortigen Wirkens möchte ich Sie noch einmal um Geduld und Nachsicht bitten. Frau Urbans Arbeiten sind für uns ausserordentlich wichtig und die bisherigen Ergebnisse schon sehr wertvoll. Fräulein v. Strotha berichtete mir ausserdem, dass Frau Urban ihr gegenüber sich sehr zurückhaltend geküssert und betont hätte, sie sei kein Wissenschaftler und könne Ihnen beiden daher keine Konkurrenz machen. Allerdings hatte sie den Wunsch geküssert, ihren sippenkundlichen Arbeitssektor nach wie vor allein weiter machen zu können.

./.

Ohne Angabe unseres Zeichens entstehen Verzögerungen in der Behandlung Ihres Schreibens.

Obrázok 7. List adresovaný Herthe Wolf-Beraneck z *Deutsches Auslands-Institut Stuttgart* zo dňa 24.7.1942. 1. časť.

Nachdem Sie nun auch noch einmal geäußert haben, dass Sie möglichst wenig mit ihr zu tun haben wollen, glaube ich, es wird das Beste sein, in dem kleinen Ort und Institut möglichst friedlich nebeneinander zu leben und jeder des andern Arbeit anzuerkennen. Fräulein v. Strotha hat auch sehr bedauert, dass ihr Besuch bereits wieder zu einer erneuten Auseinandersetzung zwischen Ihrem Mann und Prof. Lipták Anlass gegeben hat; doch glaubte sie, dass sie von sich aus nicht anders handeln konnte, als eben Herrn Prof. Lipták auf seinen Wunsch zur Verfügung zu stehen. Ich hatte es damals begrüßt, dass Ihr Mann zu meiner Besprechung bei Professor Lipták von sich aus dazu kam, obwohl es in der Form nicht geschickt hätte, wenn er den Wunsch dazu gleich in meiner Gegenwart geäußert hätte. Vielleicht ist ein offenes Wort zur rechten Zeit sehr oft viel einfacher als die ganze unfruchtbare Auseinandersetzung hinterher.

Im Übrigen soll ich Ihnen und Ihrem Mann von Dr. Rüdiger auch noch beste Grüße übermitteln; er sehe seinerseits absolut Ihre Aufgabe darin, eben in Kšmarmark die Arbeit aufzubauen und die örtlichen Schwierigkeiten unter dem Zeichen eines Kriegseinsatzes auf sich zu nehmen und zu überwinden. Das Auslandsinstitut hat sich darum bemüht, Sie beide dahin zu schicken und begrüßt es, wenn Sie beide dort arbeiten. Das Auslandsinstitut erwartet aber auch, dass Sie mit der gleichfalls von hier aus beauftragten Frau Urban eine dem deutschen Vorposten in fremder Umwelt angemessene Beziehung in der gemeinsamen Arbeit finden.

Heil Hitler!

F. O. A. Jseux.

Ich leite diesen Brief an Sie über Ing. Friedl.

Obrázok 8. List adresovaný Herthe Wolf-Beranek z *Deutsches Auslands-Institut Stuttgart* zo dňa 24.7.1942. 2. časť.

Archív ľudových divadelných hier: 96 spracovaných dotazníkov a 48 záznamov,

Archív detských piesní a hier: 1 672 spracovaných dotazníkov a 836 záznamov,

Archív ľudových modlitieb: 248 spracovaných dotazníkov a 124 záznamov.

Okrem toho H. Wolf-Beranek pripravila do tlače 3 zväzky rozprávok, 1 zväzok povestí a vydanie ľudových piesní spolu s Musikschulwerk der Deutschen Partei [voľný preklad: Hudobné oddelenie Nemeckej strany].⁷⁹

Ako sa vyjadрила: „Keďže zozbieraný materiál je potrebné nielen vedecky, ale i národno-politicky, čiže prakticky vyhodnotiť, je pracovný program dvojako zameraný.“⁸⁰ Táto veta, zachytená v korešpondencii, výstižne odráža názor Herthy Wolf-Beranek na prácu v národopise, ako vedy s politickými cieľmi. Prepojenie vedeckého výskumu a politickej agitácie nachádzame napríklad v článku *Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg* [Národopisné zo Solivaru],⁸¹ určenom pre širokú verejnosť (Wolf-Beranek 1943). Príspevok vyšiel v *Deutsche Stimmen*, v týždenníku DP, s ktorým Berankovci úzko spolupracovali. V článku Hertha Wolf-Beranek najprv popisala založenie obce nemeckými rodinami na konci 18. storočia. Pripustila, že v čase jej výskumu po nemecky (nemeckým dialektom) už rozprávali len asi dva tucty obyvateľov a ostatní po slovensky (šarišským nárečím). Ako však vysvetlila, neznalosť jazyka nebránila tomu, aby si dedičania uvedomovali svoj nemecký pôvod a svoju príslušnosť k nemeckému národu. Aj vďaka tomu tu mohla vyvíjať činnosť DP a nemecká škola a škôlka. Článok dáva do súvisu príslušnosť k nemeckému národu s členstvom v DP. Pripomeňme si, že DP nijako neskrývala svoj príklon k nacionálno-socialistickej ideológii, podľa ktorej sa príslušnosť k náro-

du určovala v prvom rade pôvodom a rasou, jazyk sa bolo možné doučiť (Drábik 2019: 237-247, 304-308). V tomto duchu sa niesol aj príspevok Herthy Wolf-Beranek.

K jej aplikovanej práci treba prirátat ešte zostavovanie folklórnych programov a verejné prednášky. Napríklad v máji 1943 Hertha Wolf-Beranek pripravila program na Deň pôrodných asistentiek [Hebammentag] v Mlynčekoch [Mühlerchen]. Zachoval sa návrh programu, podľa ktorého bádatelka začínala podujatie krátkym predslovom, čo je národné dedičstvo a prečo je potrebné sa oň starať. Ako prvá vystúpila folklórna skupina z Bratislavy s piesňami a tancami zo Žitného ostrova a vinárskej oblasti Malých Karpát. Po nej nasledovala skupina z Kremnice a Nemeckého Pravna, ktorá okrem tancov a piesní priniesla aj ľudové anekdoty. Podobne aj skupina zo Spiša. Ľudoví rozprávači prišli i z okolia Michaloviec a program uzavreli tradície baníkov.⁸² Za tento program dostala bádatelka poďakovanie a pochvalu nielen od Dr. Markusa, vedúceho oddelenia národného zdravia v DP, ale aj od Hansa Friedla z DP, ktorý jej nadšene napísal: „Dozvedel som sa od pani Conti, že večer pre pôrodné asistentky bol vďaka Vašej pomoci veľmi pôsobivý.“⁸³ Takýchto aktivít mala Hertha Wolf-Beranek viacero. Pripomeňme dva ročníky vysokoškolského týždňa [Hochschulwoche], ktoré zorganizovali spolu s manželom, koncepciu súťaže o najkrajšiu nemeckú pieseň, už spomínané zbierky folklóru, pripravené na vydanie a iné.⁸⁴

Žiaľ, aj s touto činnosťou H. Wolf-Beranek sa spájali konflikty. Koncept súťaže o najkrajšiu nemeckú pieseň našiel odozvu v DP a pod gesciou strany súťaž prebehla do konca júna 1943. Koncom októbra však Hertha Wolf-Beranek napísala pobúrený list Karlovi Schwarzovi, študijnému radcovi pre hudbu z obce Toporec [Topportz] na hornom Spiši a zároveň vedúcemu Musikschul-

werk DP. Ako prvé spomenula, že sa z tlače s prekvapením dozvedela o odovzdaní cien za súťaž. Namietala, prečo nebola pozvaná na vyhodnotenie súťaže, ani na udeľovanie cien, hoci celá akcia vznikla na jej podnet. Ale jadro listu tvoril jej ostrý protest proti tomu, že K. Schwarz prišiel v jej neprítomnosti dňa 27. 10. 1943 do IHF a prikázal sekretárke, aby mu najneskôr do 15. 11. poslala odpisy všetkého zozbieraného piesňového materiálu. Hertha Wolf-Beranek jasne a bez akýchkoľvek okolkov Schwarzovi oznámila, že právo na vedecké a populárno-vedecké spracovanie zozbieraných piesní má výlučne IHF, konkrétne jeho národopisné oddelenie. Okrem toho je jej vraj známy zámer K. Schwarza vydať zo zozbieraného materiálu zbierku ľudových piesní v Nemeckej ríši a to bez jej vedomia. List uzavrela konštatovaním: „Môžem Vás ubezpečiť, že som už podnikla potrebné kroky, aby som zabránila dôsledkom Vášho neférového spôsobu konania.“⁸⁵ Bádatelka naozaj v ten istý deň napísala H. Friedlovi list, v ktorom ho oboznámila s incidentom a žiadala, aby vysvetlil Schwarzovi „...podlosť jeho správania...“. Upozornila Friedla na zámer Schwarza vydať zbierku bez jej vedomia a list uzavrela povzdychom: „Sebestvo a záludnosť Spišiakov, ktoré sú odplatom môjmu mužovi a mne za našu prácu už rok a deň v Kežmarku, sú žiaľ vlastné zrejme aj mladej generácii.“⁸⁶ Friedlovi sa podarilo utíšiť konflikt a začiatkom decembra 1943 K. Schwarz napísal úctivý list Herthe Wolf-Beranek, v ktorom ďakoval za zaslané odpisy piesní. Navrhol, že niektoré piesne by mohol harmonizovať, respektíve dodať im druhý a tretí hlas. Pre budúcu zbierku bude však potrebné urobiť prísny výber piesní, čo – ako Schwarz napísal – bude výlučne v rukách Herthy Wolf-Beranek.⁸⁷ Kauza zbierky ľudových piesní ukázala precitlivosť bádatelky na autorské práva a podozrievavosť, že „Spišiaci“ sa ju snažia pripraviť o plody jej práce. To všetko

Hertha Wolf-Beranek v listoch vyjadrovala značne asertívne, ba až ofenzívnym a arogantným spôsobom.

Napriek týmto „aféram“ výborné výsledky jej práce oproti výsledkom Franza Beranka vyzdvihla i záverečná správa o činnosti manželov z novembra 1943, kde sa doslova píše: „Nakoniec je možné konštatovať, že výsledky pani Hertvy Beranek musia byť oveľa pozitívnejšie posúdené, ako výsledky jej manžela. Príkladne vybudovala svoj pracovný úsek a skutočne pomohla ústavu takým spôsobom, ktorý zasluhuje uznanie. Výsledky Dr. Beranka⁸⁸ pre ústav sú omnoho skromnejšie. Vzhľadom na jeho preukázané výkony, posudzované podľa predchádzajúcej vedeckej práce a cenných publikácií, dal sa očakávať väčší úspech jeho práce. Mám dojem, že zhromaždil veľa materiálu a osobných skúseností, ktoré pravdepodobne zverejní vo svojej vlastnej vedeckej práci v blízkej budúcnosti namiesto toho, aby ich dodal ústavu.“⁸⁹

Musíme však spomenúť ešte jednu predošlú krízu vzťahov, ktorá vyvrcholila v marci 1943. Vtedy nemecký konzul Peter Freiherr von Woinovich zaslal nemeckému veľvyslanectvu žiadosť, aby Berankovci i Margarethe Urban boli povolaní naspäť do Nemecka, kde budú vzhľadom na vojnový stav užitočnejší. Ako písal, práce v IHF sú rozbehnuté, môžu ich ďalej viesť miestni, čiže spišskí Nemci.⁹⁰ Po dvojmesačných ťahaniciach nakoniec padlo rozhodnutie. Adjutant nemeckého veľvyslanca Hans Gmelin, zodpovedný za personálne otázky (Tönsmayer 2003: 351), napísal konzulovi do Prešova, že Berankovci a Urban zostávajú na špeciálnu žiadosť vodcu DP Franza Karmasina v IHF. Ako dôvod uviedol „[...] silnú slovenskú konkurenciu v národopisnej v oblasti [...]“.⁹¹ O čo tu išlo?

Od vzniku Slovenského štátu sa konštruovala politická (štátna) ideológia, základom ktorej sa stal vtedajší slovenský nacionaliz-

mus v jeho náboženskej podobe (Pekár 2014: 137–152). Konkrétne kroky štátnych orgánov viedli k vytváraniu oficiálneho (štátneho) národného naratívu a ten sa presadzoval na celospoločenskej úrovni prostredníctvom prejavov politikov, vzdelávacieho systému a podobne. V roku 1943 DP upozorňovala nemecké veľvyslanectvo v Bratislave, že slovenské ministerstvo vnútra vydalo vnútorný predpis, ktorým sa mala mobilizovať aktivita slovenských vlastivedných spolkov a slovenských vzdelancov, s cieľom vyzdvihnúť kultúrnu úlohu Slovákov, potláčať úlohu Nemcov **aj za cenu popretia historických faktov**.⁹² Stručne povedané: ideologické zámery Slovenského štátu sa v tomto prípade dostávali do konfliktu s veľkonemeckým nacionalizmom, ktorého cieľom bolo naopak propagovať význam Nemcov a nemeckej kultúry v Európe a teda aj na Slovensku.

V roku 1942 vznikla Slovenská akadémia vied a umení, ktorej prvým počinom bolo vydávanie viacväzkovej *Slovenskej vlastivedy* (Hudek 2011). Cieľom bolo vskutku ambiciózne dielo. Malo priniesť komplexné vlastivedné poznatky o Slovensku a pozdvihnúť vzdelanostnú úroveň Slovákov (Redaktor 1943: 1-2). Hneď druhý diel vlastivedy obsahuje *Duchovnú a hmotnú kultúru slovenského ľudu* (Bednárík 1943 a, b) a *Folklór* (Melicherčík 1943). Ide spolu o 461 strán veľkého formátu s množstvom ilustrácií a ukážok. Ako dokladajú archívne dokumenty, akadémia v spolupráci s Predsedníctvom vlády, Ministerstvom zahraničných vecí a Ministerstvom školstva a národnej osvety Slovenskej republiky organizovala širokú distribúciu *Slovenskej vlastivedy* doma i v zahraničí.⁹³

Katedra národopisu na bratislavskej univerzite sa tiež činila. Od konca 30. a v 40. rokoch 20. storočia rozposielala dotazníky na výskum rôznych javov slovenskej ľudovej kultúry a organizovala terénne výskumy (Beňušková – Jágerová – Nádaská 2013: 25–27).

Hertha Wolf-Beranek na spomínanom výročnom zasadnutí IHF 4. 2. 1943 v Bratislave poznamenala, že by bolo možné využiť nemeckých zamestnancov, konkrétne nemeckého etnológa a v tom čase už riadneho profesora Slovenskej univerzity Bruna Schiera na to, aby získal informácie z dotazníkov, ku ktorým by sa podľa nej IHF „priamou cestou“ nemohlo dostať. Či sa B. Schier podujal na túto „špionážnu“ činnosť, nie je známe. Wolf-Beranek sa tiež sťažovala, že kvôli dotazníkovej aktivite slovenských etnológov niektoré dotazníky IHF končia omylom na Slovenskej univerzite v Bratislave.⁹⁴

Krátko nato v apríli 1943 Hertha Wolf-Beranek posudzovala Bednárikovú knihu *Slowakische Volkskultur* (Bednárík 1943c), čo bol nemecký preklad jeho dvoch statí zo *Slovenskej vlastivedy II*. O posudok ju požiadal Hans Friedl a chcel, aby publikáciu posúdila „[...] z odborného a národného hľadiska.“⁹⁵ Bádateľka napísala svoje stanovisko expresne. Už o necelý týždeň poslala niekoľkostranový posudok, v ktorom zhrnula tri druhy námietok. Po prvé išlo o hojné chyby v nemeckom preklade, ktoré všetky vymenovala. Po druhé namietala proti nejasnému a neprehľadnému uvádzaniu prameňov. Po tretie – a to bolo najdôležitejšie – upozorňovala na nedostatočne zohľadnené stáročné zásluhy Nemcov v civilizačnom rozvoji Slovenska a ich vplyv na ľudovú kultúru Slovákov. V posudku môžeme čítať jasné formulácie o vzťahu národa a rasy a nadradenosti nemeckej rasy. H. Wolf-Beranek kritizovala zamlčovanie vplyvu „ľudí s nemeckou krvou“ na slovenskú ľudovú kultúru. Podľa H. Wolf-Beranek Bruno Schier a smer *Volksbodenforschung* priniesli dostatok jasných dôkazov o tomto vplyve. Jej záver o rukopise znel: „Ťažko poškodzuje oprávnený nemecký vodcovský nárok prameniáci z kultúrneho pôsobenia v tejto oblasti a je preto nevhodná pre podporu súčasného boja

Deutsche Partei
Hauptamt für Kultur

Preßburg, am 14. April 1943.
Vajanskýlánda 9
Formul. 7101-95

Betriff: Beurteilung. (Ihr Zeichen)

Unser Zeichen: F./S.148/43
in der Antwort anzugeben

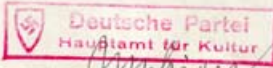
An das
Institut für Heimatforschung,
zu Ehren Herta Wolf B e r a n e k ,
K ä s m a r k .

Sehr geehrte gnädige Frau !

Wir übersmitteln Ihnen in der Beilage den Umbruch eines Werkes des slowakischen Volkskundlers Rudolf B e d n a r i k über die slowakische Volkskultur. Der Volk und Reich-Verlag hat die Volksgruppenführung ersucht, ob ~~xxx~~ das Werk vom Standpunkt der Deutschen Volksgruppe entspricht, oder ob Einwendungen dagegen vorhanden sind. Wir bitten Sie die Arbeit durchzustudieren und uns möglichst bald eine ausführliche Stellungnahme vom fachlichen und völkischen Standpunkt zu übersmitteln. Wir danken Ihnen für ihre Bemühungen.

Heil Hitler !

Beilagen.
Einschreiben.

Ing. Friedl. *Friedl.*

Obrázok 9. List Hansa Friedla adresovaný Herthe Wolf-Beranek zo dňa 14. 4. 1943. Friedl posíla rukopis knihy Rudolfa Bednárika a žiada o posudok. List je písaný na hlavičkovom papieri DP.

Obrázok 10. Staršia fotografia Herthy Wolf Beranek zo 70. rokov 20. storočia.

nemectva o mocenskú prevahu v Európe.“⁹⁶ Odpoveď H. Friedla bola tiež pomerne rýchla a najmä jasná. Napísal Herthe Wolf-Beranek: „Chcem so zapojením *Führera* národnej skupiny a *Volksdeutsche Mittelstelle* bezpodmienečne dosiahnuť, aby kniha nevyšla v predloženej podobe.“⁹⁷ Kniha však vyšla v polovici toho roka, pričom Bednárík v nej vôbec nezohľadnil kritiku Herthy Wolf-Beranek. V júni 1943 Rudolf Bednárík dokonca zaradil svoju knihu *Slowakische Volkskultur* do žiadosti o habilitáciu v odbore národopis na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity.⁹⁸

Od jesene 1943 bolo v IHF známe, že Berankovci sa presťahujú koncom roka do Prahy, pretože Franz Beranek mal nastúpiť na Nemeckú univerzitu.⁹⁹ Johann Liptak v tejto súvislosti navrhol Herthe Wolf-Beranek, aby aj po odchode z Kežmarku ďalej dohliadala na prácu národopisného oddelenia, čo prijala.¹⁰⁰ Tento plán však zmaril známy incident medzi Herthou Wolf-Beranek a Margarethe Urban v decembri 1943, ako aj ďalšia roztržka medzi Franzom Berankom a Johannom Liptakom a tým sa pôsobenie manželov Berankovcov v IHF 31. 12. 1943 skončilo.

Hertha Wolf-Beranek odviedla v IHF veľký kus práce, väčší ako jej manžel. Dokázala sa presadiť aj napriek tomu, že nenapĺňala dostatočne predstavu o ideálnej žene – matke podľa nacistickej ideológie. Treba však jedným dychom dodať, že v období vojny už ani vládna moc nemohla z hospodárskych dôvodov presadzovať ideál vydatej ženy vylúčenej z pracovného procesu. Hertha Wolf-Beranek bola mimoriadne pracovitá, cieľavedomá i erudovaná bádatelka. Zároveň sa politicky angažovala a podporovala oficiálnu ideologickú líniu Tretej ríše. Avšak nedobré vzťahy na pracovisku, na ktorých mali pravdepodobne podiel aj osobnostné rysy Herthy Wolf-Beranek a jej manžela, ďalšiu spoluprácu s IHF definitívne uzavreli.

KAPITOLA III.

PRÍKLADY VÝSKUMNÝCH AKTIVÍT F. J. BERANKA V PROSTREDÍ NEMECKÝCH MENŠÍN NA SLOVENSKU A NA ZAKARPATSKEJ UKRAJINE V TZV. NEMECKOM ARCHÍVE ÚESA SAV

V tejto kapitole sa budeme podrobnejšie venovať dochovaným pramenným materiálom dokumentujúcim výskumy F. J. Beranka, ktoré sa nachádzajú vo Vedeckých zbierkach Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV.

Pôvod zbierky s pracovným názvom „Nemecký archív ÚESA SAV“ nie je celkom uspokojivo objasnený. Ide pravdepodobne o pozostalosť manželov Berankovcov, ktorú (dobrovoľne alebo nedobrovoľne) zanechali v Československu pred tým, ako ho ku koncu druhej svetovej vojny opustili. Veľká časť fondu sa týka pôsobenia manželov Berankovcov v IHF,¹⁰¹ obsahuje však aj výskumné záznamy a korešpondenciu pochádzajúcu z predošlého i nasledujúceho obdobia a posledné dokumenty lokalizované k územiau Čiech odkazujú práve na rok 1945. Kedy a ako sa dostal tento fond do vedeckých zbierok Ústavu etnológie a sociálnej antropológie (vtedajšieho Národopisného ústavu SAV, NÚ SAV), je stále predmetom diskusií (Panczová 2017: 35).¹⁰² Prvý súpis fondu vykonali 6. novembra 1966 pracovníci NÚ SAV Svetozár Švehlák

a Milan Leščák, ktorí uvádzajú, že skúmaný archív bol postúpený z Oblastného múzea v Tepliciach.¹⁰³

Okrem sporadického bádateľského záujmu ležal tento archívny fond takmer nedotknutý. Dôvodov, prečo sa ho tak dlho nikto nepokúsil spracovať, bolo niekoľko: neobjasnený pôvod, (zdanlivá) absencia akéhokoľvek súpisu a problematickosť zloženia a kompletnosti fondu. V neposlednom rade boli mnohé dokumenty zle čitateľné – napísané v švabachu, archaickým rukopisom alebo fyzicky poškodené.

Požiadavka systematickejšieho spracovania sa vynorila v roku 2011, keď vedecká pracovníčka Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV Zuzana Panczová v rámci svojho výskumu etnickej skupiny nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch spracovávala približne tridsať archívnych jednotiek zo sekcie Slowakische Volkserzählungen [Slovenské ľudové rozprávania], datovaných rozmedzím rokov 1930 – 1932. Pri následnom sledovaní zbieraťského kontextu týchto materiálov vyšlo najavo, že boli spojené s výskumom nemeckých enkláv a počas druhej svetovej vojny boli zaradené do zbierok kežmarského IHF (Panczová 2017: 24).

V roku 2018 pracovníci Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV pristúpili v rámci vnútroústavného vedeckého projektu „Dejiny etnológie na Slovensku v 20. storočí: etnologický výskum nemeckej menšiny“ vedeného Gabrielou Kiliánovou ku katalogizácii archívu. Pri prehľadávaní fondu objavili už spomínanú správu Svetozára Švehláka a Milana Leščáka z roku 1966, podľa ktorej stav archívu nezodpovedá stavu z roku 1943 a s najväčšou pravdepodobnosťou ide o súkromný archív manželov Berankovcov doplnený dokumentáciou ich výskumov v IHF. Väčšina fondu je tvorená dialektologickým a zvykoslovným materiálom, triedená podľa témy a dotazníkov, označená rímskymi číslicami. Vyskytujú

sa však aj fragmenty výskumu ľudového liečiteľstva, stavitelstva, vinohradníctva a samozrejme materiál výlučne súkromného charakteru – osobná korešpondencia.

III. 1. Výskum ľudového rozprávania Franza J. Beranka v prostredí malokarpatských Huncokárov

III. 1. 1. Jazyková a etnická charakteristika Huncokárov – malokarpatských po nemecky hovoriacich drevorubačov

Pomenovaním „Huncokár“ slovenská majorita označovala enklávu po nemecky hovoriacich drevorubačov usídlených na území Malých a Bielych Karpát až po Považský Inovec. Usudzuje sa, že vzniklo ako skomolenina nemeckého slova „Holzhacker“ (sekáč dreva, drevorubač).¹⁰⁴ Títo drevorubači prišli do oblasti Malých Karpát na pozvanie Pálfiovcov v 18. storočí. Pochádzali z rôznych oblastí Dolného Rakúska, Bavorska a pravdepodobne aj z iných krajín. Disponovali skúsenosťami v lesnom hospodárstve a technologickou zručnosťou v spracovaní dreva. V Malých Karpatoch tvorili uzavreté spoločenstvo, ktoré bolo spojené jazykom, prácou, rodinnými zväzkami, náboženským vyznaním (na rozdiel od nemeckého obyvateľstva žijúceho v okolitých mestách sa hlásili k rímskokatolíckemu vierovyznaniu) a tradíciami. Táto ich sociálna uzavretosť pretrvala až do začiatku 20. storočia. V období medzivojnovej Československej republiky dochádza k ich postupnej asimilácii v dôsledku spriemyselnovania, nariadení ohľadom školskej dochádzky a pod. Druhá svetová vojna a následné násilné vysídlenie nemeckého obyvateľstva znamenalo rozptýlenie príslušníkov tejto menšiny. Potomkovia Huncokárov žijúci na Slovensku sa v súčasnom období usilujú oživiť svoju etnickú identitu, zaznamenať spo-

mienky na kultúru, dialekt a tradície svojich predkov. V 90. rokoch 20. storočia vykonala dôkladný etnologický výskum potomkov tejto skupiny Gabriela Habáňová (Habáňová 1991, 1992) a pred niekoľkými rokmi sa pokus vedeckých pracovníkov z rôznych odborov o revitalizáciu ich jazyka a kultúry stal predmetom interdisciplinárneho projektu.¹⁰⁵ Jeho výsledkom sú viaceré vedecké publikácie, ako aj učebnica a slovník huncokárskeho nárečia (Panczová 2017, Slobodová Nováková – Krajčovič 2020, Fraščíková – Hornáček Banášová – Fedič 2020, Hornáček Banášová 2020 a i.)

Ako sme uviedli v kapitole I.2., zistenia o histórii, kultúre a aktuálnom sociálnom postavení nemeckej enklávy horských drevorubačov (Huncokárov) v Malých Karpatoch publikoval Franz J. Beranek už v roku 1930 (Beranek 1930). K tomuto výskumu sa vrátil aj v období svojho pôsobenia v kežmarskom IHF v článku „Die deutsche Besiedlung der Westslowakei“ [Nemecké osídlenie západného Slovenska]. V tomto článku zdôrazňuje uzavretosť Huncokárov voči okolitému obyvateľstvu, ktorá vplýva nielen na ich odlišnosť v porovnaní s iným nemeckým obyvateľstvom (v stavbe tela, náboženskej príslušnosti, nárečí a zvykoch), ale ich zároveň chráni pred asimiláciou zo strany Slovákov:

„Tejto môžu vďačiť, že napriek ich takmer dvojstoročnej prítomnosti v krajine sú dodnes takmer nedotknutí slovakizáciou, s výnimkou oblasti okolo Myjavy a aj pohoria Inovec, kde sú miešania častejšie. Naopak potešujúcim znakom národnej životaschopnosti drevorubačov je, že oni sami boli niekoľkokrát schopní ponemčiť slovenské drevorubačské rodiny. V súčasnosti sa množstvo nemeckých škôl v oblasti drevorubačov usiluje o to, aby z výkvetu tejto drobnej roztrúsenej skupiny nemeckého ľudu, ktorý však patrí k najzaujímavejším, najsilnejším a najzdravším, aj v budúcnosti nezanikla ani troška“ (Beranek 1943: 20).

III.1.2. Pramenný materiál poverových rozprávání Huncokárov zozbieraný F. J. Berankom a W. Kuhnom

V zachovaných dokumentoch pochádzajúcich zo zberov manželov Berankovcov uložených vo Vedeckých zbierkach Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (fond Nemecký archív ÚESA SAV) v pôvodnom šanóne nazvanom „Slowakische Volkserzählungen“ [slovenské ľudové rozprávania] nachádzame aj 30 krátkych textov – poverových rozprávání z prostredia malokarpatských drevorubačov. V pasportizácii 25 z nich, je uvedený rok záznamu 1930, lokalita Sand (Kleine Karpathen, Slowakei) [Piesok, (Malé Karpaty, Slovensko)], informátor: Holz hacker Graus (72 J.) [Huncokár Graus, 72 rokov] a miesto uloženia záznamu – Praha. Ďalšie tri rozprávania sú lokalizované do Pezinka v okrese Bratislava, datované rokom 1930 a ako informátorka je uvedená „Holzhackersfrau – Frau Reisinger“ [huncokárska žena / pani Reisinger]. Zvyšné dva texty sú lokalizované do Malých Karpát, datované rokom 1932, nie je tu uvedený žiadny konkrétny informátor, ale miestom uloženia je Tetschen [Děčín] a sú priradené k menám Dr. Franz Beranek, Dr. Hertha Wolf-Beranek. Záznamy sú zapísané strojopisom a zjavne v zostručnenej podobe prerozprávanej do spisovnej nemčiny, čo znemožňuje rekonštrukciu pôvodnej naratívnej i nárečovej formy.

O huncokárskych démonologických povestiach sa dozvedáme bližšie aj v Berankovom článku „Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpaten“ [Príspevky k poznaniu národnej povahy nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch] (*Karpatenland*, 1941 – 1942), kde uvádza príklady povestí, ktoré zozbieral jednak on sám v rokoch 1928-1930, ako i Walter Kuhn v roku 1932. Rozdelil ich do tema-

L 4002.

Sand

4002.

Kleine Kaputhen

Slovakei

1930.

Frog

Holzhacker Greus, 79 J.

Frog

glaubt daran.

In einer Stelle nicht weit von Sand hörte ein einsamer Wanderer auf einem Waldwege um Mitternacht grossen Lärm, in dem deutlich Hufegetöse zu vernehmen war. In der Annahme, ein Rudel Wild vor sich zu haben, warf er einen Stein und schrie, um es zu verschrecken. Da hörte er aber einen schweren Fall und die Schreien eines Sterbenden. Dasselbe Erlebnis hatte auch ein anderer Holzhacker, der von Gautens nach Hause ging. In jener Stelle war nämlich einmal ein Fuhrmann von seinen scheuenden Pferden in den Bach gefahren und dort von dem umstürzenden Wagen erdrückt worden.

Obrázok 11. Kópia archívneho záznamu z huncokárskych povestí zachovaná vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV. Kópia bez predtlačенých údajov.

tických častí: Hexen und Zauberere [Bosorky a čarodejníci], Der Heinspiegel, Vergrabene Schätze [Zakopané poklady], Verstrafter Frevel [Potrestané rúhanie], Geister- und Totenspuk [Strašiaci duchovia a mŕtvi].

V Nemeckom archíve ÚESA SAV nachádzame texty všetkých zmienených tém, pričom sú početne zastúpené nasledovne:

Hexen und Zauberere [Bosorky a čarodejníci] – 4 povesti

Der Heinspiegel – 4 povesti

Vergrabene Schätze [Zakopané poklady] – 6 povestí

Verstrafter Frevel [Potrestané rúhanie] – 1 povest'

Geister- und Totenspuk [Strašiaci duchovia a mŕtvi] – 15 povestí.

V nasledujúcej časti prinášame texty (s uvedením pôvodného číslovania) pochádzajúce od informátora označeného ako „Huncokár Graus“ (Holzhacker Graus):

4070

O bosorkách a čarodejníkoch

Bosorky rozpoznáme podľa toho, že prídu do domu a prosia o kúsok masla, troška mlieka alebo iné potraviny. Ak im človek tie želané veci dá, ihneď niečo počarujú.

Jeden Slováč pooral jednému Huncokárovi pole. Keď bol s prácou hotový, prosil o pol litra mlieka, vraj ho jeho žena tak rada pije. Huncokár nemal práve doma toľko mlieka, no keďže ho Slováč prosil, aby mu venoval aspoň trošku mlieka, dal mu napokon tri deci. Na nasledujúce ráno nedali Huncokárovi kravy skoro žiadne mlieko, a tá trocha, ktorú nadojili, bola len bledá voda, ktorá sa čoskoro zrazila na guľu. To trvalo viac mesiacov. Potom prišiel jeden žobrák z Veľkých Levárov, ktorý sa zdržiaval v dome Huncokára väčšinou tri dni a vykonával rôznu prácu k všeobecnej spokojnosti. Vtedy

prelomil „most“, doskovú podlahu pri vstupe do maštale, aby ručne vyčistil špinu hromadiacu sa pod ňou. Naraz sa tam naskytol pozoruhodný výjav: dve zo zdrapov súkna pozostávajúce, špagátom zviazané podlhovasté gule veľkosti malého slepačieho vajca, ktoré obsahovali nalámané stonky nevädzi. Okoloidúci hájnik, ktorý ten výjav videl, hneď spoznal, že týmto bol začarovaný dobytok. On určil spôsob odrobenia, ktorý Huncokárova žena vykonala. Dala mlieko z počarovaných kráv do dvoch nových hrncov a tieto postavila, zakryté novými pokrievkami, do rozpálenej pece. Keď hneď nato vykročila von z dverí, stála pred ňou žena Slováka, ktorý svojho času prosil o mlieko a ho aj dostal. Ona bola tá bosorka. Neskôr bolo túto bosorku vidno chodiť s početnými popáleninami na tvári, ktoré jej spôsobilo kypiace mlieko v peci.

4072

Niekedy sa pri zabíjačkovej slávnosti stane, že už mŕtve a obarené prasa, zatiaľčo sa ľudia utiahnu do domu na pohárik pálenky, naraz opäť svieže a čulé pobehuje okolo. Potom je iste pobosorované. Aby bol pôvodca tohto výčinu zistený a potrestaný, zabodne sa zabíjačkový nôž do dreva dverí medzi písmená GMB. Tak hlboko, ako je tento zabodnutý, tak hlboko sa zabodol aj do hrude čarodejníka. Ten potom čoskoro pribehne tiež a prosí, aby mu ho opäť vytiahli. Lebo len ten, kto ho vrazil do dverí, ho môže opäť oslobodiť od jeho bolesti.

4073

O raráškoví¹⁰⁶

Keď nejaká sliepka čierna ako uhoľ znesie v piatok noci svoje prvé vajce a práve je nov, možno z neho vysedieť raráška. Také vajce je možné ľahko rozpoznať podľa toho, že je malé, veľmi tvr-

dé a kropenaté. Ak sa ho chce človek zbaviť, musí ho spakruky prehodiť ponad strechu. Ak ale chce vysedieť raráška, musí toto vajce deväť dní nosiť pod pazuchou a počas toho nesmie nič jesť okrem chleba a nesmie sa modliť. Na deviaty deň sa vyliahnú rarášok v podobe psa. Jeho majiteľ sa teraz nesmie nikdy modliť, inak ho rarášok roztrhá. Ten pre svojho majiteľa vykoná všetky požadované práce a zabezpečí mu vždy právo pred súdom. Zato mu je zapredaná jeho duša. Dnes sa už nikto viac neopováži vysedieť raráška, ale predtým Huncokári veľmi často jedného takého vlastnili.

4074

Jedného Huncokára, ktorý mal raráška, nebolo na rúbanisku nikdy vidieť pracovať, a predsa bol so svojou prácou vždy načas hotový. Keď sa ho preto raz prekvapený pán spýtal, ako to zariadil, Huncokár mu odpovedal: „Mám svojich ľudí, s ktorými pracujem.“ Na ďalšiu pánovu otázku dal nasledujúcu odpoveď: „Zavesím svoj klobúk na rúčku pily alebo na porisko sekery a klobúk musí pre mňa pracovať.“ V rúčke či v porisku bola totiž diera, v ktorej sedel rarášok v podobe blchy.

4075

Raz, keď ostatní Huncokári takmer skončili so svojou prácou, jeden Huncokár neurobil nič zo svojej pracovnej úlohy. Keď mu napokon vyčítali, že mešká, vyhlásil: „Do zajtra rána sa všetko stihne!“ Spolupracovníci boli zvedaví, ako to zvládne, a jeden obzvlášť zvedavý sa v noci schoval pri výrube. O jedenástej začul hvizdnutie a potom sa ozval silný hluk, začalo sekanie a pílenie bez toho, že by bolo počuť ľudský hlas. Táto strašidelná udalosť vydesila zvedavca a utiekol. Na druhý deň tam bolo skutočne všet-

ko urobené a ten Huncokár dostal navyše aj odmenu. Ale teraz aj rarášok požadoval svoju odmenu za túto skvelú prácu – veď pri rúbaní povolal v tú noc celú armádu raráškov – Huncokárovu dušu. Potom však ľstivý Huncokár povedal: „Nebol som spokojný s vašou prácou. Odrezal si to od vrcholca po kmeň. Ale ja som to chcel mať prerezané pozdĺžne!“ Huncokár bol tentokrát zachránený,

4076

Bol raz jeden Huncokár, ktorý mal raráška, ktorý mu bol veľmi nápomocný. Ale časom predsa, keď myslel na svoj osud, zmocnila sa ho ľútosť, a rozmýšľal, ako by mohol nechať raráška zmiznúť. Šiel preto na spoveď, no duchovný mu neveril, že má raráška. Druhá spoveď mala rovnaký výsledok, duchovný ho poslal preč bez toho, aby sa raráška zaoberal. Pri treťom raze konečne Huncokárovi povedal: Keď je to skutočne tak, ako hovoríte a máte raráška a chcete sa ho zbaviť, tak vám dám nasledujúcu radu: Kúpte si novú červenú vreckovku raráška doň zaviňte, choďte s tým na bál a postarajte sa o to, aby vám tam nejaký zlodej vreckovku s raráškom ukradol. Potom sa ho raz a navždy zbavíte. Huncokár sa poďakoval a urobil, ako mu povedali. S raráškomom zakrúteným do červenej vreckovky šiel do jednej obce v doline na bál. Vedel, že sa tam zvykne objaviť jeden Žid, ktorý rád kradol. Keď zábava na bále vrcholila a všetko bolo v dobrej nálade, nechal trčať vreckovku medzi polami fraku a celý naradostený cítil, ako sa Žid k nemu priblížil a vreckovku s Heinspieglom mu vytiahol. Tak sa ho šťastne zbavil.

Ale ten Žid, keď šiel neskôr domov a mal už za sebou približne polovicu cesty, počul naraz hovoriť nejaký hlas: „Mojše, ja som tvoj a ty si môj!“ Prekvapený Žid sa otočil, ale široko-ďaleko nevidel nikoho, kto by mohol prehovoriť. Ako prešiel ďalší kus, preho-

voril hlas opäť, ale nikoho nebolo vidieť. Keď sa však hlas ohlásil po tretí raz, začal Žid chápať, že s vreckovkou, ktorú si na cestu omotal okolo krku, ukradol aj raráška. Rýchlo si vreckovku strhol z krku a zahodil ju preč, ale rarášok sa už pevne usadil v jeho brade. Rýchlo si ju vytrhol, zahodil ju preč a bežal ako pominutý domov. Keď vstúpil do izby, čupel za pecou malý chlapec s rožkom vpredu a hovorí židovským prízvukom: „Mojše, teraz sme ale bežali, však!“ Bol to rarášok! Tento Žid vlastnil raráška veru dlhý čas a stálo ho veľa námahy, aby sa ho takým istým spôsobom, akým ho získal, opäť zbavil.

4077

Starodávne peniaze sa z času na čas čistia a pritom horia. Prapraprastarý otec rozprávača šiel raz z Píly späť do Piesku. Bol trochu opitý. Zrazu vidí na ceste oheň, lahol si k nemu, vytiahol kúsok uhlíka z ohňa a strčil si ho do fajky, aby si ju ním pripálil. Nefajčil však a hneď nato zaspal. Na svitaní sa prebral a šiel domov. Keď doma otvoril poklop fajky, našiel tam strieborniak. Rýchlo bežal späť na to miesto, kde bol oheň, našiel tam však len jamu v tvare polkruhu. Kotlík s peniazmi, ktorý sa tu v noci ukázal, mal nájsť mlynár, ktorý v tom čase zmizol.

4078

Pri Kamennej bráne¹⁰⁷ sa nachádza pivnica, v ktorej ležia peniaze, ktoré tu schovali zbojníci. Aj pri troch studničkách v Zbojníckom¹⁰⁸ sú zahrabané peniaze.

4079

Jeden Huncokár vedel o zakopanom poklade a chcel ho mať. Pozval si k tomu dvoch bratrancov. Jeden sa rád pridal, ten druhý

však takéto počínanie považoval za rúhanie a odmietol pozvanie so slovami: „Keď ma chce Boh požehnať, požehná ma aj v posteli.“ Tí dvaja teda sami kopali na tom mieste, kde mal ležať poklad, ale nenašli nič okrem kopy konských lajen. V hneve si zaumienili, že vyvedú tomu tretiemu aspoň nejaké huncútstvo. Klopali. Klopali na jeho okno a kričali: „Otvor okno, máme už tie peniaze.“ A keď otvoril, hodili mu lajná do izby. Podvedený si opäť ľahol. Tu však vidí, ako sa lajná ligocú v mesačnom svite – premenili sa na čisté zlato. Kúpil si zaň drevo, začal vyrábať vidly na seno a uzatvárať dobré obchody a mohol si napokon kúpiť pekný dom.

4080

Na križovatke medzi Veľkou homoľou¹⁰⁹ a Troma kopcami leží v zemi veľa peňazí, ktoré tam raz zakopali zbojníci. Traja Modrančania, medzi nimi jeden „kapuš“ (väzenský dozorca) Oboril, sa raz vybrali, ešte k tomu na Kvetnú nedeľu, poklad vykopať. Dohodli sa, že si peniaze rozdelia rovnakým dielom. Ale kapuš rozmýšľal, ako peniaze získať len pre seba. Ako trest za tento úmysel, keď pri kopaní konečne narazili na peniaze, dostal od zlého ducha také silné zaucho, že spadol na zem s odtlačkom prstov na tvári. Keď ho tí druhí videli spadnúť, preľaknutí utiekli preč.

4081

Pri Vykopnutom kameni,¹¹⁰ powyše Panského domu pri Piesku, sú zakopané peniaze. K uhliarovi Josefovi Csermakovi, ktorý býval powyše Panského domu, prišiel raz muž, ktorý sa vydával za mlynára a prosil o nocľah do polnoci a o krompáč. Oboje mu bolo poskytnuté. Krátko pred polnocou sa skutočne pobral aj s krompáčom, ale nikdy sa nevrátil späť. Až neskôr našli krompáč ležať pri Vykopnutom kameni; navôkol po zemi, na kríkoch, ba aj na

jednom vzdialenom kopci ležali franforce mlynárových šiat. Kopáča pokladov počas práce roztrhal nejaký zlý duch.

4082

Pri kopaní pokladu zvyknú hľadačov pokladov desiť tieto strašidelné javy: búrkový vietor, kone, hady, krokodíly. Nemožno však prehovoriť, inak poklad opäť zmizne a možno ho nájsť až po siedmich rokoch.

4083

Nikdy sa nepýtaj ducha: „Aké je tvoje želanie?“ Duch potom naznačí niečo, čo človek nemôže urobiť pri najlepšej vôli, aby od žiaľu nad tým nezomrel. Radšej urobte krížik a potom povedzte: „V mene Božom. Ja som dobrý človek, ty si dobrý duch. Aká je moja túžba?“ Potom musí duch hovoriť ďalej.

4084

V jednom dome na Rybníčku pri Cajle¹¹¹ to nebolo s Božím poriadkom. Domáci raz medzi jedenástou a dvanástou hodinou v noci počul klopanie na stôl. Keď vstal a pozrel sa, klopanie prestalo. Povedal nahlas: „V mene Božom!“ a opäť si ľahol. Vtedy začalo opäť klopať. Tu muž vyskočil a začal strašne kliat' a hroziť: „Deväťdesiatdeväť čertov by malo tú úbohú dušu roztrhať. Keď toho ducha dolapím, zabijem ho!“ Nato klopanie prestalo.

4085

Stalo sa to v dome na Rybníčku. V tomto dome bola pri prahu diera. Nepomáhala žiadne upchávanie, diera sa stále otvárala. Až keď ju obyvateľ zaklinil a pritom nadával a preklinál, ostala uzavretá.

4086

V jednom dome na Rybníčku pri Cajle strašilo. Raz domáca pani počula hluk, ako keď hádzete konár na zem, bez toho, aby sa dala určiť príčina hluku.

4087

V jednom dome na Rybníčku bolo často v podkroví počuť plakať dieťa. Jedna žena tam totiž pochovala svoje nepokrstené dieťa.¹¹² Plač prestal až vtedy, keď pán domu, vyzbrojený motykou, vyšiel na povalu a začal po slovensky nadávať: „Ozvi sa, ak si tu, inak ťa rozsekám. Ja si ťa už nájdem!“

4088

Na Cajle v blízkosti jednej studne bolo vždy počuť plakať nejaké dieťa. Keď sa raz ten plač opäť objavil, nabralo jedno dievča odvalu a zakričalo: „Buď v mene Božom! Ak si chlapček, nech sa voláš Jozef, ak si dievča, nech sa voláš Mária!“ Tu prehovoril nejaký hlas: „Na stotysíckrát Pámbo ci zaplac!“ A zo studne sa vzniesol biely holub – duša novorodeného dieťaťa, ktoré raz jedna slúžka utopila v studni a teraz bolo zachránené vďaka núdzovému krstu odvážneho dievčaťa.

4089

V Piesku jedna matka nechtiac zabila svoje dieťa. Večer bývalo počuť pri pivničných dverách plakať dieťa. Prestalo to až vtedy, keď si matka kľakla, pomodlila sa otčenáš a sľúbila dať odsľúžiť omšu.

4090

Žena jedného kamenára zhora zomrela. Keď jej hrobár kopal hrob, nechtiac prešiel do susedného hrobu, v ktorom odpočíval

jeho priateľ, ktorý pred niekoľkými rokmi pri požiari na vrchu Zabitá prechladol a nato zomrel. Tu počuje ťažké kroky, ktoré za ním zostali stáť. Pozrel nahor, no nikoho nevidel. A tak pracoval ďalej. Naraz počuje schádzať z vrchu Baba nejaký ťažko naložený voz. Počul ho brzdiť a zastaviť pri cintorínskej bráne. Hrobár vyšiel pred bránu, ale po nijakom voze nebolo chýru ani slychu. Po tomto strašidelnom zážitku sa hrobár vzdal svojho úradu.

4091

Huncokár Mitschneider zabil pri práci svojho priateľa Webera. Po pohrebe počula jeho žena každú noc medzi jedenástou a dvanástou hodinou kričať: „Oldi!“

4092

Na jednom mieste neďaleko Piesku počul jeden osamelý pocestný o polnoci na lesnej ceste veľký hluk, v ktorom sa dal zreteľne rozpoznať dupot konských kopýt. V domnení, že má pred sebou stádo divej zveri, hodil kameň a kričal, aby ho vyplašil. Naraz však počuje ťažký pád a smrteľné výkriky zomierajúceho. Rovnaký zážitok mal aj iný Huncokár, ktorý šiel domov zo zabíjačkovej slávnosti. Na onom mieste totiž raz jedného furmana jeho splašený kôň voviezol do potoka a prevrátený voz ho rozmiaždil.

4093

Raz večer jeden uvidel na Babe ženskú postavu zahalenú do plachty Nedokázal sa ale k postave priblížiť, lebo vždy, keď sa priblížil, sa vzdialila. Keď sa vrátil, uvidel na cintoríne pred krížom stáť srnca, ktorý neutiekol.

4094

Strašidelné javy sú tiež: plachta vlajúca vo vzduchu, mačka pomaly rastúca do obrej veľkosti, zdvihnutie jednej nohy postele pod spiacim človekom.

4095

Slovenská viera v svetlonosov,¹¹³ ktorí pútnikov prenasledujú a sadajú im na chrbát, je síce medzi Huncokármi známa, ale sú si vedomí jej slovenského pôvodu.

4096

Pastierikovi Schönovi na Píle raz ušli kravy. Ako ich hľadal, prišiel k jednému krížu, ktorému hovorí: „Ty si Pánboh? Ak si Pánboh, potom musíš vedieť, kde sú moje kravy.“ Kríž nedal prirodzene žiadnu odpoveď. Tak sa zohol po kameň, aby ho hodil do Spasiteľa. A tu sa naraz nemohol viac narovnať. Ako trest za rúhanie zostal po celý život krivý.

4097

Jedného Huncokára zabil strom. Vždy prichádza večer o šiestej a obchádza tam okolo.

Príbehy z lokality Pezinok z roku 1930 od informátorky označenej „Huncokárka pani Reisinger“ [Holzhacker Frau Reisinger]:

4098

Na Katzensteigu pri Pezinku boli dvaja milenci. On si tam vzal život. Ona bola taká silná a neurobila to. V noci prichádza oblečená v bielom s lampášom a chodí hľadať svojho milého. Stalo sa tak po jej smrti, pred 20 až 90 rokmi.

4099

V pezinských horách bola kedysi zlatá baňa. Na Kolárskom vrchu,¹¹⁴ na pravej strane, sa jedno miesto, kde mali kopáči svoju kaplnku, volalo Altar [oltár]. Tu sa títo zbožní baníci vždy nechávali pochovať. Jeden alebo dvaja z nich prichádzajú ešte stále, kričia, keď ide niekto okolo, že sa treba viac modliť.

4100

Vydala som sa v 97. roku. Po svadbe som bola doma, s rodičmi. Keď po mňa prišiel muž, od perneckej Baby¹¹⁵ dole k chate napravo, dole k potoku, videla som napravo horieť oheň. Muž nič nevidel. Hovorím mu: „Horí tam oheň.” „Nič som nevidel a ak áno, niekto sa tam vyhrieval.” Prešla som kúsok, skoro pol hodiny, stále sa mi zdalo, že to horí. Na druhý deň som tam šla, ale nenašla som to. To muselo niečo byť. Ale nie som vôbec poverčivá.

4490

V Malých Karpatoch u Huncokárov, Nemci, som počul rozprávať. Ak krava dáva krv a dobytok je začarovaný, potom musíte mlieko začarovaného zvierťa naliať do nového hrnca a vložiť ho do vyhriatej pece. Čoskoro nato sa objaví bosorka s popáleninami na tvári, ktoré spôsobilo v peci pretečené mlieko.

4491

Huncokári v Malých Karpatoch hovorili, že sa často stáva, že ošipané sú začarované. Ak má človek s takým do činenia, potom, čo je už obarené, zrazu znova vyskočí a pobehuje naokolo. Ak chcete zistiť, kto ho pobosoroval, musíte zakáľací nôž vraziť medzi písmená GMB do dverí. Vzápätí sa zjaví bosorka a žiada vytiahnuť

nôž z jej hrude, pretože ako hlboko sedí vo dverách, tak hlboko sedí v hrudi bosorky alebo čarodejníka.

K uvedeným príbehom možno na vysvetlenie dodať, že patria k rozšíreným európskym poverovým naratívnyim cyklom. Verzie týchto príbehov by sme našli tak v slovanských, ako aj germánskych naratívoch. Postava „Heinspiegela“ spomedzi démonických bytostí najviac pripomína zmoka (vyliahnutie z čiernej sliepky, mefistotelovský motív zapredania duše za určitú protislužbu).¹¹⁶ Z archívneho dokumentu nie je jasné, z akého zdroja rozprávač čerpal, no vieme, že príbehy o zmokoch boli publikované aj v nemeckojazyčných prameňoch opisujúcich poverové predstavy na území dnešného Slovenska.¹¹⁷ Podobné znaky ako zmok niesli v nemeckojazyčných príbehoch tvory známe ako „Basilisk“ a „Heinzelmann“ (pozri napríklad Petzoldt 1990: 29-30, 95-96). Bazilišky sa liahli z vajec, ktoré zniesol (starý) čierny kohút, a boli vysedené v hnoji, hadom či ropuchou. Bol to démon s telom okrídleného hada, kohúťou hlavou a nohami, ktorý mal jedovatý dych a vražedný pohľad. Jedným zo spôsobov, akým ho bolo možné zabiť, bolo nastaviť mu zrkadlo, aby ho zabil vlastný pohľad (podobne ako Medúza v antických bájach).¹¹⁸

Príbehy o bosorkách, lesných strašidlách, duchoch mŕtvych a o čarovných pokladoch nie sú špecifické pre slovenské, ani pre nemecké povesti – patria k medzinárodne rozšíreným témam. Texty v Nemeckom archíve sú však zaujímavé tým, že sa v nich objavujú konkrétne toponymické údaje miest obývaných Hunco-kármi (Píla,/Pezinok,Piesok, Cajla, Panský dom, Zabitá, Zbojnícke, Kolársky vrch,, Tri kopce, Baba, Kamenná brána a i.). Zároveň sa v nich objavujú možné náznaky reflektovania skupinového vymedzovania sa nemeckej a slovenskej komunity (bosorka kradnúca

mlieko bola slovenského pôvodu, čo možno reflektovalo vnímanie Slovákov ako kategórie cudzích, podozrivých).

F. J. Beranek považoval Huncokárov za príklad unikátnej a voči asimilácii odolnej nemeckej enklávy, ktorú počas svojich návštev na prelome 20. a 30. rokov 20. storočia vnímal ako ohrozenú asimilačnými tlakmi zo strany štátu. V období druhej svetovej vojny sa k tejto téme vrátil vďaka pôsobeniu v IHF v súvislosti s výskumami nemeckých národnostných skupín, ktoré spolu s manželkou vykonávali na Slovensku pre potreby rišskej vedy.

III. 2. Franz J. Beranek a jeho vedecký záujem o habánsku problematiku

III. 2. 1. Jazyková a etnická charakteristika „Habánov“ na Slovensku

Názvom „Habáni“ sa na Slovensku označujú príslušníci sociálno – náboženského hnutia anabaptistov (novokrstencov). Vznik novokrsteneckých hnutí bol priamym dôsledkom reformácie, pričom anabaptisti patrili k radikálnemu reformačnému krídlu, ktoré kritizovalo dovedajší reformačný pohyb. V roku 1524 sa stúpenci tohto krídla stretli na porade v meste Zürich a žiadali úrady o otvorenú dišputu s züriškými kazateľmi, kde sa chceli ako nová cirkev prejaviť na verejnosti. Hlásali potrebu krstu v dospelosti a zavádzanie sociálnych zásad podľa biblie do života, čím sa chceli priblížiť prvým kresťanským spoločenstvám a dosiahnuť vyšší stupeň mravnej a náboženskej dokonalosti. V roku 1525 sa skončila táto verejná dišputa porážkou anabaptistov a vyhlásením zürišskej mestskej rady o povinnom krste detí. Odporcovia tohto nariadenia mohli aj s rodinou a majetkom opustiť mesto i krajinu.

Postupná migrácia anabaptistov viedla cez susedné krajiny, najmä územie nemeckých štátov, Tirolska a Talianska (Kalesný – Szabó 1981: 12-15).

Novokrstenci na Moravu prišli pod vedením Balthazara Hubmaiera, ktorý sa usadil v Mikulove a založil tu aj tlačiareň, prostredníctvom ktorej šíril svoje učenie a myšlienky anabaptizmu. Na priamy príkaz viedenského dvora bol zatknutý a popravený upálením ako kacír.

Na konsolidácii anabaptizmu, ako sociálneho hnutia, na Morave mal obrovský podiel Jakub Hutter, ktorý presadil dôsledné dodržiavanie spoločného vlastníctva a radikálne zavrnutie toho súkromného, ako najväčšieho hriechu proti bohu. Časť anabaptistov s touto radikalizáciou nesúhlasila a došlo k vytvoreniu dvoch navzájom znepriatelených skupín. Prívržencov Huttera začali prezývať Hutteriti. Rozpory sa prehlbovali a zosilneli aj represie zo strany štátnej a cirkevnej vrchnosti. Hutter bol v roku 1536 upálený. Moravské šľachtické stavy však využívali vedomosti a pracovitost' anabaptistov napriek nevôli kráľovského dvora. Tlak sa však stupňoval a na priamy rozkaz cisára (prostredníctvom kardinála Dietrichsteina) vypovedali novokrstencov z Moravy pod trestom smrti. Ťažisko anabaptistického hnutia sa tak presunulo do Uhorska, konkrétne na územie západného Slovenska (Kalesný – Szabó 1981: 16 – 18). Ďalší osud Habánov bol neradostný – tridsaťročná vojna a osmanko-habsburské vojny zanechali na bratských dvoroch veľké škody. Habáni časom prešli na súkromný systém hospodárenia, boli rekatolizovaní a časom splynuli s pôvodným obyvateľstvom. Časť týchto skupín emigrovala do Sedmohradska, odtiaľ na územie cárskeho Ruska, neskôr na americký kontinent (Kalesný – Szabó 1981: 77-92).

Napriek zdanlivej jednote nie je možné konštatovať, že išlo

o jednoliatu skupinu, alebo o skupinu so spoločným pôvodom. Usádzanie skupín na Slovensku bolo priebežné. Jadro habánskych obcí tvorili anabaptisti tirolského pôvodu, avšak kroniky spomínajú aj pôvod bavorský, švábsky, švajčiarsky, sliezky, hessenský, porýnsky, dokonca aj taliansky, moravský a slovenský. Sociálny status Habánov (neboli poddaní a mali vyššiu životnú úroveň) zabezpečoval prísun členov aj z radov domáceho obyvateľstva (Kalesný – Szabó 1981: 46).

Etymológia slova „Habán“ je nejasná, na túto tému existuje mnoho teórií.¹¹⁹ Slovenskí novokrstenci sa však takto medzi sebou nenazývali a toto pomenovanie považovali za prinajlepšom neúctivé, prinajhoršom za urážlivé a používalo ho len majoritné, slovenské obyvateľstvo. Preniklo však už do literatúry a ujalo sa aj ako toponymum.

Je možné konštatovať, že slovo „habán“ je pravdepodobne slovenského pôvodu, nakoľko prvý písomný záznam na Slovensku je až z roku 1667. V súčasnosti je toto slovo všeobecne akceptované a nemá žiadny negatívny význam (Kalesný – Szabó 1981: 12).

III. 2. 2. Franz Beranek a „anabaptistická otázka“

Tento stručný lingvistický a historický exkurz naznačuje otázky, ktoré viedli Beranek k záujmu o Habánov. V nasledujúcich riadkoch rozoberieme štruktúru habánskej časti „nemeckého archívu“ a pokúsime sa zrekonštruovať priebeh výskumu tejto sociálno – náboženskej skupiny. Štruktúrou tzv. Nemeckého archívu ÚEASA SAV a bádáním v časti V. – Habáni sa zaoberá aj štúdia T. Kubisu, publikovaná v anglickom jazyku (Kubisa 2020).

Keď sa pozrieme na dnes už existujúci digitálny katalóg, zistíme, že dokumenty v ňom možno rozdeliť do nasledujúcich šiestich kategórii:

Allen Herren und Frauen,
die Fragebogen 1—3 beantwortet haben, sagen wir unseren herzlichsten Dank

Mundartlicher Fragebogen

1931

Sonderfragebogen 1 für die Sudetenländer

Es wird gebeten, nur im Ort geborene Personen zu befragen.

Bitte das Geschlecht der Hauptwörter angeben!

bleibt frei	
-------------	--

Ort der Mundart _____	Gerichtsbezirk _____
Mundartssprecher	Aufzeichnender
Name _____	Name _____
Alter _____	Beruf, Anschrift _____
Beruf _____	
Geburtsort _____	Geburtsort _____

Wie heißt in Ihrer Mundart:	Antwort:
1. die Ameise, z. B. <i>die omse, die amesse, die segeltanze, die sechoumsse, die browenze usw.</i>	1. <i>ovmäschn</i>
2. die Scheune, z. B. <i>die schauer, die schain, der stadel, der sto-l usw.</i>	2.
3. der Zeisig, z. B. <i>der zeiske, der zeske, der zesker, der zeisel usw.</i>	3.
4. der Kreuzschnabel, z. B. <i>der kriems, der kriemser, der kriens, der krimschnowl, der grienerz usw.</i>	4.
5. die Biene, z. B. <i>der impm, die baie, die bin, der baifougl, der baifultan usw.</i>	5. <i>paif</i>
6. das Wiesel, z. B. <i>das wiesel, das meaml, das mämel, das härmelein usw.</i>	6.
7. die Feldheuschrecke (nur Pflanzenfresser, klein), z. B. <i>der hupperachmied, das hupperpferd, der grosehöplich, der haischneck usw.</i>	7.
8. die Schlange (allgemein), z. B. <i>die ottern, die langin, die mütter usw.</i>	8.
9. die Kieler oder Föhre, z. B. <i>die kimler, die kiefer, die föhre, die forche usw.</i>	9. <i>feschtapan</i>
10. die Teichbinse, z. B. <i>die semde, die sendte, die biemisl, die biemisl usw.</i>	10.
11. der Wacholderstrauch, z. B. <i>der kronwit, der krouwit, der Jochandel usw.</i>	11.
12. der Frühling, z. B. <i>der ausswärts, der laungsin, das frühjahr, der freiten usw.</i>	12. <i>frühjahr</i>
13. der Herbst, z. B. <i>der hergst, der herist, der hirbst usw.</i>	13. <i>herbst</i>
14. der Mond, z. B. <i>der monden, der monschein usw.</i>	14. <i>monden</i>
15. die Diensthoten, z. B. <i>das gesinel, die ehöldn usw.</i>	15.
16. die allgemeine Bezeichnung für Mädchen, z. B. <i>das madel, die mensch, das moi-l, die mot, die dean, das dirndl, die tochter usw.</i>	16.

Obrázok 12. Príklad čiastočne vyplneného dotazníka na výskum nárečovej terminológie (predná strana) vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV.

Wie heißt in Ihrer Mundart:	Antwort:
17. die allgemeine Bezeichnung für weibliche Diensthofen, z. B. <i>die dirn, die moad, das dinstmadel</i> usw.	17.
18. a) die allgemeine Bezeichnung für den der Schule erwachsenen unverheirateten jungen Mann, z. B. <i>der kalle, der borsche, der Babu, der Bou, der Bosse</i> usw. b) wird zwischen mehreren etwa gleichzeitig vorkommenden Bezeichnungen ein Unterschied gemacht? wenn ja, welcher?	18. a) b)
19. der Gassenjunge, z. B. <i>der Gang, der Bosse, der Kalle</i> usw.	19.
20. die Hebamme, z. B. <i>die nouma, die heibamin</i> usw.	20. <i>Hebamme</i>
21. Wie lautet in Ihrer Mundart der Satz: <i>Die Magd soll die Kuh melken.</i>	21.
22. Wie lautet in Ihrer Mundart der Satz: <i>Ich muß auf meinen Liebsten (meine Liebste) warten.</i>	22.
23. a) Welches ist die im Volke übliche Bezeichnung für den Wald, z. B. <i>der pasch, der hoin, das hahnel, die heid, die heit</i> usw. b) Wie lautet in Ihrer Mundart der Satz: <i>Geh nur mit in den Wald Schwämme suchen.</i>	23. a) b)
24. Wie lautet in Ihrer Mundart der Satz: <i>Ich werde Dir abends entgegengehen.</i>	24.
25. das Helegebäck, mit Marmelade u. ä. gefüllt, z. B. <i>die buchte, die wachte, die bucht-sche</i> usw.	25.
26. Wie wird ein Sumpf in Ihrer Mundart genannt? z. B. <i>die lasche, die palouke, der tump, der tump, das gesümpe, der filz</i> usw.	26.
27. Ist in Ihrer Mundart üblich a) Pferd, aber Roßstall, z. B. <i>roschtl</i> usw. b) Roß, aber PferdSTALL, z. B. <i>pfaschtel</i> usw. c) ist in anderen Zusammensetzungen eine Abweichung von der einfachen Form zu beobachten? wenn ja, welche?	27. a) b) c)
28. nirgends, z. B. <i>ninderst</i> usw.	28.
29. Wird im Worte „Klee“ das „k“ anders ausgesprochen als das „g“ im Worte „Glas“, also etwa als „kh“?	29.
30. Wird das „k“ in „Kraut“ anders ausgesprochen als das „g“ in „grün“?	30.
31. rauchen, z. B. <i>raucka, raha, rochn</i> usw.	31.
32. der Bräutigam, z. B. <i>der broitchn, der braitmich, der braitma, der broitigam</i> usw.	32.
33. Wie lautet die genaue Aussprache des Wortes „wild“, z. B. <i>wilt, wald, waid, wid, wuid</i> usw.	33.
34. Honig, z. B. <i>der hönig, der höng</i> usw.	34. <i>hönig</i>
35. die Wallfahrt, z. B. <i>die wohlfahrt</i> usw.	35. <i>Wulfarten</i>

Obrázok 13. Príklad čiastočne vyplneného dotazníka na výskum nárečovej terminológie (zadná strana) vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV.

1.) Dotazníky na výskum nárečia [Mundartlicher Fragebogen] – zamerané prevažne na pojmy z oblasti botaniky, zoológie, staviteľstva, agrárnej kultúry a rodinnej terminológie. Dotazníky majú jednotnú štruktúru, každá kolónka obsahuje slovo v spisovnej nemčine a dialektologické príklady. V prípade, že bolo nutné zistiť viaceré pomenovania jednotlivých častí predmetu, dotazníky obsahujú aj vyobrazenie predmetu. Dotazníky sú vyplnené iba z malej časti.

2.) Korešpondencia – prevažne ide o odpovede na listy Franza Beranka od rôznych bádateľov problematiky anabaptistických skupín.

3.) Excerptné lístky – bibliografické údaje o literatúre vzťahujúcej sa k Habánom a anabaptistom vo svete. Uvedené sú domáce (slovenské a české), ale aj zahraničné publikácie.

4.) Dialektologické poznámky – ide o najobsiahlejšiu časť habánskej časti archívu, žiaľ, vedecky takmer bezcennú, pretože chýbajú údaje k lokalizácii, datovaniu a etymológii daného pojmu.

5.) Knižničné výpožičné lístky – knihy prevažne z vtedajšej Slovenskej univerzity v Bratislave, ktorých vypožičiavateľ bol Franz Beranek.

6.) Miestopisné názvy [Ortsnamen], obsahuje miestopisné názvy prevažne z regiónu Záhorie. Prevažná väčšina toponymov je v nemeckom jazyku s vyznačenou výslovnosťou, ale uvedené sú aj slovenské názvy obcí.

Korešpondencia je obsahovo najvýpovednejšia. Záujem Franza Beranka o Habánov bol predovšetkým lingvistický, pokúšal sa zaznamenať dialekty, ktorými tieto skupiny obyvateľstva hovorili. Prierez archívnym fondom dokazuje prípravu a priebeh takéhoto výskumu, avšak nie je jasné, či Beranek vykonal aj terénny výskum a navštívil lokality, ktoré sú spomínané v jeho archíve. Nie

je to však vylúčené, pretože preukázateľne podnikol cestu k maľokarpatským Huncokárom a habánske osídlenie nebolo až také vzdialené.

Beranek kontaktoval iných bádateľov problematiky anabaptizmu, v počiatkoch štádia najmä rakúskeho filozofa a historika, Roberta Friedmanna (1891 – 1970), s ktorým viedol čulú korešpondenciu (v rokoch 1932 – 1933). Beranek sa zaujímal najmä o anabaptistické komunity na americkom kontinente, najmä o Hutteritov v Kanade. Friedmann mu odpísal: „Nemyslím, že nejaký profit vzíde z korešpondencie s hutteritskými bratmi v Kanade. Bratia si veľmi nedopisujú s cudzincami a ich odpovede sú zvyčajne krátke a nepríjemné. Sú proti čistej vede (a vo Vašom prípade sú veľmi podozrievaví). Povoľujú iba historický výskum, ktorý by osvetlil ich minulosť. Môžete však skúsiť šťastie a napísať im.“¹²⁰ Friedmann poskytoval Beranekovi cenné rady ohľadom zdrojov, odporúčal mu, na koho sa obrátiť alebo ktoré inštitúcie navštíviť kvôli výskumu. Beranek sa pýtal aj na situáciu anabaptistov v Sedmohradsku [Siebenbürgen], avšak dostal odpoveď, že komunity tam boli, no dnes sú už pravdepodobne asimilované. O situácii na Ukrajine sa vyjadril, že o nej nič nevie, ale je možné, že tam sú zvyšky týchto usadlíkov. Poskytoval mu však poznatky z vlastných výskumných a študijných ciest. Popisuje aj svoju návštevu Veľkých Levár: „Pri mojej návšteve som hovoril so staršou ženou, ktorá hovorila starou ‚habánčibou‘, ktorá je takmer stratená a všimol som si najmä slovo: ‚erchtag‘ alebo ‚iritag‘ pre utorok (Dienstag). To je skutočne slovo zo starej germánskej kolekcie.“¹²¹

Je zrejmé, že Beranek sa pokúšal získať vzorky všetkých dialektov, ktorými by tieto anabaptistické skupiny mohli hovoriť. V tomto archívnom fonde neexistuje žiadna priama korešpondencia medzi

Berankom a anabaptistickými komunitami (kdekoľvek), z čoho je možné usudzovať, že spolupráca z ich strany bola zamietnutá. Friedmann mu bol v tomto výskume nápomocný, zasielal mu aj publikácie týkajúce sa anabaptistov v USA a Kanade a listy, ktoré on sám s týmito komunitami viedol (opäť s upozornením, že „výnos“ z nich bude nízky). Dôrazne ho však upozorňuje, aby ich nezabudol vrátiť, nakoľko všetky listy archivuje. Väčší prínos by mu mohlo priniesť štúdium starých hutteritských rukopisov.¹²² Beranek zrejme naliehal na kontakt s anabaptistickými komunitami, pretože v ďalšom liste z roku 1932 je nasledujúca odpoveď: „Oslovenie bratov v Kanade by nemalo zmysel, pretože viem, že bratia sú veľmi tajnostkárski, ak necítia špeciálne náboženské záujmy alebo historický výskum. Pre lingvistov majú menej pochopenia. Bratia sú, samozrejme, veľmi úzko spätí s Memonitmi, sú vlastne ich súčasťou, konkrétne komunistami, a sú v priamom kontakte s pomerne silnou memnonitskou cirkvou.“¹²³ Friedmann mu ďalej odporúča kontaktovať oficiálne inštitúcie, ako Memnonite historical society, Goshen Indiana USA.¹²⁴ Táto korešpondencia však v archívnom fonde chýba, takže buď k nej vôbec nedošlo, alebo inštitúcia na list nereagovala. V otázke lingvistického výskumu Hutteritov mu zasa navrhuje kontaktovať Dr. Eberharda Arnolda, ktorý vedie Hutteritské bratstvo v Nemecku. Medzi ďalšími bádatelmi, ktorých Friedmann doporučuje kontaktovať, sú Berta W. Clark, ktorá žila štyri týždne medzi bratmi v Kanade a dr. Macourek a dr. Novotný, ktorí publikovali vo Věstníku učené společnosti (1929).

Zaujímavý je aj posun vo vzájomnom vzťahu Beranka a Friedmanna – predchádzajúce listy uvádza oslovenie „Vysokoctený pán profesor“ [Hochverehrter Herr Professor], pokračujú „Vážený pán kolega“ [Sehr geehrter Herr Kollege] a tento list uvádza oslovenie

„Drahý priateľ“ [Lieber Freund]. Friedmann Beranekovi zasielal na expertízu aj priamo slová, ktoré objavil a takmer každý list je zakončený želaním mnohých úspechov vo výskume a dodáva, ako sa teší na publikovanie výsledkov.

V nasledujúcom liste z roku 1933 je badať aj záujem o etnografické témy: „Musím tiež poďakovať za krásne fotografie, ktoré mi opäť pripomenuli obvyklé drahé domčeky, ich čistotu a vnútorný poriadok. Sú to skutočne symboly obyvateľov, aspoň z minulosti.

Skutočnosť, že v Levároch sú stále pozostatky Habánov, tiež zvyšky ich bývalého komunitného života, je pozoruhodná. Keď som tam bol v roku 1925, stretol som len niekoľko ‚pozostatkov‘ čo je veľká škoda.“¹²⁵

Spomínané sú aj fotografie neskoršej habánskej keramiky, avšak opäť tieto v archívnom fonde chýbajú. V liste sa spomína aj meno rodiny, ktorá emigrovala zo Sobotišťa do Kanady. Friedmann sa v liste sťažuje, že jeho práca stagnuje a že publikačné možnosti sú obmedzené.¹²⁶

V otázke anabaptizmu v juhovýchodnej a východnej Európe, Beranek vyvinul menšie úsilie o získanie údajov. V tomto smere sa v archívnom fonde nachádzajú iba dva listy. Prvý je od prof. Viktora Schirminského, ktorý mu popisuje kolóniu Huttertall na Ukrajine pri meste Melitopol. Zároveň však dodáva, že jej obyvatelia sa vysťahovali do Kanady a dnes sú tam už iba pozostatky niekdajšej kolónie.¹²⁷ Pre podrobnejšie informácie odporúča štúdium prác Alexandra Klause – Naša kolónia Odessa (Unsere Kolonien Odessa, 1887), alebo obrátiť sa na Deutsches Ausland Institut Stuttgart. Beranek tak aj učinil a dostal stručnú odpoveď:

„Informujeme Vás, že komunistická sekta Hutteritov žila do roku 1770 v Rumunsku a v rokoch 1770 – 1774 v južnom Rusku. Potom emigrovali do USA (južná Dakota a Montana) a do prério-

vých provincií Kanady. Takže Hutteritov od roku 1770 v Rumunsku nenájdete a od roku 1874 ani v južnom Rusku. Nasledovníci Hutteritov, ktorí sa volali Habáni, sa tešili špeciálnym náboženským privilégiami a dodnes žijú v Sobotišti a vo Veľkých Levároch, ale dnes sú už príslušníci rímskokatolíckej cirkvi. Nakoľko si zachovali svoju hutteritskú identitu, je mimo našich vedomostí. V roku 1926 sa vytvorilo bratské komunistické osídlenie v Nemecku blízko mesta Fulda pod vedením Dr. Eberharda Arnolda a v roku 1930 sa formálne pripojilo k sekte Hutteritov.¹²⁸

Je zrejmé, že občas sa k Berankovi dostávali protichodné informácie, čo bolo spôsobené tým, že väčšina výskumu bola teoretického a reálne použiteľného materiálu bolo málo. Beranek sa potom pokúšal zaplniť túto medzeru tak, že kontaktoval každého bádateľa, ktorý sa akýmkoľvek spôsobom zmienil o Habánoch. Dôkazom je list historika umenia Václava Viléma Štecha, kde vysvetľuje, že Habánmi a ich vierou sa nezaoberal a v článku ktorý Beranka zaujal: „bol zimprovizovaný na žiadosť redakcie, nepodopretý vedeckými štúdiami a ide o čistý žurnalizmus, bez vedeckých ambícií.“¹²⁹

Jediná správa z terénneho výskumu pochádza od Johanna Wintera, ktorý navštívil Sobotište a Berankovi poslal správu, v ktorej stručne popisuje fungovanie habánskeho dvora: „Asi Vám nepoviem nič nové, raz do roka, týždeň po Troch kráľoch majú zasadanie, všetci členovia bratstva sú majiteľmi habánskych dvorov, 40 členov predstavenstva vyberá vedúceho predstavenstva a dvoch vyšších funkcionárov. Nasledujúce slávnosti sa budú konať 12. januára v hosťovskom doma Bratstva.“¹³⁰

Okrem sociálneho usporiadania sa stručne vyjadruje aj k habánskemu dialektu: „Obyvatelia tu v Sobotišti takmer nič nevedia. Hovorí sa tu iba trocha nemecky, takmer vôbec „habánsky“. Iba

jeden starší muž mal odvalu a namiesto vajcia [Eier] povedal „Gackerle“, a to je jediné habánske slovo, ktoré som tu počul.“¹³¹ V liste sa ešte spomína, že zaslal aj kópiu kroniky habánov zo 16. storočia, originál bol vraj ukradnutý a kópiu vyhotovil miestny farár. Starosta by mohol mať zaujímavé informácie, ale nechce nič ukázať. Ohľadom Veľkých Levár sa spomína: „Velké Leváre sú zaujímavé, donedávna tam boli nemecké školy. Zaznamenal som si niekoľko habánskych slov: – Utorok (Dienstag) – „Erchtig“, Piatok (Freitag) – „Pfungstig“, Zástera (schürze) – „Huter“, Košeľa (hemd) – „Pfad“, Kominár (Kaminfänger) – Kemetschore, Pôjdem (Ich werde gehen) – Ick wer kai“.¹³²

Ďalší seriózny vedecký materiál Beranek obdržal od Berthy W. Clark, ktorá mu podrobne vysvetlila rozdiely medzi nemčinou a dialektom Hutteritov. Aj keď pochádzali zo Švajčiarska, ich dialekt bol odlišný od švajčiarskej nemčiny – počet dvoch huteritských bratov rozprávať pripomína „akoby chcel niekto rozprávať s horúcim zemiakom v ústach.“¹³³ Clark spomína, že dialekt Hutteritov kopíruje ich migračnú trasu, používajú aj slová francúzskeho pôvodu, mnoho slov ruských (hlavne staršia generácia, mladšia im takmer nerozumie). Ďalší vplyv predstavuje začlenenie Memnonitov do komunity Hutteritov počas ich pobytu v Rusku, avšak ich migračná línia bola iná – cez Holandsko, Dánsko a Prusko. Priniesli mnoho „Platt-Deutsch“: „jeden z kazateľov mi povedal, že sa počas kázania musí strážiť, inak by rozprával v Platt-Deutsch.“¹³⁴

Stručne sú spomínané aj komunity v Sobotišti a Levároch: „Viem, že katolícki potomkovia Huteritov žijú v Sobotišti a Levároch. Viem, že jeden z komunitných domov, postavených v 18. storočí, ešte stojí. Prišli ste do kontaktu s týmito skupinami?“¹³⁵ Ide o obsiahlejší výklad dialektologických špecifík, kompletná citácia

je mimo možností tohto textu, avšak Clark priznáva, že nedokáže pomenovať rozdiely medzi jednotlivými skupinami, pretože ak existujú, nebudú veľké. Spomína, že momentálne na americkom kontinente existujú 3 skupiny a 26 kolónií. Výraznejšie rozdiely existujú v sociálnej kultúre (napr. výber manželského partnera) alebo v odevných súčiastkach odevu (používanie gombíkov alebo háčikov).¹³⁶

Záver korešpondencie tvoria dva listy, ktoré sú však podstatne neskoršieho dáta (rok 1943). Prvý je od od doc. Herberta Graua, kde Berankovi zasiela stručný slovník habánskych výrazov z Veľkých Levár a objasňuje ich pôvod.¹³⁷ Posledný list je iba stručná odpoveď o výskyte dvoch habánskych dvorov v Pezinku.¹³⁸

III. 2. 3. Zhrnutie významu Berankovho výskumu Habánov

Habáni už v čase Berankových výskumov predstavovali zaniknutú etnickú skupinu. Buď emigrovali alebo splynuli s majoritou a aj dnes sa pozornosť venuje najmä ich materiálnej kultúre – habánskej keramike, či už z hľadiska umeleckého, muzeálneho alebo etnografického. Ak sa pozrieme na snahu Franza Beranka zozbierať a vytvoriť dialektologický atlas nemeckých enkláv, a ak by sme to chápali ako experiment, tak musíme konštatovať, že zlyhal.

Príčinou toho bolo, že to, čo sa snažil dokázať, jednoducho neexistovalo.¹³⁹ Nositelia jazyka vymreli a teda nie je možné konštatovať, že Habáni na Slovensku používali jednotný dialekt. Omnoho pravdepodobnejšie je, že išlo o súbor rozdielnych, avšak príbuzných dialektov. Teória o pôvodnej, čistej nemčine sa taktiež ukázala ako mylná, čo aj sám Beranek reflektuje vo svojom diele *Nemecké osídlenie bratislavskej župy* [Die deutsche Besiedlung des Preßburger Großgaus]:

„Opatrnosť je na mieste v prípade pridelovania názvov miest

u Habánov prisťahovaných na naše územie v 16. a 17. storočí. Síce sú mnohé z foriem názvov miest nachádzajúcich sa v knihách tejto sekty alebo v nárečí zvyšných Habánov vo Veľkých Levároch (Groß-Schützen) a v Moravskom sv. Jáne (St. Johann a. d. M): očiividne prevzaté priamo z úst v danom čase ešte všade, i keď mnohokrát len ako menšina, existujúceho stredovekého nemeckého obyvateľstva. Okrem toho ale ich písmo obsahuje aj mnohé mladé (alebo nové), mnohokrát len povrchné ponemčenininy slovenských a maďarských názvov miest, ktoré boli sotva spoločným majetkom všetkých hovoriacich habánskym nárečím, pretože sa v ňom väčšinou už nedajú dokázať. Pre úplnosť sú tieto formy názvov, v prípade že je príslušné mesto menované v zozname z iných dôvodov, uvedené spolu. Okrem toho sú nám písomne odovzdané niektoré pekné nemecky znejúce, na prvý pohľad skutočne starožitne pôsobiace názvy miest, ktoré však, i keď možno len v nadväznosti na cudziu formu, boli Habáncami objavené len tak; teda Freischütz (Sobotischt; pravdepodobne opierajúc sa o maď. szabad „frei“), Neusorg (nejasné, či Katow, Holitsch/ Holíč, Popudin/ Pobeďím alebo Brodsko)“ (Beranek 1941: 13-14).

Hlavným prínosom Berankovho výskumu tak zostáva aspoň stručná dokumentácia jazykovedných a etnografických zvyškov kultúry Habánov na Slovensku a ich komparácia s podobnými komunitami v zahraničí. Ide však stále o otvorenú otázku, katalogizácia tohto archívneho fondu stále prebieha a je možné, že ďalšie spracovanie prinesie aj nové poznatky v tejto oblasti.

KAPITOLA IV.

BRUNO SCHIER – „VEDA V NÁRODNOM BOJI“

Pokiaľ sa zaoberáme vzťahom medzi vedeckým bádáním a ideológiou v odbore národopis a z tohto (ale nielen z tohto) uhla pohľadu sledujeme prácu nemeckým etnológov na Slovensku v období druhej svetovej vojny, nemôžeme obísť osobnosť Bruna Schiera. Ide o významného nemeckého vedca, a zároveň dôležitého aktéra v sledovaných procesoch. Od roku 1940, kedy nastúpil na Slovenskú univerzitu v Bratislave, až po posledné cesty na Slovensko v roku 1944, vyvíjal neprehliadnuteľnú pedagogickú, výskumnú, publikačnú, vedecko-organizačnú i vedecko-popularizačnú činnosť a ovplyvňoval dianie v národopise na Slovensku. Bol v spojení s Ústavom pre vlastivedný výskum v Kežmarku [Institut für Heimatforschung, IHF] ako člen vedeckej rady a podieľal sa na jeho viacerých akciách (Morrisey 2004: 119). Zároveň, vďaka svojmu postu hosťujúceho, neskôr riadneho profesora na Slovenskej univerzite vytváral most medzi slovenskými a nemeckými vedcami a vychovával novú generáciu slovenských odborníkov.

V tejto kapitole sa sústreďíme na roky, ktoré Bruno Schier strávil na Slovensku. Budeme sledovať, aké činnosti vykonával, aké výsledky v tom období dosiahol. Tiež uvedieme, ako chápal

úlohu národopisu i etnológov pred príchodom na Slovensko v 30. rokoch a počas svojho pobytu na Slovensku v 40. rokoch 20. storočia. Čo sa týka publikovaných výsledkov, dôležitú úlohu bude zohrávať analýza ich obsahu a používaných výrazov vo vzťahu k ideológii nacionálneho socializmu. Významné bude aj spektrum časopisov, v ktorých Schier svoje texty uverejňoval. V zmysle názorov Freedena budeme vyhľadávať a analyzovať ideologické výroky na základe využívania určitých slov, čiže ako isté jazykové a sémantické intencionálne (zámerné) produkty ideológie (Freeden 2003: 46 an.) Avšak, ako upozornil Hermann Bausinger (1965: 200-2002) vo svojom staršom, ale dodnes inšpiratívnom článku, výroky vo vedeckých prácach je potrebné dať do súvisu so životom a konaním autora textu, inak môžeme prísť ku skresľujúcim záverom.¹⁴⁰ Z týchto dôvodov sa budeme snažiť popísať prácu Bruna Schiera v čo najširšom spoločenskom a historickom kontexte, sledujúc jeho odborné a spoločenské kontakty, stratégie i motívy konania a odborné i politické názory, pokiaľ to získané empirické dáta umožnia.

IV. 1. Úspechy mladého bádateľa pred príchodom na Slovensko

Bruno Schier sa narodil 17. 12. 1902 vo Vrchlábí [Hohenelbe], v Krkonošiach v rodine kolárskeho majstra Johanna Schiera a jeho manželky Antonie, rodenej Burkert ako štvrté dieťa. Okresné mesto Vrchlábí ležalo priamo na česko-nemeckej jazykovej hranici. Ako sa o sedemdesiat rokov neskôr vyjadril Schier, konfrontácia s jazykovou hranicou „[...] v znamení nacionalistickej radikalizácie českých susedov,“ jeho spriaznenosť s vlasťou a národom

i výchova v národných mládežníckych spolkoch ho doviedli k záujmu o národopis (Schier 1973: 407). Treba zdôrazniť, že spomínaná Schierova angažovanosť v rôznych nemeckých spolkoch v období novovzniknutej Československej republiky ovplyvnila nielen jeho odborné zameranie, ale aj politickú orientáciu, ako popíšeme ďalej.

Bruno Schier sa vyučil u otca kolárskemu remeslu, čo mu podľa jeho vlastných slov umožnilo veľmi dobre rozumieť rôznym remeselným prácam (Schier 1973: 406) a pomohlo mu neskôr vo výskume tém, ako napríklad ľudové staviteľstvo, osídlenie, bývanie a podobne (Hanika 1962: 560, Bosl 1984: 132). Popri učňovskom vzdelávaní Schier zároveň navštevoval gymnázium vo Vrchlabí. V roku 1922 ukončil stredoškolské štúdiá nielen nemeckou maturitou, ale dobrovoľne aj maturitou v českom jazyku s výborným prospechom (Konrád 2006: 332). Následne v akademickom roku 1922/23 začal študovať na univerzite v Mníchove, no potom prestúpil na Deutsche Universität Prag [Nemeckú univerzitu v Prahe], kde študoval germanistiku, slavistiku, históriu a geografiu. Ako uviedol B. Schier vo vlastnom životopise, napísanom po roku 1945, navštevoval prednášky aj na českej Karlovej univerzite v Prahe (Konrád 2006: 333). Nevieme, aké dôvody viedli B. Schiera, aby sa z Mníchova odobral do Prahy. No Ota Konrád (2006: 336) spomenul, že po vytvorení Československa viacerí nemeckí študenti, ktorí pred rokom 1918 študovali napríklad vo Viedni, zvolili si po roku 1918 Nemeckú univerzitu v Prahe, aby sa vyhli ťažkostiam s uznaním diplomu zo zahraničnej univerzity v novom Československu. Bruno Schier bol promován v roku 1926 s vynikajúcim prospechom (Hanika 1962: 562).

Po skončení štúdia pracoval v Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung in Reichenberg [Ústav sudetonemeckého vlastived-

ného výskumu v Liberci], ktorý, ako už bolo uvedené v predošlých kapitolách, založil Erich Gierach, jeden z jeho profesorov. Avšak už od jesene 1927 sa stal na odporúčanie E. Gieracha asistentom na Nemeckej univerzite v Prahe, v seminári pre nemeckú filológiu. O štyri roky sa habilitoval, čo mu umožnilo pôsobiť od roku 1932 ako súkromný docent. V roku 1934 dostal pozvanie na univerzitu v Lipsku, kde sa stal mimoriadnym profesorom národopisu a vedy o starožitnostiach [Volks- und Altertumskunde] (Hanika 1962: 562). V roku 1939 dostal pozvanie na univerzitu v Kaliningrade [Königsberg], čo však odmietol. Na univerzite v Lipsku sa stal 1. 4. 1939 ordináriom a v októbri 1942 riadnym profesorom (Konrád 2006: 345).

Paralelne popri odbornej kariére môžeme sledovať aj nárast politickej angažovanosti Bruna Schiera. Už počas štúdia od 20. rokov 20. storočia sa zapájal do činnosti viacerých nemeckých spolkov v ČSR, ktoré sa vyznačovali *völkisch* orientáciou. Za všetky spomeňme napríklad Freischar „Fichte“, študentský spolok s národným a antidemokratickým zameraním, v ktorom bol Schier členom od roku 1923, alebo NS-Studentenbund [Nacionálno-socialistický študentský zväz], ktorý spoluzakladal v akademickom roku 1926/27 na Nemeckej univerzite v Prahe. V roku 1926 sa stal členom Deutsche Nationalpartei [Nemecká národná strana]. Po tom, čo táto strana bola v roku 1930 v ČSR zrušená, vstúpil do Deutsche Nationalsozialistische Arbeitspartei [Nemecká nacionálno-socialistická robotnícka strana], čo bola odnož NSDAP v sudetských zemiach. Po jej zrušení v roku 1934 prešiel do Sudetendeutsche Partei [Sudetonemecká strana]. V roku 1936 v čase, keď už pracoval na univerzite v Lipsku, požiadal o prestup zo Sudetonemeckej strany do NSDAP, čo mu bolo umožnené od 15. mája 1937 (Timm 2015: 99-101). Ako zistila ďalej Elisabeth Timm,

Schier sa usiloval o to, aby mu bolo uznané jeho predchádzajúce členstvo v Sudetonemeckej strane a aby bol zaradený do kategórie „starého stranického súdruha“ [Altparteigenosse]. Táto kategória zahŕňala členov, ktorí vstúpili do NSDAP pred 1. aprílom 1933, čiže predtým, než sa strana dostala k moci.¹⁴¹

V Nemecku sa Schier aktívne zapájal do rôznych vedeckých a kultúrnych organizácií, ktoré boli napojené na *Amt Rosenberg* (Konrád 2006: 343-346). Zúčastňoval sa ako prednášateľ na stranických školeniach, publikoval v stranických časopisoch, ako boli *Völkischer Beobachter* a *Nationalsozialistische Monatshefte* (Timm 2015: 100-101). Naďalej sa tiež podieľal na sudetonemeckom vedeckom živote. Bol vedúcim Národopisnej komisie SALV v Liberci. Tento ústav, ktorý nadväzoval na predošlý Ústav sudetonemeckého vlastivedného výskumu, vznikol za druhej svetovej vojny v roku 1940 a mal, ako jeho neskorší brat IHF v Kežmarku, jasné vedecké, ale aj politické ciele (Josefovičová 2014: 8-25). Jedným z projektov mal byť Kultúrny atlas Sudet, ktorý mal okrem iného ukázať význam nemeckej kultúry v Sudetoch a Sudety ako nemeckú kultúrnu zem [deutscher Kulturboden] (Konrád 2006: 345). Na základe zistenej politickej angažovanosti Bruna Schiera je možné s Elisabeth Timm súhlasiť, že sa stal „typickým mladým, nacionálno-socialistickým vedcom vtedajšej doby“ (Timm 2015: 102).

Odborná kariéra Bruna Schiera napredovala v 30. rokoch 20. storočia veľmi úspešne. V tom období sa venoval najmä výskumom ľudového domu [Hausforschung], pričom postupne rozvíjal kultúrno-morfologické a porovnávacie štúdiá. Metodologicky vychádzal z kultúrno-geografickej metódy, ktorú v 20. a 30. rokoch 20. storočia rozvíjali viacerí nemeckí bádatelia (Aubin – Frings – Müller 1926, Ebert – Frings – Gleissner, Kötzschke – Streitberg 1936). Priame vplyvy tohto smeru možno sledovať v Schierovej

obsiahlej monografii, venovanej domu a osídleniu so zvláštnym zreteľom na nemecko-slovanské kultúrne prelínania v stredovýchodnej Európe. Monografia sa stala jeho habilitačným spisom (Schier 1932). Tak ako v uvedenej publikácii, tak aj v nasledujúcich prácach toho obdobia boli otázky nemeckého a slovanského spolužitia, kultúrnych vplyvov a kultúrneho navrstvovania v centre jeho pozornosti. Venoval sa pritom nielen Nemecku, Čechám a Morave, ale aj Slovensku, ktoré navštevoval od 20. rokov 20. storočia (Profesor Schier a Slovensko 1943: 437). Autor pritom už od začiatku 30. rokov presadzoval názor, že v stredovýchodnej Európe sa zachovali kultúrne javy, ktoré sa pôvodne vyvinuli v nemeckých (resp. v germánskych) kultúrnych oblastiach a odtiaľ sa rozšírili na východ ako vyspelejšie a rozvinutejšie javy. Tým podľa neho spadajú oblasti stredovýchodnej Európy, obývané slovan-skými národmi, do stredoeurópskeho nemeckého kultúrneho priestoru. Nemecká kultúrna hranica sa preto nachádza až o 200-300 km východnejšie, ako nemecká jazyková hranica (Schier 1932: 24, Konrád 2006: 341-343).

Tieto názory jasne zopakoval aj v obsiahlom článku o nemeckom roľníckom dome [Bauernhaus] na Slovensku (Schier 1933), čo je vzhľadom na jeho budúce pôsobenie v Bratislave pre nás zvlášť zaujímavé. Štúdia vychádza z jeho monografie (Schier 1932), ale sústreďuje sa špeciálne na východnú časť vtedajšieho Československa, teda na Slovensko. Príspevok sa začína opakovaním teoretických názorov o kultúrnych oblastiach v Európe, ktoré sú podľa Schiera nezávislé od jazykových oblastí. Na tvorbe kultúrnych oblastí sa vždy podieľali rôzne národy a je úlohou vedcov zistiť, aký bol podiel jednotlivých národov na vybudovaní tej – ktorej oblasti. Schier zdôraznil, že jadro kultúrnej oblasti [das Kerngebiet] sa obklopuje okrajovými oblasťami a tie vytvárajú

prechod k iným kultúrnym oblastiam. Práve prechodné oblasti a rôzne zmiešané kultúrne formy sú pre bádatela mimoriadne dôležité. Podľa Schiera Československá republika predstavuje priam ideálne miesto pre výskumy, nakoľko sa tu nachádzajú: „[...] všetky prechody medzi vysoko kultivovaným Západom a Východom, zo-trvávajúcim v pôvodných formách [...]“ (Schier 1933: 28). V rámci ČSR je Slovensko rezervoárom starobylej ľudovej kultúry, kde môže nemecký bádateľ sledovať prispôsobovanie sa slovenských a karpato-ruských foriem stredoeurópskym vzorom, čiže študovať „**postupujúce ponemčovanie** východoeurópskych hmotných javov“ (Schier 1933: 28, zdôraznili autori). V tejto súvislosti autor vyzdvihuje mimoriadnu úlohu nemeckých jazykových ostrovov na Slovensku: „Sú súčasne ostrovmi **vyššej kultúry**, z ktorých vyžarujú početné podnety do kultúrnej chudobnejšieho susedstva“ (Schier 1933: 28, zdôraznili autori). Schier píše o nemeckej kultúrnej zemi [deutscher Kulturboden], ktorá sa rozkladá okolo nemeckých jazykových ostrovov a uzatvára, že zo stredoeurópskej (nemeckej) vyššej roľníckej kultúry „presakujú neustále podnety a dávajú **východnej zemi** (rozumej Slovensku, poznámka autori) **nemecký ráz**“ (Schier 1933: 28, zdôraznili autori).

Tieto vyjadrenia Schier následne vysvetľuje na príkladoch formy domu a sídelných foriem z Nemecka a Slovenska a ich funkcií, pričom podľa neho vývojovo vyššie formy sa rozširovali v smere od západu na východ, čiže z nemeckých krajín do stredovýchodnej Európy. Ak si uvedomíme, že prvý bod programu NSDAP bolo zjednotenie všetkých Nemcov a vytvorenie Veľkého Nemecka a tieto ideologické i politické názory boli v 30. rokoch známe, nadobúdajú Schierove odborné vyhlásenia o nemeckom charaktere Slovenska alebo o vyššej kultúre Nemcov a „kultúrnej chudobnejšieho susedstva“ vážne ideologické a politické významy.

V novembri 1937 predniesol B. Schier v Berlíne prednášku o nemecko-slovanských vzťahoch z pohľadu národopisu, ktorú spracoval do odbornej štúdie (Schier 1938a). Zo stručnej poznámky v príspevku nevieme zistiť, komu bola prednáška v Berlíne určená. Autor opakuje v podstate tie isté tézy a používa tú istú argumentáciu, ako v štúdiu z roku 1933, avšak jeho závery sú ešte jasnejšie v prospech nemectva a nemeckej kultúry. Zmena sa prejavuje aj v používanej terminológii, v ktorej sa hojnejšie vyskytuje slovo národný a jeho odvodeniny [völkisch, volkhaft], slovné spojenie krv a zem, napríklad „[...] základy viazané na krv a zem“ (Schier 1938a: 1). V úvode Schier zdôrazňuje, že v národopisných výskumoch treba skúmať živé ľudové kultúry a dokázať tie „národné sily“ [völkische Kräfte], ktoré sa podieľajú na kultúrnom vývoji určitej krajiny. Konštatuje, že žiadny národ nevytvoril svoju kultúru bez vplyvu iných národov. Čo sa týka nemeckého národa, tohto „srdca Európy“ [Herzstück Europas], hoci bol vystavený rôznym vplyvom zo západu i východu, z juhu aj severu, dokázal všetky cudzie podnety pretaviť a pretvoriť. Vďaka germánskemu základu a neuveriteľnej sile podarilo sa nemeckému národu nielen vytvoriť vlastnú kultúru, ale zároveň poskytnúť okolitým národom cenné podnety (Schier 1938a: 1).

Následne sa venuje strednej Európe, ktorá sa podľa neho rozkladá od Rigy po Terst, obývajú ju rôzne „malé národy“. Hoci je toto územie národne a jazykovo veľmi pestré, vyznačuje sa jednotným charakterom a ten je založený na silnom nemeckom kultúrnom vplyve (Schier 1938a: 2). Autor dokazuje svoje tvrdenia na niekoľkých javoch tradičných ľudových kultúr z Nemecka a stredovýchodnej Európy. Okrem už predtým publikovaných príkladov zo staviteľstva a osídlenia doplnil do tejto štúdie aj

o príklady z ľudového včelárstva, ktorému sa v tom období práve venoval (Schier 1937, 1939).

Tridsiate roky 20. storočia priniesli výrazný kariérny vzostup mladého bádateľa. Ako tridsaťročný sa Bruno Schier stal docentom na Nemeckej univerzite v Prahe a vo svojich tridsiatich dvoch rokoch získal post hosťujúceho profesora, neskôr ordinára na univerzite v Lipsku. Jeho vedecké texty sa zakladali na výsledkoch z terénnych, archívnych a muzejníckych výskumov a vyznačovali sa bohatým empirickým materiálom. Avšak pri analýzach empirických dát Schier vychádzal *a priori* z predpokladov o dominancii nemeckej kultúry v stredovýchodnej Európe. Tým boli jeho práce v súlade s ideologickými názormi vládnucej nacionálno-socialistickej strany vtedajšieho Nemecka.

IV. 2. "Pod krásou hviezdnatého neba". Pobyt Bruna Schiera na Slovensku

V roku 1940 prijal Bruno Schier miesto hosťujúceho profesora v odbore národopis na Slovenskej univerzite v Bratislave, v hlavnom meste totalitného vojnového Slovenského štátu, ktorý vznikol pod záštitou Nemecka v marci 1939. Začiatkom roka 1940 uzavreli univerzity v Lipsku a v Bratislave dohodu o spolupráci, stali sa „sesterskými univerzitami“ (Lozoviuk, 2008: 327, Slovenská univerzita v Bratislave, Soznam osôb a ústavov, Soznam prednášok v zimnom semestri 1941-42: 47-48). Zo strany Bratislavy bol príchod nemeckého profesora národopisu veľmi žiadaný. Odbor trpel po roku 1939, po odchode ruského docenta Piotra Grigorieviča Bogatyriova a českého docenta Viléma Pražáka z Bratislavy nedostatkom prednášajúcich (Beňušková – Jágerová – Nádaská

2013: 24-28, Lozoviuk 2008: 327-334). Preto bol nemecký pedagóg, ktorý mal dobré znalosti slovanských jazykov, ovládal češtinu, podľa všetkého rozumel aj slovenčinu a odborne sa zaoberal Slovenskom, viac ako vítaný.

Áké motívy však viedli Bruna Schiera, úspešného vedca a profesora Lipskej univerzity, aby prijal miesto na Slovensku? V rozhovore, ktorý poskytol časopisu *Náš boj*¹⁴² pri svojom odchode v roku 1943, uviedol, že práve študentské potulky po Slovensku ho priviedli k rozhodnutiu, aby sa venoval národopisu. Na Slovensku „...zažil som po prvý raz dojmy z pôvodnej ľudovej kultúry...“ „... [ľudovú kultúru, doplnili autori] som tu našiel v kvitnúcej živosti, v mocnej plnosti a pestrosti, takže som sa v mnohých slovenských dedinách cítil akoby pod krásou hviezdnatého neba“ (Profesor Schier a Slovensko 1943: 437- 438).

Vyššie sme rozobrali štúdiu, venovanú ľudovému domu na Slovensku (Schier 1933), ktorá dokladá záujem mladého bádateľa o Slovensko. Je preto zrejmé, že možnosť pokračovať vo výskumoch na tomto území Schiera lákala. Post hosťujúceho nemeckého profesora v Bratislave bol zároveň prestížnou vecou, hoci finančne nie až takou atraktívnou.¹⁴³ Prestíž jeho postavenia možno ilustrovať napríklad na fakte, že na úvodnú prednášku Bruna Schiera 15. 1. 1941 pozval dekan Filozofickej fakulty SU okrem univerzitných pracovníkov aj veľa prominentov z politického a verejného života. Na čele zoznamu stáli predseda vlády, minister zahraničných vecí SR a rektor v jednej osobe Vojtech Tuka, minister školstva a národnej osvety SR Jozef Sivák, nemecký veľvyslanec na Slovensku Hanns E. Ludin, vodca DP Franz Karmasin a mnohí ďalší.¹⁴⁴ Zo zahraničia dekan pozval dvoch predstaviteľov z univerzity vo Viedni a tiež dekana Filozofickej fakulty univerzity v Lipsku, ktorí sa však na prednáške nemohli zúčastniť.¹⁴⁵

V neposlednom rade bol Bruno Schier poverený zo strany Nemecka aj „kultúrno-politickou úlohou“ na Slovensku, čo ho podľa jeho vyjadrenia natoľko zamestnávalo, že nemal dostatok času na vlastnú bádatelskú prácu. Avšak, všetky tieto a iné úlohy mu v konečnom dôsledku mohli pomôcť v budovaní kariéry na univerzite v Lipsku, kde jeho vymenovanie za riadneho profesora v tom čase viazlo.¹⁴⁶

Bruno Schier na Slovensku rozhodne nezaháľal. Do zimného semestra akademického roka nastúpil síce oneskorene 1. 12. 1940, avšak už 6. 12. 1940 sa ujal pedagogickej činnosti. V zimnom semestri mal dve prednášky „Úvod do národopisu“ a „Rozvoj ľudovej kultúry v strednej Európe“ a jedno „Seminárne cvičenie z národopisu.“¹⁴⁷ Okrem toho B. Schier hneď po príchode požiadal prostredníctvom univerzity Ministerstvo školstva a národnej osvety SR o mimoriadnu dotáciu vo výške 10. 000,- Ks na exkurzie so študentmi do múzea v Turčianskom Sv. Martine, do Národopisného múzea vo Viedni a na usporiadanie „vedeckého národopisného tábora“ v akademickom roku 1940-41. Dotácia mu bola schválená.¹⁴⁸ V letnom semestri pokračoval vo svojich dvoch prednáškach a jednom seminári. V zozname prednášok je uvedené, že prednášky a cvičenia sú určené „pre poslucháčov všetkých semestrov“ (Slovenská univerzita v Bratislave. Soznam prednášok. Letný semester 1940-41: 45). Vedenie fakulty zjavne chcelo umožniť čo najväčšiemu počtu študentov profitovať z pôsobenia hosťujúceho profesora národopisu. Povolenie na pobyt na Slovensku pre B. Schiera bolo vydané do 30. 9. 1941.¹⁴⁹ Avšak, univerzita mala záujem o jeho ďalšie pôsobenie v Bratislave. Úspešné rokovania viedlo slovenské ministerstvo priamo s nemeckým ministrom školstva.

B. Schier bol ponechaný na Slovenskej univerzite aj v akademickom roku 1941-42.¹⁵⁰ V zimnom semestri ponúkol tri prednášky: „Národopisné vzťahy medzi Slovákmi a Nemcami“, „Hmotná kultúra ľudová v Strednej Európe“, „Duchovná kultúra ľudová v Strednej Európe“ a v letnom semestri prednášky pokračovali.¹⁵¹

Na konci akademického roka 1941-42 sa znova rozhodovalo o ďalšom pôsobení B. Schiera na Slovensku. V žiadosti, ktorú Dekanstvo FF SU zaslalo rektorátu, možno čítať toto zdôvodnenie: „Stolica národopisu na tunajšej fakulte nateraz ešte nie je obsadená. Ponechaním prof. Schiera sa zabráni, aby sa prípadne národopis vôbec neprednášal.“¹⁵² Keďže B. Schier už nemohol pokračovať vo funkcii hosťujúceho profesora, Slovenská univerzita mu ponúkla miesto zmluvného riadneho profesora.¹⁵³

Podľa všetkého sa ani B. Schier nebránil ďalšiemu pobytu na Slovensku a v zimnom semestri akademického roka 1942-43 ponúkol prednášky „Jazykový národopis“, „Ľudový kroj a ľudové umenie“ a „Cvičenia k porovnávaciemu národopisu Strednej Európy“, ktoré opäť pokračovali aj v letnom semestri.¹⁵⁴ Akademický rok ukončil predčasne v marci 1943 kvôli povinnostiam na univerzite v Lipsku, avšak na základe vlastnej žiadosti sa na konci júna vrátil na Slovensko a zostal do septembra 1943 kvôli výskumnej práci.

Z doterajších zistení vidíme, že Slovenská univerzita chcela za každú cenu udržať prednášky v odbore národopis aj v akademickom roku 1942-43. I samotný B. Schier sa v septembri 1942 vyjadril, že „...veľmi rád zostane i na ďalší rok prednášať...“¹⁵⁵ Prečo chcel pokračovať vo svojom pobyte na Slovensku?

Počas prvého akademického roka 1940-41 sa B. Schier sťažoval, že odchod do Bratislavy bol z jeho strany veľká obeť: oddelil ho od

rodiny aj od rozbehnutých prác v Lipsku. Tieto ťažkosti bol ochotný znášať iba z dôvodu „zahranično-politickej nutnosti“ bratislavského pobytu (list B. Schiera z 22. 4. 1941, podľa Konráda 2006: 347). Niektoré z ťažkostí sa očividne vyriešili. Od akademického roka 1941-42 bývala v Bratislave aj jeho manželka Dr. Hilde Schier a ich deti: päťročný Tilo a trojročná Hilde. Pobyt rodiny sa postupne predlžoval až do 30. 9. 1943.¹⁵⁶ Ako riadny profesor získal B. Schier v akademickom roku 1942-43 vyšší plat, než mal v pozícii hosťujúceho profesora.¹⁵⁷ Výsledky odbornej práce napredovali veľmi dobre, asi i zaťaženie „kultúrno-politickou prácou“ sa dalo zvládnuť. B. Schier mal v pláne vydať samostatnú publikáciu o slovenskej ľudovej kultúre. Hoci svoj pracovný pomer na Slovenskej univerzite uzavrel 30. 6. 1943, na júl až september 1943 dostal študijnú podporu vo výške 6 000,- Ks na výskumy.¹⁵⁸

Slovenská univerzita sa dôstojne rozlúčila s B. Schierom. Dňa 8. apríla 1943 sa konala na jeho počesť záverečná prednáška v Aule univerzity (Melicherčík 1943), po ktorej nasledoval banket pre pozvaných hostí: pre profesorov Filozofickej fakulty SU s manželkami, pre hlavného radcu a prednostu vysokoškolského odboru Ministerstva školstva a osvetu SR JUDr. Štefana Osuského a kultúrneho atašé nemeckého veľvyslanectva Dr. Hansa Snyckersa.¹⁵⁹ Na bankete sa zúčastnil aj Andrej Melicherčík, dvadsaťšesťročný asistent na odbore národopis.

B. Schier chcel prísť na Slovensko i neskôr. Požiadal o finančnú podporu na výskumy na jar 1944, avšak neúspešne. Bez ohľadu na to pobudol v plánovanom čase na Slovensku kvôli populárno-vedeckým prednáškam (Lozoviuk 2008: 329) a tiež kvôli svojej publikácii o slovenskej ľudovej kultúre, ktorú plánovala vydať nedávno vzniknutá Slovenská akadémia vied a umení.¹⁶⁰

IV. 3. Vedecká činnosť a kultúrno-politické úlohy Bruna Schiera na Slovensku

Bruno Schier čínorodo využíval pobyt na Slovensku. V tom období publikoval nielen v nemeckých odborných a populárno-vedeckých periodikách, ale aj v slovenských.¹⁶¹ Okrem toho od roku 1943 spomínal prípravu samostatnej publikácie o slovenskej ľudovej kultúre, ktorú chcel vydať na Slovensku a v slovenčine (Profesor Schier a Slovensko: 1943).

Vzhľadom na zameranie kapitoly nebudeme v tejto časti podrobnejšie rozoberať práce, ktoré Schier v rokoch 1940-1944 vydal v Nemecku, avšak nemôžeme obísť jednu z nich. Bruno Schier (1942a) spolu s viacerými kolegami zostavili publikáciu k 60. narodeninám profesora pražskej Nemeckej univerzity Ericha Gieracha, ktorá už svojím názvom „Wissenschaft in Volkstumskampf“ [Veda v národnom boji], ale aj obsahom zodpovedala myšlienkam nacionálno-socialistickej ideológie. Príspevok Schiera v tomto zborníku sa venuje pozemkovým a sídelným formám. Aj na takejto zdanlivo „nepolitickej“ téme Schier rozvíja svoje názory o vplyve nemeckej kultúry a Nemcov na Čechy a Moravu. O Česku píše ako o území, ktoré leží „[...] v srdci nemeckého životného priestoru“ a je „[...] nasiaknuté nemeckými kultúrnymi prvkami“ tak, že toto územie sa zmenilo na „[...] nemeckú kultúrnu pôdu“ (Schier 1942a: 226). Ak si uvedomíme, že v čase vzniku Slovenskej republiky v marci 1939 boli české územia okupované nemeckými vojskami a vyhlásené za Protektorát Čiech a Moravy, kopírujú odborné závery B. Schiera vtedajšiu politiku nacistického Nemecka: Česko sa malo zmeniť na „nemeckú zem“.

Krátko po príchode na Slovensko objavila sa v Národopisnom zborníku, vtedajšom hlavnom slovenskom odbornom periodiku, štúdia B. Schiera (1941a) o úľoch a včelárstve. Autor vyšiel zo svojej monografie (Schier 1939), ale sústredil sa prednostne na slovenský materiál, ktorý interpretoval v rámci komparatívneho a kultúrno-morfologického štúdia.¹⁶² V úvode vyzdvihol význam výskumov práve na Slovensku: „Skromnosť prírody a uzavretý hôrny svet Karpát prispel tu k udržaniu ľudovej kultúry, ktorá zostala temer nedotknutá ničivými vplyvmi veľkomestskej civilizácie, a svojou starodávnosťou získava cenu historickej pamiatky“ (Schier 1941a: 72). Ďalej opakuje svoje tézy, že žiadny národ nevytvoril svoju kultúru „z vlastnej sily“, ale vybral si rôzne vplyvy a podľa svojej potreby ich použil. Tak „...vyrástla z lona vlastnej svojráznosti ľudová kultúra, pri ktorej všetky zjavy [...] tvoria umeleckú jednotu, ktorá je pretkaná štýlovými zákonmi vyhrajenej ľudovej osobitosti a ňou si udržuje silný dojem organickej uzavretosti“ (Schier 1941a: 72). Zdôrazňuje, že cieľom národopisného výskumu je zistiť „pôvod, smer a cieľ“ kultúrnych prúdov, ich predpoklady vzhľadom na krajinu a rasu obyvateľov. Tvrdí, že na Slovensku sa výborne zachovali rôzne „stupne kultúrnych vzťahov nemecko-slovenských“, čo ukázal už vo svojej monografii o včelárstve (Schier: 1939). Štúdia následne prináša rozbor drevených, prútených a slamených úľov zo Slovenska, ktoré rozoberá z hľadiska ich pôvodu (predindogermánsky, staroslovanský, nemecký). Autor dospel k názoru, že na vývoj včelárstva, formy a funkcie úľov pôsobili „tri základné sily“: predindogermánske juhovýchodo-európske dedičstvo, staroslovanská východoeurópska kultúra a stredoeurópsko-nemecký vplyv pôsobiaci od stredoveku, ktorý zároveň považuje za najsilnejší. Štúdiu uzatvára konštatovaním: „Vďaka veľkej schopnosti pre prispôbenie prejatého,

podarilo sa slovenskému ľudu tieto pôvodné sily spojiť v organic-
kú jednotu, ktorá je popretkávaná štýlovými zákonmi význačnej
ľudovej osobnosti a skrz ňu nadobúda svietiacu pečať celkového
umeleckého diela“ (Schier 1941a: 85). Pod týmito poetickými
a až vzletnými slovami môžeme rozumieť Schierovo vyjadrenie
o slovenskej ľudovej kultúre, ako kultúre samostatného a svojby-
tného národa, na čo upozornil už Petr Lozoviuk (2008: 331-334),
najmä na základe rozboru nasledujúcej dôležitej práce B. Schiera
„Aufbau der slowakischen Volkskultur“ [Vývoj slovenskej ľudovej
kultúry] (Schier 1942/1943).¹⁶³

Štúdiá „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ (Schier 1942/
1943) predstavuje rozsiahly text členený do niekoľkých kapitol.
Ako bolo zvykom B. Schiera, aj v tejto práci opakuje v úvode via-
ceré tézy o Slovensku, ktoré už publikoval: význam Slovenska ako
rezervoáru starobylej ľudovej kultúry, význam stredovýchodnej
Európy ako ideálneho poľa na porovnávacie kultúrno-morfo-
logické štúdiá vzhľadom na množstvo a pestrosť národov, úloha
národopisu študovať druhovú zvláštnosť jednotlivých národov,
podmienenu „krvou a zemou.“ Čo sa týka vplyvov na území
Slovenska Schier tentoraz uvádza nie tri ale štyri „základné sily“,
ktoré formovali slovenskú ľudovú kultúru: indogermánske – sta-
roeurópske dedičstvo, staroslovanské – východoeurópske, nové
prevzatia z kultúr slovanských susedných kmeňov a stredoeuróp-
sky – nemecký vplyv (Schier 1942/43: 138-140). Črty slovenskej
ľudovej kultúry skúma v troch kapitolách z hľadiska prírodných,
časových a národných vrstiev.

Zastavíme sa hneď pri prvej kapitole „Prírodné vrstvy“ [Na-
türliche Schichten] a jej prvej podkapitole s názvom „Rasové
základy“ [Rassische Grundlagen]. B. Schier tu podľa našich vedo-
mostí po prvý raz vyčlenil samostatnú časť vo svojom vedeckom

texte, venovanú otázke rasového rozdelenia obyvateľov Slovenska v súvislosti so štúdiom jeho kultúry. Opierajúc sa o výskumy fyzických antropológov, kladie si otázku: „[...] ako vplýva osobitosť jednotlivých rás na ľudovú kultúru“ (Schier 1942/43: 143).¹⁶⁴ Uvádza napríklad antropológický výskum Antona J. Churu u školopovinných detí, v ktorom išlo o hľadanie korelácií medzi niekoľkými antropológickými znakmi (farba vlasov a očí) a školskými výsledkami detí. Z výskumu vyplynulo, že svetlovlasé deti dosahovali podstatne lepšie výsledky v učení aj v správaní. Upozornil, že vzťah ľudovej kultúry a rasy zatiaľ nebol na Slovensku dostatočne rozpracovaný a vyzdvihol preto štúdiu Josefa Haniku o vplyve rás na ľudový odev, konkrétne vzťah medzi tvarmi lebiek a čepcami, ktorá obsahuje aj slovenský materiál. Schier zdôraznil, že na Slovensku sa zistil vysoký podiel obyvateľov svetlej rasy a k „rasovo najpotešiteľnejším“ slovenským oblastiam patria severné okresy, kde prevažuje nordická a baltická rasa (Schier 1942/43: 142). Vzhľadom na názory nacionálno-socialistickej ideológie patrila teda väčšina Slovákov k „vhodnej“ rase.

Úvahy o vzťahoch medzi rasou, charakterom ľudí a ich kultúrou, a výsledky, ku ktorým autor dospel, nie sú v kontexte vtedajšej politickej situácie a ideologických názorov v Nemecku aj na Slovensku bezvýznamné, ale naopak získavajú dôležité významy. Ako v predchádzajúcich prácach i v tejto B. Schier považoval za najdôležitejšie nemecké kultúrne vplyvy na kultúru Slovenska. V časti, v ktorej rozoberá nemecké vplyvy, sa ešte raz vracia aj k antropológickému výskumu A. J. Churu, vykonávanom na školských deťoch. Do svojej argumentácie začleňuje informáciu, že keď sa sledovali deti podľa národností, najlepšie školské výsledky sa preukázali u nemeckých detí (Schier 1942/43: 168). Inými slovami, štúdia Bruna Schiera na jednej strane rozoberá ľudovú kul-

túru slovenského národa, ktorú označuje za kultúru svojbytného národa, avšak na druhej strane v záveroch dokazuje nadradenosť nemeckej rasy a interpretuje Slovensko ako územie nemeckého kultúrneho základu.

Tatjana Tönsmeier (2017: 727) upozornila, že Schier sa počas svojho pobytu na Slovensku stýkal s radikálnou skupinou Hlinkovej gardy, ktorá presadzovala pevné zväzky s nacistickým Nemeckom. Táto skupina sa zgrupovala aj okolo dvojtýždenníka *Náš boj*, ktorého zameranie sme popísali vyššie. B. Schier spolupracoval s periodikom od jeho vzniku a publikoval v ňom všetky svoje slovenské populárno-vedecké články a tiež poskytol redakcii rozhovor pri svojom odchode (Schier 1942b, Slovensko – jadro strednej Európy 1943, Profesor Schier a Slovensko 1943). Politický a ideologický profil periodika pritom zaiste poznal.

Ďalej mal Schier podľa Tönsmeier úzke vzťahy s SS – *Obersturmbannführerom* Viktorom Nagelerom, v tom čase nemeckým poradcom Hlinkovej gardy. V. Nageler sprostredkoval Schierove práce svojmu nadriadenému Gottlobovi Bergerovi. Ten na tomto základe informoval Heinricha Himmlera, že rasový základ Slovákov je vo veľkej miere ten istý, ako u Nemcov a preto v rámci programu novej Európy nebude potrebné slovenské obyvateľstvo presídľovať, ale naopak zvoliť cestu asimilácie. Berger tiež poslal H. Himmlerovi Schierovu štúdiu „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ (Tönsmeier 2017: 727). Výsledky vedeckej práce B. Schiera tak získali nielen vážne politické a ideologické významy, ale mohli mať aj vážne dôsledky.

Ako sme už spomenuli, Bruno Schier bol členom vedeckej rady IHF. Zúčastnil sa na slávnostnom otvorení ústavu v Kežmarku 21. 3. 1941 spolu s významnými politickými predstaviteľmi a na druhý deň, v nedeľu 23. 3. 1941 ešte predniesol populárno-vedeckú

prednášku v miestnom Nemeckom dome [Deutsches Haus]. Tým sa založila tradícia nedelných prednášok, organizovaných IHF pre verejnosť (Grenzbote 24. 3. 1941). Počas svojich ciest po Slovensku Schier ústav navštevoval.¹⁶⁵ V roku 1942 IHF zorganizoval prvý vysokoškolský týždeň [Hochschulwoche] 23. – 27. 9. 1942 v Kežmarku pre študentov, učiteľov a ďalších záujemcov.¹⁶⁶ Jedným z lektorov bol aj B. Schier a jeho štúdia „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ vyšla v zborníku *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum* (Vorwort 1942/1943). Práca tak bola publikovaná na Slovensku a v rovnakom čase aj v Nemecku (Schier 1943a). Môžeme preto predpokladať, že svoje odborné poznatky i ideologické názory Bruno Schier odovzdal nielen nemeckej a slovenskej akademickej verejnosti, ale aj nemeckej mládeži na Slovensku.

Je zaujímavé porovnať tézy štúdie „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ s článkom, ktorý B. Schier poskytol časopisu *Náš boj* „Slovensko – jadro strednej Európy“ (1943). Ide o príspevok pripravený podľa rozlúčkovej prednášky autora, ktorá odznela 8. apríla 1943 v Bratislave. Vďaka tomu môžeme mať predstavu, akú reč predniesol B. Schier na pôde univerzity na konci svojho pobytu na Slovensku. Je to stručný výťah zo štúdie „Aufbau der slowakischen Volkskultur,“ avšak dôležité je všimnúť si, ktoré časti si do svojho prejavu vybral, a ktoré nie. Tak napríklad vypadla úplne časť o rasovom základe obyvateľov Slovenska, takisto o prírodných a klimatických podmienkach. Úvod článku je o stredoeurópskom priestore, v ktorom „jestvuje dejinná a kultúrna tradícia so spoločným európskym základom.“ Slovensko je skvelým príkladom pre porovnávacie národopisné štúdium, pretože jeho národná kultúra ukazuje, že v strednej Európe sa vytvára „spoločné dejinné a kultúrne spoločenstvo, ktoré je vyššie než všetky separátne úsilia jednotlivých národov v minulosti.“ Autor sa sústreďuje – v zmysle

nadpisu článku – na dokázanie tézy, že „po pomalom splyvaní cudzích vplyvov [...] vyrástla z lona slovenského národa národná kultúra, ktorá vo všetkých svojich prejavoch tvorí akúsi umelú jednotu, ktorú preniká veľký štýlový zákon národných osobností a tvorí v nej uzavretý národný organizmus“ (Slovensko – jadro strednej Európy 1943: 353).

Podobne „proslovenský“ bol postavený už príspevok o ľudových vianočných hrách (Schier 1942b), ktorý vyšiel v predvianočnom čísle časopisu *Náš boj*. Pôvod slovenských vianočných hier, ako napríklad Chodenie s betlehemom, Schier vidí v nemeckom okruhu Bavorska, alpských krajov, Horného a Dolného Saska. Avšak Slováci tieto podnety vedeli „vlastným duchom naplniť a urobiť z nich zvlášť výraznú složku slovenského ľudového básnictva“ (Schier 1942b: 166). Slovenské vianočné hry potom, podľa jeho názoru, ovplyvňovali hry okolitých národov, ako Čechov, Maďarov i Poliakov, pričom u všetkých treba ešte počítať aj s nemeckým kultúrnym vplyvom.

Môžeme konštatovať, že v slovenských populárno-vedeckých prácach B. Schier dával výrazne do popredia osobitosť slovenskej ľudovej kultúry, ako kultúry samostatného národa, vyzdvihoval jej kvality, ba nachádzal v nej javy, ktoré podľa jeho náhľadu vplývali na podobné javy okolitých národov. Zároveň môžeme pozorovať istú zmenu slovníka v slovenských textoch oproti nemeckým. Napríklad v článku „Slovensko – jadro strednej Európy“ (1943) používal veľmi často slová stredoeurópsky priestor, stredoeurópska kultúrna oblasť a iba v jednom prípade napísal slovné spojenie stredoeurópska – nemecká kultúra. Zatiaľ čo v štúdiu „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ sa v podobných súvislostiach vyjadroval priamo o nemeckom kultúrnom priestore, respektíve stredoeurópskom – nemeckom priestore.

Spomenuli sme, že výsledkom dlhodobých výskumov Bruna Schiera na Slovensku mala byť knižná publikácia o slovenskej ľudovej kultúre vydaná po slovensky. O publikáciu prejavila záujem Slovenská akadémia vied a umení v Bratislave, v ktorej pôsobil aj Bruno Schier ako člen od roku 1944 (*West-östliche Kulturverflechtungen in Mitteleuropa* 1982: 50). Podľa toho, ako sa vyjadril sám B. Schier v rozhovore pre časopis *Náš boj* (Profesor Schier a Slovensko 1943: 438), rozlúčková prednáška z 8. apríla 1943 bolo „krátke, škicovité načrtnutie“ budúcej knihy, ktoré chcel rozvíť a doplniť ilustráciami: fotografiami, kresbami a mapami. Taktiež spomenul, že na dokončenie knihy „bude mi náčim podniknúť

Obrázok 14. Zľava: Bruno Schier, Andrej Melicherčík, Mária Lacková, Soňa Žuffová a chorvátsky študent na terénnom výskume 1943.

ešte mnoho ciest slovenskými dedinami ako aj mnohé návštevy múzeí po slovenských mestách“ (Profesor Schier a Slovensko 1943: 438). Vieme, že na výskumy počas leta 1943 dostal finančný príspevok. Máme aj ďalší empirický dôkaz z osobného archívu významnej slovenskej etnologickej Soni Kovačevičovej rodenej Žuffovej (1921-2009): zachovala sa fotografia z jej študentského výskumu s Brunom Schierom z roku 1943.¹⁶⁷

Na jeseň 1943 Slovenská akadémia vied a umení už mala rukopis pripravovanej publikácie Bruna Schiera o slovenskej ľudovej kultúre, ktorý sa prekladal do slovenčiny. B. Schier bol pozvaný do Bratislavy na „autorské preskúmanie prekladu diela.“¹⁶⁸ Žiaľ, pomerne rozsiahla kniha (158 strán, 36 ilustrácií) pod názvom „Príspevky k slovenskému národopisu“, ktorá vyšla v edícii SAVU (Schier 1945), nebola nakoniec vyskladnená (Bibliographie, bearbeitet von Dietmar Sauermann 1982: 32). Aká bola výsledná podoba dlho pripravovanej publikácie, môžeme v súčasnosti iba hádať. Podľa všetkého nešlo však iba o vedecké spracovanie javov ľudovej kultúry, ale aj o aplikačnú (politickú) úlohu. Ako sa vyjadril B. Schier „...význam týchto výskumov nie je len vedecký, ale dôležitý aj pre duchovný život dvoch spriaznených národov“ (Profesor Schier a Slovensko 1943: 438).

IV. 4. Záverom: misia nemeckého profesora na Slovensku

Petr Lozoviuk sa vo svojej obsažnej a v mnohom objavnej monografii „*Interethnik im Wissenschaftsprozess*“ venoval podrobne aj Brunovi Schierovi a jeho pobytu na Slovensku (Lozoviuk 2008: 318-339). Uvažoval o vplyve B. Schiera na slovenskú vedu najmä s ohľadom na jeho kultúrno-morfologické, komparatívne štúdium

ľudovej kultúry a etnokartografické spracovanie kultúrnych javov. Upozornil tiež na Schierove názory o svojbytnosti slovenského národa a jeho kultúry, ktorými táto významná vedecká osobnosť v konečnom dôsledku podporovala národno-emancipačný proces Slovákov (pravdaže, v pevnom zväzku s nemeckým národom). P. Lozoviuk bystro poukázal aj na politickú úlohu českých etnológov v medzivojnovom období, ktorí v niektorých prácach interpretovali slovenskú ľudovú kultúru v duchu oficiálnej štátnej ideológie ako súčasť československej národnej kultúry, čiže plnili politické úlohy podobne ako B. Schier. Povojnový vplyv B. Schiera na slovenský národopis videl P. Lozoviuk v projekte „Etnografického atlasu Slovenska“ a v kultúrno-geografických témach. P. Lozoviuk dospel k záveru, že: „Bruno Schier vývoj slovenského národopisu v prvej polovici 40. rokov nielen spoluvytváral, ale aj rozhodujúcim spôsobom ovplyvňoval“ (Lozoviuk 2008: 339).

Skúsme sa vo svetle zhromaždených empirických poznatkov znova komplexne pozrieť na misiu B. Schiera na Slovensku, zväziť jeho vedecký i politický prínos v čase pôsobenia v Bratislave i jeho možný vedecký vplyv po roku 1945.

Podľa spomienok nemeckých kolegov bol B. Schier výborným rečníkom (Conrad 1984: 210), môžeme preto predpokladať, že aj jeho prednášky na Slovenskej univerzite boli pútavé. Ako uviedla Soňa Kovačevičová, B. Schier prednášal po nemecky (Lozoviuk 2008: 330). Spokojnosť s pedagogickou činnosťou B. Schiera vyjadrovali Slovenská univerzita i vtedajší asistent Seminára slovenského národopisu Andrej Melicherčík, ktorý spomenul, že počet študentov seminára každým semestrom narastal (Melicherčík 1943). Spätný pohľad na zoznam prednášok napovedá, že B. Schier podľa všetkého venoval dostatočnú pozornosť teoretickej a metodologickej príprave študentov (napríklad Úvod do náro-

dopisu, Cvičenia z porovnávacieho národopisu, Jazykový národopis), aj tematickým prednáškam (napríklad Národopisné vzťahy medzi Slovákmi a Nemcami, Hmotná kultúra ľudová v Strednej Európe, Duchovná kultúra ľudová v Strednej Európe a podobne). Kládol tiež dôraz na dostatok terénnych výskumov a exkurzií. V tomto zmysle sa pochvalne o jeho prednáškach vyjadril aj A. Melicherčík (tamže).

Naproti tomu Soňa Kovačevičová v rozhovore s P. Lozoviukom v roku 2003 kriticky a pomerne negatívne komentovala Schierove prednášky, vyčítala mu axiologické (hodnotiace) postoje ku kultúrnym javom („slovanské – zaostalé, nemecké – kultúrne“) a nazdávala sa, že B. Schier bol na Slovensko „vyslaný“ (Lozoviuk 2008: 337-338).¹⁶⁹ Pokiaľ mala na mysli politické úlohy B. Schiera, nemýlila sa.

Andrej Melicherčík v spomínanom článku z roku 1943 ďalej uviedol, že „[...] pripravil prof. Schier so svojimi poslucháčmi základy, na ktorých sa má vybudovať Atlas slovenského národopisu.“ A dodal, že vzhľadom na vojnovú situáciu „k uskutočneniu tohto podujatia [...] sa neprikročilo“ (Melicherčík 1943). Tento zámer sa stručne uvádza aj v novinovom príspevku, venovanom úvodnej prednáške B. Schiera konanej 15. 1. 1941, ktorú sme spomenuli vyššie. Podľa autora príspevku B. Schier chcel prostredníctvom národopisného atlasu „vykázať početné spoločné znaky nemeckej a slovenskej národnej kultúry“ (Začala sa nová epocha spolupráce medzi nemectvom a západným slovanstvom, 1941).

Treba pripomenúť, že o atlase slovenského národopisu sa začalo v slovenskej vedeckej obci seriózne diskutovať už pred príchodom B. Schiera. V máji 1939 uverejnil Rudolf Mrlian¹⁷⁰ príspevok o význame geograficko-kartografickej metódy pre národopis (Mrlian 1939). Popísal postup získavania materiálu dotazníkovou metó-

dou a venoval sa aj metóde vytvárania máp. Spomenul, že Národopisný odbor Matice slovenskej práve pripravuje dotazníky na zber javov ľudovej kultúry. Odporučil, že by ich mal pripraviť tak, aby získal materiál aj pre budúci atlas.

Na Mrlianov článok o týždeň neskôr obsiahlo zareagoval A. Melicherčík (1939). Najprv konštatoval, že: „Každý národ **určuje svoju etnickú rozlohu** podľa toho, pokiaľ **siahajú jeho etnické znaky**“ (zdôraznili autori). V tomto kontexte vyzdvihol mimo-riadnu úlohu javov ľudovej kultúry ako smerodajných etnických znakov. Potvrdil, že Národopisný odbor Matice slovenskej sa na svojom nedávnom valnom zhromaždení rozhodol zorganizovať zber materiálu o ľudovej kultúre tak, aby materiály mohli byť využité vedecky aj pre potreby národopisného atlasu. Odvolávajúc sa na nemeckú etnografiu a na jej skúsenosti s národopisným atlasom Melicherčík ďalej vysvetil:

„[...] s hľadiska etnografického uskutočňovanie atlasu nemôže mať na zreteli hranice štátne, ale etnické. Každý národopisný zjav, [...], zaznamená sa na mapu v absolútnej hodnote bez rozdielu etnickej príslušnosti a pôvodnosti. Týmto činom zistíme, že [...] u nás okrem podstatne slovenských hodnôt sú i iné... Lebo ani jeden kultúrny zjav vo svojej dynamickej expanzivite, označujúci navonok svoju národnú doménu, neostal len v hraniciach etnických, ale prechádzal. Zistíme práve tak, že ako na etnické teritórium slovenské prešly hodnoty cudzie, práve tak naše hodnoty mocne vplývaly na ľudové kultúry susedné. Čo je však najdôležitejšie, týmto spôsobom špecificky **určíme etnickú rozlohu nášho národa**“ (tamže, zdôraznili autori).

Melicherčík očakával medzinárodnú spoluprácu pri vytváraní atlasov, lebo na základe porovnávaní vysvetlia sa sporné otázky pôvodu javov. Nezabudol tiež spomenúť, že „etnické a kultúrne

štruktúry“ mohli na základe interakcie za vhodných podmienok vytvárať „nové hodnoty.“ Na záver Melicherčík napísal: „...nemožno nespomenúť i dôležitý **politický význam** (zdôraznil autor) takto formovaného atlasu slovenského národopisu.“ A ďalej: „...národopisné údaje sú predovšetkým smerodajné pre určenie etnickej rozlohy slovenského národa“ (tamže, zdôraznili autori).

Načrtnutý projekt budúceho etnografického atlasu bol, ako vidíme, etnocentrický, cieľom bolo zistiť etnické znaky slovenského národa, využitím komparatívnej metódy dokázať ich pôvod a v konečnom dôsledku zistiť „etnickú rozlohu nášho národa.“ Melicherčík sa odvolával na príklad nemeckej etnografie, „...[kto- rá] použila tejto kartografickej metódy na zaznamenávanie národopisných zjavov na mapy, aby tým priezračnejšie vynikly výskyty tých-ktorých zjavov v celkovej etnickej rozlohe“ (tamže). Milan Leščák vo svojej obsiahlej štúdii uviedol, že A. Melicherčík v roku 1939 absolvoval študijný pobyt na univerzite v Lipsku (Leščák 2003: 76).¹⁷¹ Nevieme, či Melicherčíkov návrh na Atlas slovenského národopisu vznikol pred alebo po jeho pobyte v Lipsku a či mal možnosť o svojom zámere diskutovať s B. Schierom, ktorý práve rok predtým uverejnil svoj príspevok o pláne národopisného atlasu v Sasku (Schier 1938b). Plán Schiera je tak isto postavený na etnickom princípe, požaduje výskum rozšíriť aj o nemecko-československé pohraničie „od Ústi nad Labem po Liberec“ (tamže: 5). Schier navyše navrhuje, aby do atlasu bola zaradená jedna mapa, na ktorej budú zaznamenané rasové znaky obyvateľov (tamže: 5-6, zdôraznili autori). Je potrebné tiež spomenúť, že B. Schier, ako vedúci Národopisnej komisie v Sudetonemeckom ústave pre výskum zeme a ľudu v Liberci [Volkskundliche Kommission der Sudetendeutschen Anstalt für Landes- und Volksforschung],¹⁷² bol od začiatku 40. rokov zodpovedný za prípravu a realizáciu Kultúr-

neho atlasu sudetských zemí, projektu, ktorý mal jasné odborné, ale aj politické ciele (Schier 1941b). Na základe zozbieraných údajov o ľudovej kultúre chceli tvorcovia atlasu dokázať, že nemecký kultúrny priestor sa nekončí v Sudetách, ale pokrýva celé Čechy a Moravu (Lozoviuk 2021: 8 an). Pripomeňme si, že podobne argumentoval B. Schier aj v prípade Slovenska a chcel to dokázať aj v projekte slovenského národopisného atlasu.

Ak teda B. Schier počas svojho hostovania na Slovenskej univerzite pripravil so svojimi poslucháčmi nejaký plán/projekt slovenského národopisného atlasu, môžeme predpokladať, že mohol mať podporu asistenta A. Melicherčíka vzhľadom na podobné východiská a ciele. Žiaľ, nepoznáme poslucháčov, ktorí sa na projekte mali podieľať, nemáme o tomto počine B. Schiera žiadne konkrétne a podrobnejšie údaje.¹⁷³

Skúsme sa teraz vrátiť k otázke, či B. Schier mal medzi slovenskými poslucháčmi alebo spolupracovníkmi nasledovníkov. Je zaujímavé, že A. Melicherčík – napriek svojej úvahe o atlase z roku 1939 – sa v druhej polovici 40. rokov profiloval iným smerom. Prihlásil sa k funkčnému štrukturalizmu a túto metódu preferoval, ako to vyjadril vo svojej monografii „Teória národopisu“ (Melicherčík 1945, Leščák 2003: 73-76).¹⁷⁴ Považoval sa za žiaka Piotra G. Bogatyriova, ktorému svoju prvú knihu aj dedikoval. Ako vedúca osobnosť slovenského národopisu uviedol po roku 1948, po nástupe komunistov k moci, nový program v národopise založený na marxistickej doktríne (Melicherčík 1950, 1952). K projektu etnografického atlasu sa už nikdy nevrátil. Zomrel nečakane v roku 1966 vo veku 49 rokov.

Soňu Kovačevičovú môžeme, podobne ako A. Melicherčíka, považovať za výraznú predstaviteľku funkčného štrukturalizmu na konci 40. rokov 20. storočia (Kovačevičová – Žuffová 1946,

1947). Po zmene politického režimu v roku 1948 a v súvislosti s politickými školeniami v Národopisnom ústave SAV (NÚ SAV), kde väčšinu svojej vedeckej dráhy pracovala,¹⁷⁵ usilovala sa aplikovať marxistickú metodológiu (Kovačevičová 1956). Po druhom návrate do NÚ SAV v roku 1968 bola poverená vedením projektu Etnografického atlasu Slovenska (EAS). Ako uviedla S. Kovačevičová, prípravy na túto vedeckú úlohu sa začali v druhej polovici 60. rokov 20. storočia, pretože sa Slovensko chcelo pridať k činnosti Medzinárodnej komisie pre Etnologický atlas Európy, ktorá vznikla v 1966. Slovenský projekt – prvý zámer napísali Mojmir Benža, Soňa Kovačevičová a Ján Podolák v roku 1969 – sa v mnohom inšpiroval koncepciou Richarda Weissa, ktorý pre švajčiarsky atlas použil teritoriálny, a nie etnický princíp. Projekt EAS videl svoj cieľ v údajoch **o ľudovej kultúre zo Slovenska** (zdôraznili autori) a získané javy chcel porovnať v priestore a čase. Autori projektu brali ohľad na etnickú diverzitu Slovenska, vytvorili rovnomernú sieť 250 obcí, z toho v 189 obciach žilo prevažne slovenské, v 37 obciach prevažne maďarské, v 17 obciach rusínsko-ukrajinské obyvateľstvo, 4 obce tvorili goralské sídla a 3 boli s nemeckým (respektíve s bývalým) nemeckým obyvateľstvom (Kovačevičová 1970: 12-54, Kovačevičová 1990: X, Kiliánová 2016: 98-101). Môžeme konštatovať, že vedecké ciele a metodologické východiská EAS boli jasne rozdielne od prvého náčrtu Melicherčika z roku 1939 i známych východísk B. Schiera. Ostatne, ako už bolo spomenuté vyššie, sama S. Kovačevičová sa nehlásila k názorom a odkazu B. Schiera.¹⁷⁶

B. Schier podporoval vo svojich prácach tézu o slovenskom národe ako samostatnom, nezávislom národe. Zároveň však zdôrazňoval silný vplyv nemeckej kultúry na územie stredovýchodnej Európy vrátane Slovenska. A. Melicherčík v rozlúčkovom článku

nazval B. Schiera „úprimný priateľ nášho národa, ktorý za svojho pobytu prenikavo vnikol do záhybov nášho života“ (Melicherčík 1943), no vo svojej vedeckej tvorbe z neho nečerpal.

Podľa nášho názoru vzhľadom na ciele a metodologické prístupy i ideologické postoje mal k B. Schierovi asi najbližšie slovenský etnograf Rudolf Bednárík (1903-1976), jeho rovesník. V „Príručke pre národopisný výskum slovenského ľudu“ (Bednárík 1942) sa v prvej časti vyjadril k cieľom národopisu a jeho metódam. V druhej časti poskytol pre zberateľov dotazníky na opis ľudovej kultúry.¹⁷⁷ Cieľom výskumu malo byť určenie „slovenskej svojráznosti“, čo bolo možné robiť iba „na podklade všeludskej kultúry“, čiže porovnávaním (ibidem: 22). Bednárík kládol pritom dôraz na historicko-genetické štúdium kultúrnych javov. Čo sa týka slovenského národa, výskum mali robiť Slováci.¹⁷⁸ V kapitole čítame i pasáž o mieste Slovenska v Európe, o kultúrno-historických vplyvoch na pôvodnú, slovanskú kultúru a o spôsoboch percepcie rôznych vplyvov (ibidem: 57 an.). Použité slová, myšlienky a zmysel textu sú až zarážajúco podobné úvodnej časti o Slovensku a jeho kultúre v štúdiu B. Schiera o úloch (1941a).¹⁷⁹ Priamo o B. Schierovi sa R. Bednárík stručne zmienil na inom mieste, ako o hosťujúcom nemeckom profesorovi, ktorý používa „historicko-etnologické metódy“ (ibidem 56-57).

Nemožno pochybovať o etnocentrickom ponímaní úloh „slovenského národopisu“ v Bednáríkovom chápaní. O to zaujímavejšie je, že v prehľade o dejinách národopisu na Slovensku autor venoval pomerne obsiahlu časť českému pedagógovi a vedcovi Karlovi Chotkovi. Bednárík sa vyhlásil za jeho žiaka, vyzdvihol jeho prínos pre rozvoj slovenského národopisu a dokonca odporúčal budúcim bádateľom slovenskej ľudovej kultúry čítať Chotkove práce. Rudolf Bednárík zrejme nepovažoval názory K. Chotka

za „čechoslovakistické“ alebo za také, ktoré by boli v neprospech slovenského národa a slovenského národopisu.

Inak však pristupoval k prácam B. Schiera. Vo svojich obsiahlych syntézach o slovenskej hmotnej a duchovnej ľudovej kultúre (Bednárík 1943 a, b) uviedol Bednárík iba dve Schierove práce (Schier 1932, 1933). Prvá je spomenutá vyslovene okrajovo.¹⁸⁰ S druhou prácou „Das deutsche Bauernhaus in der Slowakei“ polemizuje. Bednárík sa nazdáva, že v otázke poschodových domov na Slovensku, napríklad v Čičmanoch, Schier precenil nemecký vplyv na slovenské ľudové staviteľstvo (Bednárík 1943a: 152), pričom argumentuje i štúdiou Viléma Pražáka (1941). Nakoniec, ako sme uviedli v predošlej kapitole, Bednárikovu nemeckú syntézu „Slowakische Volkskultur“ (1943c), ostro skritizovala Hertha Wolf-Beranek práve preto, že nedostatočne zohľadnila nemecký vplyv na slovenskú ľudovú kultúru, čo – podľa kritičky – práce B. Schiera jasne ukázali. Etnocentrický alebo tiež nacionálo-ideologický rámec, ktorý Bednárík používal pri výklade slovenskej ľudovej kultúry mu nedovolil uvažovať o záveroch B. Schiera. Závery B. Schiera o výraznom vplyve nemeckej kultúry na slovenskú ľudovú kultúru (vo svojej podstate taktiež etnocentrické a nacionálo-ideologické) boli pre R. Bednáríka a priori neprijateľné.

IV. 5. Epilóg. Názory Bruna Schiera na slovenskú ľudovú kultúru po druhej svetovej vojne

Po druhej svetovej vojne bol odbor národopis na univerzite v Lipsku zrušený a Bruno Schier stratil zamestnanie. Štyri roky trvalo, kým dostal pozvanie na univerzitu v Marburgu/Lahn ako hosťujúci profesor. Zároveň sa stal v roku 1951 vedeckým pracovníkom Herder-Institut [Herderov ústav] v Marburgu, ktorý pomá-

hal zakladať. Na jeseň roku 1951 mu ponúkli miesto na univerzite v Münsteri, kde založil Lehrstuhl für deutsche und vergleichende Volkskunde [Katedra nemeckého a porovnávacieho národopisu], kde pracoval až do odchodu do dôchodku. Po počiatočných ťažkostiach so zamestnaním v rokoch 1945-1950 sa jeho profesionálny život opäť úspešne rozbehol. Bruno Schier prešiel procesom denacifikácie a dočkal sa verejného uznania a vysokých ocenení (Hanika 1962, Bosl 1984, Conrad 1985). Ako podrobne ukázal O. Konrád (2006), neprejavil tendencie k sebakritike a sebareflexii v súvislosti so svojou činnosťou a publikáciami z obdobia národného socializmu (pozri tiež Timm 2015, Tönsmeier 2017).

Čo sa týka pobytu Bruna Schiera na Slovensku počas druhej svetovej vojny a prác o slovenskej ľudovej kultúre, vrátil sa k nim v hodnotiacom texte o práci a kariére, napísanom pri príležitosti svojich sedemdesiatych narodenín (Schier 1973). Spomínal, že pobyt na Slovensku sa stal pre neho „vysokou školou národopisu“ vďaka možnostiam skúmať „prekvitajúcu ľudovú kultúru“. Zopakoval, že práca o pastierskych hrách v karpatskej oblasti (Schier 1943b) ukázala, ako na základe nemeckých podnetov vznikli slovenské vianočné hry s dosahom a vplyvom na okolité národy. Neobišiel ani svoju prácu „Aufbau der slowakischen Volkskultur“ (1943a). Uviedol, že v tejto štúdiu rozobral prírodné, historické a národopisné vrstvy slovenského národa [das slowakische Volkstum], aby dospel k rozboru nadnárodných kultúrnych priestorov v stredovýchodnej Európe (Schier 1973: 411-412). Svoje politické a ideologické výroky v týchto, prípadne v iných štúdiách nespomenul a nekomentoval.

Bruno Schier sa na Slovensko už nevrátil. O tom, či B. Schier udržiaval odborné alebo osobné styky so slovenskými etnológmi po roku 1945, nemáme, žiaľ, priame empirické dáta.¹⁸¹

ZÁVER

V tejto knihe sme sa zaoberali vzťahom vedy a politickej ideológie. Vyšli sme z konštatovania, že v modernej dobe sa vedecký výskum usiluje o racionálne poznávanie sveta. Preto výskum zhromažďuje empirické dáta a argumenty, na základe ktorých sa logicky a rozumovo usiluje usporiadať študované javy. Ich výklad, alebo presnejšie ich posudzovanie – aby sme použili termín Maxa Webera (1988:50) – sa však už v mnohom opiera nielen o predošlé odborné znalosti a skúsenosti vedca/vedkyne, ale aj o ideály, idey a svetonázor, ktorý vedec môže alebo nemusí zdieľať so spoločnosťou, v ktorej žije a pracuje. V sebareflexii vedeckého výskumu je však potrebné ísť ešte ďalej. Už samotný výber javov objektívnej reality, ktoré sa vedec/vedkyňa rozhodne skúmať, môže byť ovplyvnený jeho/jej ideálmi a svetonázorom. A jeho/jej názory sú pochopiteľne v istom (pozitívnom, neutrálnom či negatívnom) vzťahu aj s politickou ideológiou konkrétnej spoločnosti. To znamená, že sú vo vzťahu so súborom istých „ideí, presvedčení, názorov a hodnôt“, ktorý vytvára vzory konania, určuje verejnú politiku a zároveň oprávňuje a zdôvodňuje konanie politickej moci (Freeden: 10-11, 32).

Vzťah vedy a ideológie sme študovali na príklade národopisu v strednej Európe, zvlášť v Nemecku v prvej polovici 20. storočia a medzi nemeckou menšinou na Slovensku. Opredli sme sa o viaceré predošlé výskumy nemeckých a iných bádateľov, ktorí ukázali,

že národopis v Nemecku (podobne ako vo väčšine krajín strednej Európy, teda aj na Slovensku), bol do veľkej miery produktom romantizmu a nacionálnych hnutí 19. storočia. Táto vedná disciplína mala svojimi výsledkami napomáhať pri vytváraní identity vlastného národa. Národopis sa spravidla sústredil na výskum ľudovej kultúry, ktorá podľa vtedajšieho názoru bola produktom „ľudu“, čiže najmä vidieckeho, roľníckeho obyvateľstva. Rôzne duchovné prejavy ľudovej kultúry, ako napríklad rozprávky, piesne, hudba, tance či zvyky, ale aj hmotné prejavy – napríklad ľudové stavby, ľudový odev – sa stali pre etnológov tými prejavmi, v ktorých sa odrážal i zhmotňoval „duch“ príslušného národa.

Veľký vplyv na rozmach národopisných a vlastivedných výskumov v Nemecku, Rakúsku a medzi nemeckými menšinami v strednej Európe mala *völkisch* ideológia v medzivojnovom období. V duchu tejto ideológie národopisné výskumy neboli „iba“ poznávacou činnosťou, podriadenou pravidlám vedeckého bádania, ale zároveň službou národu. Vedci odkrývali ľudovú čiže národnú kultúru, jej minulosť i súčasnosť. S nástupom nacionálno-socialistickej strany k moci v Nemecku a presadzovaním nacistickej ideológie na všetkých úrovniach nemeckej spoločnosti sa dôsledky veľmi skoro prejavili aj v konkrétnych krokoch politickej moci v otázkach vedy a výskumu. Ideologické ovplyvňovanie vedeckého výskumu v národopise postupne naberalo na sile nielen v Nemecku, ale aj medzi nemeckými menšinami. Naplno sa rozvinulo počas druhej svetovej vojny, kedy národopisné a vlastivedné výskumné inštitúcie mali plnú finančnú i spoločenskú podporu Nemecka, pravdaže s predpokladom, že sa podriadili zásadám *völkisch* ideológie.

Zaujímavým príkladom rozmachu národopisného výskumu v spojení s nacistickou ideológiou sa stali nové programy vlasti-

vedných výskumných inštitúcií nemeckých menšín. Tieto vznikali počas druhej svetovej vojny v okupovaných krajinách (napríklad v Poľsku), alebo sa ideologicky prebudovali a rozvíjali na základe už existujúcich inštitúcií, čo bol prípad aj Ústavu pre vlastivedný výskum [Institut für Heimatforschung = IHF] v Kežmarku, ktorý sa stal hlavnou témou nášho výskumu. Pritom sme nadviazali na predchádzajúce práce o IHF (Morrissey 2004, Lozoviuk 2008 a iní) a využili do hĺbky archívne dokumenty z fondov Vedeckých zbierok Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV z pozostalosti vedcov, ktorí pôsobili v IHF. Práve podrobné spracovanie dokumentov nám vo viacerých prípadoch odhalilo nové vedecké, politické a spoločenské súvislosti o činnosti ústavu a jeho pracovníkov. Zistili sme, že bol súčasťou siete vzájomne kooperujúcich inštitúcií strednej a juhovýchodnej Európy, ktoré mali za cieľ prepájať vedeckú činnosť s politikou Tretej ríše. Jeho cieľ – šírenie povedomia o zásadnom význame Nemcov v kultúrnom hospodárskom vývoji krajiny, ale aj zamedzenie spišskonemeckého separatizmu – sa spočiatku vyvíjal slubne. Výpovedné sú napríklad pramene dokazujúce, ako si vedúci IHF, lokálny vzdelanec, spišskonemecký a pôvodne aj uhorský patriot Johann Lipták, osvojil rétoriku obhajovania územných nárokov Nemcov na oblasti osídlené slovanským obyvateľstvom, spolku sa podarilo vykonávať pozoruhodne čulú aktivitu v oblasti zberu folklórneho materiálu, ale aj pri nadväzovaní spolupráce s poprednými nemeckými vedcami. Dokumenty však poukazujú aj na jeho zlyhania v zabezpečení dostatočného finančného a personálneho zázemia, ktoré asi z veľkej časti vyplývali zo zložitých vojnových pomerov, ale aj z periférneho postavenia Kežmarku – malého mesta so slabou infraštruktúrou. Zároveň však k vykresleniu zložitosti snáh o napojenie príslušníkov nemeckých menšín za hranicami

Ríše na identitu globálneho „nemectva“ prispievajú aj momenty, keď sa ukazovala krehkosť tohto úsilia – príkladom môže byť azda aj konflikt medzi Berankovcami a pracovníkmi IHF, ktorý bol zo strany ríšskych Nemcov interpretovaný ako dôsledok negatívnych morálnych vlastností spišských Nemcov.

Zaujímavé boli témy, ktorými sa vyslanci „ríšskej vedy“, manželia Berankovci zaoberali. V prípade F. J. Beranka to boli témy nemeckých enkláv (ešte prežívajúcej enklávy Huncokárov a už neexistujúceho spoločenstva Habánov). Kým Huncokári predstavovali pre Beranka zaujímavú „konzervu“ archaických prvkov nemeckej kultúry, minimálne porušených modernizáciou a asimiláciou, Habáni boli výzvou kvôli mnohým otáznikom, ktoré po stránke identity a jazyka predstavovali.

Štúdium a rozbor jazykového projektu, ktorý sa neuskutočnil, bol pre náš výskum rovnako dôležitý, ako projekty, ktoré Beranek realizoval. K zámeru venovať sa aj nerealizovanému Berankovmu projektu nás inšpirovali úvahy Rogersa Brubakera (2004), ktorý v štúdiu o výskume etnických skupín upriamil pozornosť na rôznorodé skupinové procesy (= procesy vytvárania, udržiavania alebo dekonštrukcie skupín) cez udalosti, idey, reprezentácie a činnosti aktérov. Podľa Brubakera má význam skúmať i také skupinové procesy, ktoré sa neuskutočnili, neprišli „do cieľa“. Ide o to, aby sa zistila rozličná miera úspešnosti procesov, ako aj dôvody ich úspešnosti alebo neúspešnosti (Brubaker 2004: 8-12). Prenesené na náš prípad zaujímal nás neuskutočený vedecký projekt Franza Beranka, pretože dobre odkrýval jeho vedecké a ideologické zámery i ciele v tom období a doplnil tak ďalšie poznatky o jeho práci. Jasne ukázal, že jeho činnosť mala nielen vedecké/poznávacie ciele, ale mala zároveň slúžiť aj praktickým cieľom – oživovaniu jazyka a posilňovaniu identity nemeckej

menšiny mimo územia Nemecka v prospech rozširovaní nemeckého vplyvu v Európe.

V časti „Činnosť Herthy Wolf-Beranek v IHF“ sme chceli zaostriť pozornosť zvlášť na prácu i osobnosť vedkyne, ktorej v doterajších prácach nebola venovaná dostatočná pozornosť. Na základe archívnych dokumentov sa pritom ukázalo, že práve Hertha Wolf-Beranek sa oveľa viac angažovala v práci IHF a priniesla viac výsledkov, než Franz Beranek. Ihneď po svojom nástupe do zamestnania predložila obsiahly pracovný plán, ktorý sa zameral na široký zber národopisných javov nemeckej menšiny na Slovensku, jeho vedecké zhodnotenie, a aj populárno-vedecké spracovanie pre verejnosť. Bádatelka tiež plánovala vytváranie vedeckých archívov podľa vzoru popredných nemeckých inštitúcií a budovanie odbornej knižnice. Napriek krátkemu pôsobeniu v Kežmarku výsledky Herthy Wolf-Beranek boli v skutku obdivuhodné. Podrobné spracovanie činnosti bádatelky v politických a spoločenských súvislostiach zároveň ukázalo jej odborné i ideologické chápanie cieľov národopisného výskumu, ktoré rozvíjala v duchu nadradenosti kultúry nemeckého národa nad kultúrami iných národov, čo bolo v súlade s nacistickou ideológiou. Jej názory dobre odhalil rozbor publikovaných prác alebo aj spor o knihu slovenského bádateľa Rudolfa Bednárika, venovanej tradičnej slovenskej ľudovej kultúre.

Zároveň sme túto osobnosť mohli reflektovať aj z pohľadu vzťahu nacistickej ideológie k postaveniu ženy. Štátna ideológia Tretej ríše totiž vôbec nepodporovala vedecké ambície žien, naopak propagovala obraz ženy – manželky a matky, ktorá sa v prospech rodiny vzdala práce a profesionálnej kariéry. Ideál matky početnej rodiny Hertha Wolf-Beranek rozhodne nenapĺňala a jej bez-

detnosť bola v niektorých dokumentoch spomínaná. Avšak, ani tento „nedostatok“ nezabránil, aby záverečné hodnotenie jej práce v IHF bolo veľmi dobré a jej výsledky vysoko cenené. Ako je však známe, jej práca v IHF sa skončila nepekne – osobnou roztržkou s kolegyňou, čo znemožnilo ďalšiu odbornú spoluprácu Herthy Wolf-Beranek s IHF po jej odchode z Kežmarku a zo Slovenska.

Jednou z najvýraznejších postáv v nemeckom národopise so vzťahmi na Slovensko bol bezosporu Bruno Schier. Kapitola o jeho vedeckej a pedagogickej činnosti na Slovenskej univerzite v rokoch druhej svetovej vojny a širší spoločenský i politický kontext jeho pobytu, preto nemohla chýbať v našej publikácii. Bruno Schier sa počas svojho pobytu angažoval aj v IHF a udržiaval odborné kontakty s manželmi Berankovcami, ktorí boli – podobne ako on – vedeckými „vyslancami“ Tretej ríše s odbornými a politickými úlohami a poslaním hájiť záujmy Nemecka.

Postava Bruna Schiera sa stala tiež vhodným príkladom na objasnenie vzťahu vedy a ideológie v práci jedného vedca na pozadí jeho osobnostných charakteristík, kariérnych a životných osudov a v kontexte historických procesov jeho doby. Brunovi Schierovi bola v posledných dvoch desaťročiach venovaná pozornosť zo strany viacerých nemeckých a českých bádateľov, na ktorých sme mohli nadviazať. V našej knihe sme sa sústredili prednostne na jeho pobyt na Slovensku, na vzťahy k nemeckým a slovenským bádateľom, ktoré sme mohli dať aj vďaka zhromaždeným empirickým dátam z nášho výskumu do pomerne širokých spoločenských a politických súvislostí. Vedecká kariéra Bruna Schiera počas druhej svetovej vojny zaznamenala očividný rast, ktorý bol výsledkom nielen jeho sústredenej bádateľskej činnosti, ale aj cieľavedomej politickej angažovanosti. Schierova angažovanosť sa prejavovala na širokom poli – od aplikovania nacistickej ideológie

vo vedeckých prácach a vedecko-popularizačných článkoch v nemeckých i slovenských straníckych alebo odborných periodikách, až po prednáškovú činnosť pre nemeckú menšinu na Slovensku a pre slovenskú verejnosť.

Analyzovali sme Schierove odborné a populárno-vedecké práce z toho obdobia, ale zvlášť obsiahlu prácu *Aufbau der slowakischen Volkskultur*, venovanú tradičnej slovenskej ľudovej kultúre a jej vzťahom s nemeckou kultúrou a s kultúrami okolitých národov. Schier sa v tejto práci podrobne zamerail aj na vplyv rasy na kultúru a rozoberal, v ktorých oblastiach Slovenska má slovenské, nemecké alebo maďarské obyvateľstvo charakteristiky najbližšie k nordickej, čiže „vhodnej“ rase. V kontexte vtedajšej nemeckej zahraničnej politiky tzv. novej Európy takéto zistenia boli veľmi závažné o to viac, že sa dostali do rúk najvyšších politikov v Nemecku.

Bruno Schier tri roky učil na Slovenskej univerzite v Bratislave, organizoval terénne výskumy, pohyboval sa medzi nemeckými vedeckými a politickými predstaviteľmi na Slovensku, a aj medzi slovenskými vedcami, politikmi a intelektuálmi. Zaujímal nás preto jeho vplyv na národopis na Slovensku a na jeho ďalšie smerovanie. Naše výskumy nepreukázali priamy odborný vplyv Bruna Schiera na konkrétnych slovenských vedcov, na národopis v tom alebo neskoršom období na Slovensku, hoci jeho pedagogická práca a vedecké výsledky boli pozitívne hodnotené akademickou obcou Slovenskej univerzity vrátane asistenta Katedry národopisu Andrejom Melicherčíkom. Predpoklady P. Lozoviuka (2008: 339), že vedecké názory a koncepty Bruna Schiera mali vplyv na jeden z najväčších povojnových projektov slovenskej etnológie, na *Etnografický atlas Slovenska* (= EAS, 1990) a to prostredníctvom jeho študentky Sone Žuffovej – Kovačevičovej a neskoršej vedúcej

projektu, sa nám nepotvrdili. Projekt EAS bol postavený na rozdielnych metodologických a teoretických východiskách, než boli atlasové práce Bruna Schiera a sama S. Kovačevičová sa ani v tejto, ani v iných prácach neodkazovala na jeho idey, ba naopak jeho prednášky a činnosť na Slovenskej univerzite kritizovala.

Po druhej svetovej vojne sa Brunovi Schierovi podarilo po štyroch rokoch opäť úspešne naštartovať svoju profesionálnu kariéru. Ako bývalý člen NSDAP prešiel procesom denacifikácie, ale svoje predošlé práce, ovplyvnené nacistickou ideológiou, po roku 1945 nekomentoval a nespravil sebareflexiu svojej vedeckej a politickej aktivity v Tretej ríši. Na Slovensko sa už nikdy nevrátil.

Predkladaná publikácia má ambíciu prispieť k reflexii národopisu a folkloristiky, ktoré sa utvárali v jednotlivých historických vrstvách. Autori si zvolili výsek dejín, kedy bola veda súčasťou vojenských stratégií zápasu o moc, legitimitu a zdôvodnenie územných nárokov. Snaha o reflexiu ideologických vplyvov na vlastnú disciplínu má však význam aj pre možné zamyslenie sa nad súčasným stavom vedeckého bádania a nad hrozbami, ktorému je (či už reálne alebo potenciálne) vystavené.

Poznámky

¹ Pojem *Volk* má v nemčine viacero významov – ľud, národ, v prípade nacistického diskurzu bol niekedy stotožňovaný aj s pojmom rasa. Jeho preklady do slovenského jazyka sa v tejto publikácii prispôbujú zodpovedajúcemu významovému kontextu.

² Prvý autor, ktorý údajne tento pojem použil, bol francúzsky osvietený mysliteľ Antoine Destutt de Tracy, ktorý ním v roku 1796 označil novú vedu o ideách a ich dôsledkoch na spoločnosť. Jej zmyslom malo byť pochopenie ľudského myslenia a predchádzanie omylom, ktoré vedú k nesprávnemu chápaniu sveta a zákonitostí spoločnosti. Tento koncept bol ukotvený v liberalizme a republikanizme svojho tvorca. Postupne nadobudol pejoratívne konotácie, čo vyvrcholilo v dielach Marxa a Engelsa, ktorí ideológiu chápali ako falošné idey slúžiace ako nástroj vládnucej triedy na udržiavanie moci (bližšie o tom napr. Vörös 2014).

³ Príkladom je výsadné postavenie folkloristiky a pojmu „ľud“ v krajinách sovietskeho bloku. Folklor bol v tejto propagandistickej rétorike prejavom spontánnej tvorivosti pracujúceho ľudu a tvoril základy socialistickej kultúry. Mal byť inšpiráciou aj pre tvorcov z radov „inteligencie“ (tí totiž nepatrili v zmysle komunistickej ideológie k „ľudovým“ vrstvám.) Samozrejme, interpretácia folkloru a folkloristiky boli ideologicky očisťované od náboženských alebo inak (esteticky, mravne a triedne) ideologicky nevhodných obsahov. Pozri napr. Zemtsovsky, Kunanbaeva 1997.

⁴ Prejavuje sa to napríklad pri posudzovaní jej spoločenského prínosu, ktorý je jedným z kritérií hodnotení vedeckých inštitúcií alebo vedeckých tímov a ktorý deklarujú napríklad žiadosti o podporu výskumných grantov na národnej i medzinárodnej úrovni.

⁵ Ako „weimarská republika“ sa označuje republikánska štátna forma, ktorá bola ustanovená v Nemecku po jeho porážke v prvej svetovej vojne v roku 1918. Nemecko prestalo byť monarchiou a v roku 1919 prijalo vo Weimare demokratickú ústavu. Na čele štátu stál ríšsky prezident, zákonodarnú moc mal demokraticky zvolený ríšsky parlament. Toto obdobie bolo ukončené nástupom Hitlera do funkcie ríšskeho kancelára a prevzatím moci nacistami v roku 1933.

⁶ Johann Gottfried Herder (1744 – 1803) bol nemecký filozof, ktorý o.i. prezentoval dejinný vývoj ako zákonitý (podobne ako prírodný svet). Človek je spojený s prírodou a vyvíja sa smerom k lepšiemu, násilné prvky spoločnosti sa postupne zmiernujú. Vývoj jednotlivých národov je určený ich odlišným charakterom. V rôznych dejinných epochách sa na vrchole striedajú rôzne národy – v antike to boli Rimania, po nich Germáni a budúcnosť je určená Slovanom. Duch národa sa zreteľne prejavuje na úrovni ľudového umenia. Herder považoval poéziu za spôsob vyrovnávania sa s realitou, za prirodzene vyvierajúcu z prírodného a historického

prostredia. Osobitnú pozornosť v tomto zmysle venoval ľudovej piesni (viď jeho dielo *Stimmen der Völker in ihren Liedern* [Hlasy národov v ich piesňach] (1778-1779). (Forster 2019, Irmscher 2021).

⁷ Vznikol ako sesterská organizácia spolku Deutscher Schulverein [Nemecký školský spolok] založeného rok predtým (1880) vo Viedni. Viedenský spolok mal pôsobnosť v korunných krajinách rakúskej časti monarchie, zatiaľčo berlínska vetva mala držať ochrannú ruku nad Nemcami v celom svete. Oba spolky sa sústredili najmä na zabezpečenie dostupnosti vzdelávania v nemeckom jazyku.

⁸ V intenciách politickej geografie ho po prvýkrát použil nemecký geograf a zoológ Friedrich Ratzel (1844 – 1904) v knihe *Politische Geographie* [Politická geografia] (1897), neskôr ho bližšie popísal v eseji *Lebensraum* (1901). O štátoch uvažoval ako o organizmoch, ktoré navzájom súperia o svoju existenciu. Ak sa vyčerpajú vnútorné zdroje, ktorými štát zabezpečuje obživu svojho obyvateľstva, musí sa usilovať získať potrebný životný priestor mimo svojich hraníc (Hausmann 2011: 674).

⁹ Aktivity predvojnového Deutscher Schulverein [Nemeckého školského spolku] prevzal v Čechách a na Morave Deutscher Kulturverband [Nemecký kultúrny zväz] založený v roku 1919 v Prahe. Väčšinu z jeho približne 500 tisíc členov tvorili sudetskí Nemci žijúci v pohraničí (Brandes 2012: 53, 294).

¹⁰ Označenie pre sústavu medzinárodných vzťahov, ktoré boli nastolené po skončení prvej svetovej vojny. Bola výsledkom medzinárodných zmlúv, ktoré boli uzatreté v rokoch 1919 – 1920 v rámci Parížskej mierovej konferencie.

¹¹ Dokladom významu tejto terminológie je aj trvanie na jej správnom používaní u zahraničných partnerov – v liste odoslanom z Auswärtiges Amt [Ministerstva zahraničných vecí] v Berlíne 9. júna 1937 Hans G. V. von Mackensen (od apríla 1937 štátny sekretár ríšskeho ministerstva zahraničných vecí, predtým nemecký vyslanec v Budapešti) apeluje na nemecké vyslanectvo v Budapešti, aby bolo maďarskému ministrovi zahraničných vecí príležitostne oznámené, „že v úradnom používaní jazyka v Nemecku sú teraz označovaní ako „Auslandsdeutsche“ výlučne ríšski Nemci žijúci v zahraničí, naproti tomu ako „Volksdeutsche“ sú označovaní príslušníci nemeckých menšín. Budeme sa usilovať, aby bol tento spôsob vyjadrovania v budúcnosti v Nemecku všeobecne zaužívaný.“ Zároveň však upozorňuje na to, že bude istý čas trvať, kým sa tento úradný jazyk v Nemecku všeobecne presadí a že je možné, že v súkromných prácach a článkoch budú ešte často používané nepresné vyjadrenia. Zdroj: Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes v Berlíne (PA AA), Gesandtschaft Pressburg, šk. 38.

¹² Bericht über die Aussiedlung des Zipser Deutschtums [Správa o vysídlení spišského nemectva]. Zdroj: Bundesarchiv (BArch) Bayreuth, OST-Dok 2/382, Bl. 417-443.

¹³ W. Kuhn sa narodil sa v Bielsko-Bialej (nem. Bielitz) v Poľsku v rodine s nemeckými a českými koreňmi. Jeho rodičia, žijúci vo Viedni, sa hlásili k nemeckému nacionalistickému hnutiu *Los von Rom* [voľný preklad z nem. „Preč od Ríma“]. Po vyštudovaní technického odboru vo Viedni sa spolu s Alfredom Karaskom rozhodol pre štúdium národopisu a histórie na Viedenskej univerzite, kde bol v roku 1931 promován u Arthura Haberlandta ako jeho prvý doktorand (Pinkwinkler 2009: 35). V ranej mladosti bol členom hnutia Wandervogel, kde sa spoznal s mnohými neskoršími súputníkmi vrátane Alfreda Karaska.

¹⁴ Alfred Karasek bol rodákom z Brna, no podobne ako Kuhn vyrastal v Bielsko-Bialej (Bielitz) v Poľsku. Členstvo v mládežníckych nacionalistických spolkoch v ňom upevňovalo presvedčenie o potrebe bojovať za práva nemectva a neskôr sa stal oddaným stúpencom nacistickej etnickej ideológie. I on študoval v rokoch 1928-1930 vo Viedni národopis a „Deutschtumsforschung“ [výskum nemectva] vo východnej Európe o.i. aj u profesora Haberlandta. Do NSDAP, ktoré bolo v tom čase v Rakúsku zakázanou stranou, vstúpil už v roku 1933. Patril medzi politicky angažovaných vedcov, na území Ukrajiny bol počas druhej svetovej vojny poverený osídľovaním získaných území Nemcami, zapájal sa aj do rabovania tamojších archívov, knižníc a múzeí (pozri aj Fahlbusch 1999, Kalinke 1999).

¹⁵ Toto hnutie študentov, pochádzajúcich z prevažne mestského prostredia, vzniklo v roku 1896. Hlavnou myšlienkou bol návrat k prírode a tradíciám, rozvíjanie telesnej kultúry, hľadanie nového, voľnejšieho spôsobu života atď. Postupne sa hnutie vyvinulo do spolkovej formy s viacerými odnožami. Hnutie zaniklo v roku 1933, keď činnosť mládežníckych spolkov prevzala polovojenská organizácia Hitlerjugend (viac o hnutí Wandervogel: Kalinke 2011).

¹⁶ „Blut und Boden“ bolo jedným zo základných hesiel nacistickej ideológie a vyjadrovalo jednotu rasovo definovaného tela národa a jeho územia. Roľnícky spôsob života bol v tomto ideologickom systéme jednak protikladom urbánnosti a zároveň sa spájal s antisemitskými obrazmi – germánsko-nordická roľnícka rasa v ňom stála v opozícii voči nomádskej židovskej rase (pozri aj Schmitz-Berning 2007: 110-112).

¹⁷ Franz J. Beranek bol rodákom z Břeclavi [nem. Lundenburg], kde navštevoval 1. až 4. triedu nemeckej ľudovej školy. Práve to vo svojom životopise považoval za určujúce z hľadiska jeho národnostnej príslušnosti. Neskôr študoval na tamojšom reálnom gymnáziu, kde v roku 1920 zmaturoval. V tejto súvislosti v životopise poznamenal: „Niet divu, že ma politický a kultúrny boj prvých povojnových rokov zastihol na najkrajnejšej pravici.“ Po semestri štúdia na Nemeckej vysokej škole technickej v Brne sa rozhodol prestúpiť na germanistiku a slavistiku. V roku 1921 nastúpil na univerzitu vo Viedni, no v roku 1923 prešiel na Nemeckú univerzitu v Prahe. Intenzívne sa venoval terénnemu výskumu juhomoravských nemeckých

nárečí a téma jeho doktorskej práce bola: „Die deutsche Mundart von Südmähren (Vokalismus)“ [Nemecké nárečie južnej Moravy. (Vokalizmus)]. V roku 1932 bol promován na doktora filozofie na Nemeckej univerzite v Prahe a do začiatku 40. rokov 20. storočia pôsobil ako stredoškolský učiteľ, keď sa v tom čase venoval príprave doktorskej práce o nemeckých nárečiach južnej Moravy.

¹⁸ Berankovmu výskumu Huncokárov sa podrobne venuje aj Krajčovič 2021.

¹⁹ Johann Gottlieb Fichte (1762 – 1814) bol nemecký filozof, ktorého nacionaistické ideály sú vyjadrené v diele *Reden an die deutsche Nation* [Príhovory k nemeckému národu] (1806). Humanistické ideály Francúzskej revolúcie, ktoré sa nepodarilo uplatniť v samotnom Francúzsku, sa mali naplniť v Nemecku. Nadväzuje na myšlienky J. G. Herdera o dejinnej úlohe nemeckého národa, ktorý má podľa Fichteho cieľ „založiť ríšu ducha a rozumu a úplne zničiť hrubú fyzickú silu, ktorá vládne svetu“ (Fichte 2008: 496).

Nacistická ideológia však navyše čerpala aj z Fichteho antisemitských vyjadrení, napríklad kritiky rozšírenia občianskych práv na Židov, ktorých videl ako „štát v štáte“, ktorý môže podkopať nemecký národ (Johann Gottlieb Fichte: *Gesamtausgabe*, I/1: 292–93).

²⁰ Erich Keyser (1893 – 1968) bol nemecký historik, pre ktorého bol výskum dejín nemeckej populácie [*Bevölkerungsgeschichte*] vhodným nástrojom znovunavrátania Nemecka do pozície supervelmoci (viď Pinwinkler 2005: 109).

²¹ Wilhelm Saure (1899-1951) profesor práva a zároveň dôstojník SS (SS-Oberführer im Rasse- und Siedlungshauptamt). Ako profesor pôsobil v Göttingene (od r. 1937) a v Prahe (od r. 1940), kde sa stal rektorom univerzity. Už v mladosti prejavoval náchylnosť ku *völkisch* hnutiam, v rokoch 1913-1914 mal byť členom Wandervogel, v roku 1921 aj členom paramilitantnej organizácie Selbstschutz Oberschlesien [Sebaobrana Horné Sliezsko], v rokoch 1920-1926 Jungdeutschen Orden [Rád mladých Nemcov], neskôr vstúpil do NSDAP. (Hausmann 2002: 323).

²² Viac informácií o tejto organizácii pozri v: Kater, Michael (1997).

²³ Príkladom je sám rektor pražskej nemeckej univerzity profesor Wilhelm Saure, ktorý sa o vznik nadácie pričínil. Od zimného semestra 1942/1943 pôsobil ako hosťujúci profesor na bratislavskej univerzite a v roku 1943 bol menovaný za prezidenta Deutsches Wissenschaftliches Institut Preßburg [Nemeckého vedeckého ústavu v Bratislave] (Šisler 1991: 268).

²⁴ Franz Karmasin (1901 – 1970) v medzivojnovom československom Národnom zhromaždení bol poslancom za koalíciu Karpatonemeckej a Sudetonemeckej strany, od roku 1938 bol poslancom za Deutsche Partei. V roku 1940 bol zvolený za vodcu

DP a nemeckej národnej skupiny na Slovensku (Gabzdilová-Olejníková – Olejník 2004).

²⁵ Budova tohto gymnázia doposiaľ stojí (viď obrázok 1. a 2.), ulica bola premenovaná na Hviezdoslavovu.

²⁶ Bericht über die Jahrestagung des Instituts für Heimatforschung in Pressburg vom 4. Feber 1943 [Správa o výročnej schôdzi Ústavu pre vlastivedný výskum v Bratislave zo 4. februára 1943], strojopis. Zdroj: Štátny archív v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku. Inv. č. II, Správy o činnosti, č. škat. 1.

²⁷ Do roku 1930 niesla táto spoločnosť názov Arbeitsgemeinschaft für Zipser Heimatforschung [Pracovné spoločenstvo pre spišský vlastivedný výskum]. Citáz z Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku]. Johann Lipták, Käsmark 22. September 1943. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia. Dokument č. 47.

²⁸ Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku]. Johann Lipták, Käsmark 22. September 1943. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia. Dokument č. 47.

²⁹ Tamže.

³⁰ Správy o činnosti IHF mali byť zasielané vodcovi národnej skupiny Franzovi Karmasinovi, vedúcemu úradu Štátneho sekretariátu pre záležitosti nemeckej menšiny dr. Ludwigovi Dostal-Dollmannovi, nemeckému vyslanectvu v Bratislave, vyslancovi Hannsovi Ludinovi, členovi veľvyslanskej rady Hansovi Gmelinovi, Deutsches Ausland-Institut [Nemecký zahraničný inštitút, ďalej DAI], VoMi, Südostdeutsche Forschungsgemeinschaft [Juhovýchodná nemecká výskumná spoločnosť] vo Viedni, Das Ahnenerbe v Berlíne, Osteuropa-Institut Breslau Universität [Východoeurópsky ústav Univerzity Wroclaw], Institut für deutsche Ostarbeit v Krakove, Südost-Institut [Juhovýchodný inštitút] pri Univerzite v Mníchove, Institut für Grenz- und Auslandstudien [Ustav pre pohraničné a zahraničné výskumy] v Berlíne, Sudetendeutsche Anstalt für Landes- und Volksforschung in Liberci, Auswärtiges Amt v Berlíne, Auslandsorganisation der NSDAP in der Slowakei [Zahraníčná organizácia NSDAP na Slovensku] a i. Zdroj: Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku. Inv. č. 3., oddiel II. Správy o činnosti, č. škat. 1.

³¹ Ako bolo zmienené v predošlej kapitole, pred rokom 1940 tento liberecký spolok viedol Erich Gierach pod názvom Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung [Ustav pre sudetonecký vlastivedný výskum] (Pozri aj Erich Gierach: Die Anstalt

für Sudetendeutsche Heimatforschung in Reichenberg. In: Deutsche Hefte für Volks- und Kulturbodenforschung 1 (1930), s. 34-38; Weger: Sudetendeutsche Anstalt, s. 684. Zdroj: Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa, dostupné na <https://ome-lexikon.uni-oldenburg.de/begriffe/sudetendeutsche-anstalt-fuer-landes-und-volksforschung-reichenberg>).

³² ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 2 oddiel II. Správy o činnosti, č. šk. 1.

³³ Die Südosteuropa-Gesellschaft vo Viedni bola spoločnosť založená v roku 1940 ríšskym ministrom hospodárstva Walterom Funkom s cieľom posilnenia kultúrnych a hospodárskych vzťahov Nemecka s juhovýchodnou Európou. Prezidentom spoločnosti bol Baldrun von Schirach, známy ako vedúca postava mládežníckych zložiek NSDAP, počas svojho pôsobenia vo Viedni bol zodpovedný aj za transporty viedenských Židov. Jedným z viceprezidentov spoločnosti bol Karl Hermann Frank, štátny tajomník úradu ríšskeho protektora pre Čechy a Moravu, zodpovedný za najznámejšie represálie nacistov voči českému obyvateľstvu vrátane vypálenia obce Lidice.

³⁴ Wiedemann uvádza, že v rámci Reinhard Heydrich Stiftung pôvodne existovali plány na založenie karpatského ústavu na spracovanie problematiky národnostnej vedy Slovenska a severného Maďarska. Vznik IHF však pravdepodobne tieto plány zhatili (Wiedemann 2014: 50-51).

³⁵ Bol zároveň vedúcim kultúrneho oddelenia [Kreis- und Hauptstellenleiter für Kultur] v rámci NSDAP a poverencom Referátu pre pohraničie a cudzinu. V roku 1943 sa stal vedúcim pobočky spravodajskej „bezpečnostnej služby“ (Sicherheitsdienst) SS v Eisenstadte (Neugebauer – Schwarz 2004).

³⁶ Bericht über die Jahrestagung des Institutes für Heimatforschung in Preßburg von 4. Feber 1943 [strojopis]. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku. Inv. č. 3., oddiel II. Správy o činnosti, škatuľa č. 1.

³⁷ Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku]. Johann Lipták, Käsmark 22. September 1943. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. XXX – Korespondencia. Dokument č. 47.

³⁸ Käsmarker Festtage im Zeichen der Heimatforschung. Karpathen-Post, 29. 3. 1941, s. 2. Cit. podľa Fetko 2012: 230-231.

³⁹ Krakau – Käsmark, deutsches Leben im Ostraum einst und jetzt [strojopis]. Autor: J. Lipták. Zdroj: Štátny archív (ŠA) v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku. Inv. č. 78, oddiel X. Publikačná činnosť, č. škat. 12.

⁴⁰ Tamže.

⁴¹ Tamže.

⁴² Bericht über das Institut für Heimatforschung in Käsmark gehalten vor dem Forschungsrat des Instituts in Käsmark am 22. September 1943 [Správa o Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku prednesená pred Vedeckou radou ústavu v Kežmarku dňa 22. septembra 1943], s. 8 [strojopis]. Autor: J. Lipták, Käsmark 22. 9. 1943. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku. Inv. č. 3., oddiel II. Správy o činnosti, č. škat. 1.

⁴³ Karpatendeutsche Hochschulwoche in Käsmark [Karpatonemecký vysokoškolský týždeň v Kežmarku]. *Karpaten Post*, Folge 34, 1942, s. 2.

⁴⁴ List F. J. Beranka H. Friedlovi, 4.8.1943 [strojopis]. Zdroj: Slovenský národný archív (SNA), fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatforschung in Käsmark).

⁴⁵ Vorläufiges Programm der 2. Deutschen Hochschulwoche in Käsmark 22. – 26. September 1943 [Predbežný program druhého nemeckého vysokoškolského týždňa v Kežmarku 22. – 26. septembra 1943]. Zdroj: Slovenský národný archív (SNA), fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatforschung in Käsmark).

⁴⁶ Nespokojnosť s prácou M. Urban vyjadril aj H. Friedl v liste W. Luigovi (VoMi v Berlíne, v hodnosti SS Standartenführer). SNA fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [Institut für Heimatforschung in Käsmark].

⁴⁷ List J. Liptáka H. Friedlovi z 26. 11. 1943. Zdroj: SNA, fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [Institut fürin Käsmark].

⁴⁸ ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 53, oddiel VIII. Genealógie a biografie, č. šk. 9.

⁴⁹ Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung vom 6. III. 1944. [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum z 6. III. 1944], strojopis. Autor: J. Lipták, 6. 3. 1944. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 3., oddiel II. Správy o činnosti, č. šk. 1.

⁵⁰ Bericht über die Aussiedlung des Zipser Deuschiums [Správa o vysídlení spišského nemectva]. Zdroj: BArch Bayreuth, OST-Dok 2/382, Bl. 417-443.

⁵¹ Informácie o navrátení archívnych dokumentov do Kežmarku nájdeme napr. v Dotazníku vo veci evidencie a súpisu zo Slovenska do Maďarska a Nemecka

vyvezených pamiatok, Kežmarok 19. júla 1945 a v podrobnej správe pre Miestny národný výbor v Kežmarku vypracovanej archívárom Brunom Benem dňa 12. októbra 1947. Zdroj: Štátny archív v Prešove (ŠA v Prešove), pracovisko Archív Poprad, fond Mestský archív v Kežmarku, škatuľa č. 2, dokument č. 14/1951 (Prípís o stratených archívnych dokumentoch vyvezených do Opavy).

⁵² Uvedené životopisné informácie sú čerpané zo Schwarz 1977, Kühnel 1978.

⁵³ Podrobnejšie sa pôsobeniu H. Wolf-Beranek venujeme v nasledujúcej podkapitole s názvom Hertha Wolf-Beranek: žena vo vede.

⁵⁴ Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku], strojopis. Autor: Johann Lipták, Käsmark 22. September 1943. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. XXX – Korešpondencia. Dokument č. 47.

⁵⁵ Tamže.

⁵⁶ List H. Wolf-Beranek adresovaný na Ahnenerbe v Berlíne zo dňa 5.7.1942. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. XXX – Korešpondencia. Dokument č. 4.

⁵⁷ Rundbrief an die Erzieherschaft [Obežník pre vychovávateľov], strojopis. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 33, oddiel IV. Národopis, č. šk. 5.

⁵⁸ Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. XXX – Korešpondencia. Dokumenty č. 23 a č. 35.

⁵⁹ Zdroj: List H. Friedla H. Gmelinovi zo dňa 15. 7. 1943 [strojopis]. Slovenský národný archív (SNA), fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatforschung in Käsmark).

⁶⁰ Viď dokument odoslaný z NSDAP, Auslands Organisation Landesgruppenleitung in der Slowakei. Autor: Rudershausen (pravdepodobne vodca regionálnej pobočky tzv. „Gauleiter“ NSDAP na Slovensku Kurt Rudershausen, viď Hausmann 2009: 102), 24. februára 1944, strojopis. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. XXX – Korešpondencia. Dokument č. 86.

⁶¹ Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, Korešpondencia. Dokument č. 24.

⁶² List Hansa Friedla adresovaný Volksdeutsche Mittelstelle (VoMi) Dr. Luigovi zo dňa 8. 11. 1943. [strojopis]. Zdroj: Slovenský národný archív (SNA), fond č. SK_

1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatsforschung in Käsmark).

⁶³ Vid' Kühnel 1978: 366.

⁶⁴ Po skončení vojny a po odsune Nemcov sa manželia Berankovci uchýlili do Hessenska. Obaja prispeli ku vzniku Sudetendeutschen Landsmannschaft [Sudetonemecké krajanské združenie] a Sudetendeutschen Jugend [Sudetonemecká mládež]. V Giessene pracovali na projekte sudetonemeckého slovníka, ktorý začali tvoriť ešte počas vojny, no počas povojnového odsunu sa im podkladový materiál stratil. Museli začať odznova, Berankovi sa však podarilo tesne pred smrťou v roku 1967 rukopis dokončiť, pričom H. Wolf-Beranek pokračovala vo finalizácii tohto projektu. Ďalej písala články z oblasti národopisu, zúčastňovala sa i na aktivitách Südmährischen Landschaftsrat [Juhomoravská krajinská rada], v roku 1974 jej Landsmannschaft udelil čestné uznanie za vedu. Zomrela 2. 6. 1977. (Vid' napr. heslá Beranek a Wolf-Beranek na internetovej stránke suedmaehren.at.)

⁶⁵ Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatsforschung vom 6. III. 1944. [Správa o činnosti Ústavu pre vlastivedný výskum z 6. III. 1944]. Autor: J. Lipták, 6. 3. 1944, strojopis. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 3, oddiel II. Správy o činnosti, č. šk. 1.

⁶⁶ Rückforderung von Archivmaterial des Instituts f. Heimatsforschung in Käsmark, welches nach dem Briefbuch als vorhanden angesehen werden kann, jedoch von Herrn Dr. Habil. F. Beranek nicht hinterlegt, bzw. Rückgesendet wurde. [Žiadosť o vrátenie archívneho materiálu z Ústavu pre vlastivedný výskum v Kežmarku, ktorý podľa zoznamu listín možno považovať za dostupný, ale nebol Dr. Habil. F. Berankom uložený alebo vrátený.], strojopis. Autor: G. Schlegel, 15. 7. 1944. Zdroj: ŠA v Levoči. Fond Ústav pre vlastivedný výskum. Inv. č. 3, oddiel II. Správy o činnosti, č. šk. 1.

⁶⁷ Tamže.

⁶⁸ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list O. A. Isbert, 23. 6. 1942, adresované H. Wolf-Beranek na súkromnú adresu v Kežmarku. Dokument č. 34.

⁶⁹ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list O. A. Isbert, Das Auslands-Institut, Herthe Wolf-Beranek, 29.7. 1942. Dokument č. 46.

⁷⁰ H. Wolf-Beranek spolupracovala s viacerými inštitúciami, ktorým zasielala výsledky svojich zberov národopisného materiálu, alebo pre ktoré spracovávala materiál. Napríklad v r. 1939 pre Arbeitsgemeinschaft für Deutsche Volkskunde, Mittelstelle für Spielforschung NSDAP [Pracovnú spoločnosť pre nemecký národopis, Pracovisko pre výskum hier NSDAP] v Berlíne. NA ÚESA SAV, škatuľa

XXX – Korešpondencia, list K. Haidinga Herthe Wolf-Beranek 27. 2. 1939; list K. Haidinga 3. 4. 1939. Dokument č. 39. Od roku 1940 H. Wolf-Beranek pracovala ako pomocná sila pre Archiv für Volkserzählung [Archív ľudového rozprávania], ktorý fungoval v rámci Lehrstuhl für Volkskunde [Katedry národopisu] na Nemeckej univerzite v Prahe (Panczová 2017: 20–30). V tom období tiež robila terénne výskumy vo svojom rodnom okrese Teplice, kde získala bohatý materiál k výročným a rodinným zvykom. Bola členkou Kommission für Volkskunde [Komisie pre národopis] SALV v Liberci. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, Bericht über meine Kundfahrt vom 30. September bis 23. Oktober 1942. Dokument. č. 98. Na základe výsledkov jej výskumov v okr. Teplice vznikla veľká dotazníková akcia v celej oblasti severných Čiech a Chebska, do ktorej sa zapojili učitelia. Materiál spracovala H. Wolf-Beranek vo forme knihy, ale manuskript sa stratil v r. 1945 (Kühnel 1978: 366).

⁷¹ H. Wolf-Beranek bola činná v Landschaftsverein „Erz- und Mittelgebirge“ [Krajskom vlastivednom spolku „Krušnohorie a České stredohorie“] so sídlom v Žatci, kde zastávala funkciu vedúcej pracovnej skupiny pre národopis. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, Bericht über meine Kundfahrt vom 30. September bis 23. Oktober 1942. Dokument č. 98.

⁷² Takou výnimkou bola napr. Gertrud Scholtz-Klink, ríšská vodkyňa žien, stojaca na čele všetkých ženských nacistických organizácií (Sigmundová 2002: 98-103).

⁷³ Ríšsky zákon proti preplneniu škôl a vysokých škôl v Nemecku, vydaný 25. 4. 1933, kvóta pre ženy bola 10% (Sigmundová 2002:10).

⁷⁴ Bližšie pozri Stephenson (2001).

⁷⁵ Postaveniu žien na Slovensku počas druhej svetovej vojny sa podrobne venuje aj publikácia Evy Škorvánkovej *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v politike a ideológii Slovenského štátu* (2020).

⁷⁶ Vo februári 1945 sa H. Wolf-Beranek podrobila vážnej operácii na Nemeckej gynekologickej klinike v Prahe. Z toho je možné usudzovať, že bezdetnosť manželov Berankovcov mohla mať zdravotné príčiny. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, List F. Beranka Krajskému vedeniu NSDAP, Děčín, 21. 2. 1945. Dokument č. 71.

⁷⁷ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List konzula Petra Freiherr von Woinovich pre nemecké veľvyslanectvo 25. 3. 1943.

⁷⁸ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, s. 24, dokument bez podpisu a nedatovaný. Z kontextu vyplýva, že bol napísaný po 1. 7. 1942 a pred koncom augusta 1942. Dokument č. 35a.

⁷⁹ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark, autor Johann Lipták, s. 5. Dokument č. 47.

⁸⁰ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, den „Deutschen Stimmen“, podpísané H. Wolf-Beranek 11. 12. 1943. Dokument č. 35.

⁸¹ Išlo o obec Solivar pri Prešove, v súčasnosti mestská časť Prešova.

⁸² NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list Dr. Markusa Herthe Wolf-Beranek, 19. 5. 1943, Volkstumsabend. Dokument č. 89.

⁸³ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list H. Friedla 1. 6. 1943, Herthe Wolf-Beranek. Dokument č. 93a.

⁸⁴ Bericht über den Aufenthalt von Dr. H. Wolf-Beranek in Pressburg und die Kundfahrt durch das Hauerland in der Zeit von 29. April bis 24. Mai 1943. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark, 1943. Dokument č. 96.

⁸⁵ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list Herthy Wolf-Beranek K. Schwarzovi, 29.10.1943. Dokument. č. 105.

⁸⁶ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX, list Herthy Wolf-Beranek H. Fridlovi, 29. 10. 1943.

⁸⁷ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list K.Schwarza Wolf-Beranek, 10. 12. 1943. Dokument č. 104.

⁸⁸ Je zaujímavé, že pisateľ nepridal Herthe Wolf-Beranek titul Dr., na rozdiel od jej manžela, ktorému ho uviedol.

⁸⁹ Slovenský národný archív, fond č. SK-1510-4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (Institut für Heimatforschung in Käsmark), škatuľa s názvom Institut für Heimatforschung. Bericht über die Tätigkeit des Ehepaars Dr. F. J. Beranek und Dr. Herta Beranek. Pressburg, den 8. November 1943. (nepodpísané).

⁹⁰ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38, List konzula P. Freiherr von Woinovich, zaslaný na Nemecké veľvyslanectvo 25. 3. 1943.

⁹¹ Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List H. Gmelina, 3. 5. 1943.

⁹² Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes Berlin, Fond Gesandtschaft Pressburg, škatuľa 38. List Hansa Friedla Hansovi Gmelinovi, 12. 4. 1943. Zdôraznili autori.

⁹³ Archív Slovenskej akadémie vied, fond SAVU, značka S-5, inv. č. 92, ročník 1943–1944, vec: Slovenská vlastiveda, škatuľa 32.

⁹⁴ Slovenský národný archív, fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [IFK Käsmark], škatuľa s názvom Institut für Heimatforschung. Bericht über die Jahrestagung des Instituts für Heimatforschung in Pressburg vom 4. Feber 1943, s. 5.

⁹⁵ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list Hansa Friedla, Herthe Wolf-Beranek 14. 4. 1943. Dokument č. 93c.

⁹⁶ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, posudok H. Wolf-Beranek, zaslané H. Friedlovi, 20. 4. 1943. Dokument č. 89.

⁹⁷ NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list H. Friedla Herthe Wolf-Beranek 27. 4. 1943. Dokument č. 93b.

⁹⁸ Literárny archív, Slovenská národná knižnica, Sign. 52F24. List R. Bednárika Andrejovi Mrázovi 19. 6. 1943. Titul docenta však získal až r. 1959.

⁹⁹ F. J. Beranek sa habilitoval 27. 5. 1943 na Nemeckej univerzite v Prahe. NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia, list F. Beranka manželke, 28. 5. 1943. Dokument č. 77.

¹⁰⁰ Slovenský národný archív, fond č. SK-1510-4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (IFK Käsmark), škatuľa Institut für Heimatforschung. List Dr. Luigovi, VoMi Berlin od H. Friedla z DP Bratislava, 8. 11. 1943.

¹⁰¹ Ako už bolo zmienené v predošlej kapitole, Berankovci v ňom pôsobili do konca roku 1943.

¹⁰² Podľa ústne tradovaných spomienok bývalej pracovníčky NÚ SAV Emílie Horváthovej mali byť tieto dokumenty tesne po skončení vojny nájdené v leteckom hangári pri Piešťanoch a doposiaľ nezisteným spôsobom prenesené do vtedajšej Slovenskej akadémie vied a umení (SAVU) a neskôr uložené v NÚ SAV. V 50. rokoch 20. storočia Národopisný ústav SAV ich existenciu tajil, pretože ich uchovávanie bolo považované za politicky nevhodné. Malo ísť o kópie textových materiálov, ktorých najväčšia časť by mala byť uložená v Karlsruhe (záznam spomienok G. Kiliánovej).

¹⁰³ Zpráva o prehliadke archívu IHF Kežmarok. Bratislava 6. XI. 1966. NA ÚESA SAV.

¹⁰⁴ Malokarpatskí po nemecky hovoriaci drevorubači vnímali toto pomenovanie ako hanlivé. Sami sa označovali pojmom horskí alebo lesní ľudia (nem. Bergleute, Waldleute).

¹⁰⁵ Bol to projekt „Rozmery revitalizácie etnickej minority na Slovensku: Interdisciplinárny záchranný výskum zanikajúcej etnickej skupiny Huncokárov“ (2016 – 2020) podporený Agentúrou na podporu výskumu a vývoja.

¹⁰⁶ V nemeckom origináli „Vom Heinspiegel“.

¹⁰⁷ V nemeckom origináli uvedený názov Steinerer Tor.

¹⁰⁸ V nemeckom origináli uvedený názov Rauberberg.

¹⁰⁹ V nemeckom origináli „Modrainer Kogel“. Vrch Veľká homoľa je dodnes niektorými miestnymi obyvateľmi nazývaná Modranský kúgel alebo Modranská homoľa.

¹¹⁰ V nemeckom origináli „Bei Eingetretenen Stein“. Bližšie neurčené miesto, možno zhodné s toponymom Beim gebrochenen Stein [Pri zlomenej skale], ktoré nachádzame napr. na mape modranského katastra z roku 1854. Zdroj: Ústredný archív geodézie a kartografie, Geodetický a kartografický ústav v Bratislave, sign. 180, Územie ETRS89: 48.39720, 17.22434 / 48.37147, 17.28851.

¹¹¹ V nemeckom origináli „am Föhrenteich im Zeilerischen“.

¹¹² V archíve sú aj príbehy o plačúcich dušiach nepokrstených detí, ktoré boli odkliate symbolickým krstom, čo je známy motív v slovenských poverových povestiach (viď aj Polívka 1931: 169 Strašidelné povesti a) mátohy zahnané, s. 302., d) Nekrstenec, s. 303).

¹¹³ V nemčine „Irrlichter“.

¹¹⁴ V nemeckom origináli „Wagnerberg“.

¹¹⁵ V nemeckom origináli „von der Perneker Baba“.

¹¹⁶ Pozri napr. Polívka 1931: 149 Povesti bájeslovné, C) Zmok, s. 155-157; AaTh 219B*: Usilovné kurča je vyliahnuté spod pazuchy ženy. Prinesie všetko želané.

¹¹⁷ *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte [Brožúra dejín vlasti]* (hrsg. durch die Freyherrn von Hormayr und von Mednyansky), č. 103 Zmok. Wien, s. 264-266.

¹¹⁸ Bytosti označované ako „Heinzelmännchen“ (odvodené zo spojenia krstného mena „Heinz“ a z výrazu „männchen“ – v nemčine vo význame mužiček) patrili

k typom domových duchov v podobe malých antropomorfných bytostí, ktoré gazdom pomáhali v domácnosti. Ak ich však niekto urazil, dokázali byť nebezpeční. Etymológia slova „Heinspiegel“ však niektorých bádateľov privádza k menu postavy Tilla Eulenspiegela, hrdinu krátkych ľudových resp. zľudovelých satirických príbehov o potulnom prefikanom figliarovi. V prameňoch, kde sú tieto príbehy spísané, sa totiž vyskytujú i verzie jeho mena „Hajnspiegel“

Pramene: *Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte* by Wilibald von Schulenburg. Nicolaische Verlags-buchhandlung, 1882, s. 12, online dostupné na http://books.google.com/books?id=3Z0WAAAAYAAJ&hl=&source=gbs_api.

Archiv für Religionswissenschaft vereint mit den Beiträgen zur Religionswissenschaftlichen Gesellschaft in Stockholm. Leipzig (etc): B. G. Teubner (etc) 1898, s. 191, dostupné online na <https://archive.org/details/archivfreli03reliuoft/page/190?q=Hajnspiegel>.

¹¹⁹ Najčastejšie sa uvádza teória tzv. nemeckého pôvodu slova od výrazu „Haus haben“, teda vlastniť dom (Černohorský 1931: 7). Iné názory tvrdia, že ide o skomoleninu slova „Hannoveraner“ (Hanoverčan). V roku 1810 Alojz Medňanský sformuloval teóriu, že novokrstenci si priniesli aj osobitý dialekt – tzv. Plattdeutsch (skupina severonemeckých dialektov, teda zmes dialektov, akými sa hovorilo v ich vlasti). V tomto dialekte slovo „Haban“ označovalo loptu. Novokrstenecký kazateľ použil prirovnanie, že osud pohadzuje novokrstencov ako deti pohadzujú „Haban“. Táto teória bola niekoľkokrát opakovaná. V tridsiatych rokoch Oto Habán, potomok habánskych prisťahovalcov, skúmal nárečovú oblasť výskytu a zistil, že je ohraničená sútokom Moravy a Myjavou. Za ľavým brehom Myjavy sa toto pomenovanie vyskytuje veľmi zriedka, čo naznačuje, že to nebolo všeobecne rozšírené pomenovanie tejto skupiny a stalo sa tak až neskôr. Iné názory odvodzujú pomenovanie od slova „Hofan“ teda obyvateľ dvora alebo anabaptista (anabtan) (Kalesný – Szabó 1981: 8-12).

Teória bratislavského archívára Ovídia Fausta odvodzuje názov Habán zo slova „habať“ alebo „zhabať“ a teda označuje ľudí, ktorým boli zhabané majetky, čo sa anabatistickým skupinám neraz stalo (Faust 1933: 176). Existuje aj pomerne exotická teória etymologického výkladu od Gustava Weissa, ktorý toto pomenovanie odvodzoval od hebrejského „ha-banim“, teda pravé deti božie.

¹²⁰ List Roberta Friedmanna zo dňa 20. marca 1932, Viedeň, v ktorom stručne popisuje komunity Huteritov v Kanade a na Ukrajine, dotýka sa aj návštevy Veľkých Levár. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 9.

¹²¹ Tamže.

¹²² List Roberta Friedmanna zo dňa 18. apríla 1932, Viedeň. V liste navrhuje ďalšie výskumné lokality – Brno, Olomouc, Bratislava. Spomína aj bratislavského archívára

Ovídia Fausta. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 10.

¹²³ List Roberta Friedmanna zo dňa 14. Mája 1932, Viedeň. List o komunitách Hutteritov v USA Kanade a Nemecku, ako aj potenciálnej štúdijnej literatúry. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 11.

¹²⁴ Ide o stále fungujúcu inštitúciu, založenú v roku 1924. Zaoberá sa propagovaním memnonitskej/anabaptistickej histórie a každodenného života tejto komunity. Zdroj: <https://mennonitehistoricalsociety.org/about/> dostupné online (25.09.2019)

¹²⁵ List Roberta Friedmanna zo dňa 6. júna 1933, Viedeň. List dr. Friedmanna o literatúre a habánskej keramike a osudoch istej slovenskej habánskej rodiny. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 12.

¹²⁶ List je datovaný v júni 1933, v januári sa stal Adolf Hitler kancelárom, je pravdepodobné, že ide narážku na zmenu pomerov. Situácia bola o to komplikovanejšia, že Friedmann mal židovský pôvod.

¹²⁷ List profesora Schirminského zo dňa 24. augusta 1932, Sudak (Ukrajina – ZSSR), Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 7.

¹²⁸ Odpoveď Heinza Klossa adresovaná Berankovi zo dňa 21. júna 1932, Stuttgart. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 48.

¹²⁹ Odpoveď Václava Viléma Štecha, adresovaná Berankovi zo dňa 12. decembra 1932, Praha. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 49.

¹³⁰ List od Johanna Wintera zo dňa 14. decembra 1932, Piešťany. V liste formou správy z výskumnej sondy opisuje svoju návštevu Veľkých Levár a Sobotišťa. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 51.

¹³¹ Tamže.

¹³² Tamže.

¹³³ List od Berthy W. Clark zo dňa 14. januára 1933, Chicago. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 53.

¹³⁴ Tamže.

¹³⁵ Tamže.

¹³⁶ Tamže.

¹³⁷ List od Herberta Grau zo dňa 12. februára 1943, Viedeň. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 55.

¹³⁸ List od Johanna Weinzierla zo dňa 8. apríla 1943, Pezinok. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, škatuľa č. V – Habáni. Dokument č. 57.

¹³⁹ Bol to pomerne častý osud vedeckých projektov a expedícií v Tretej ríši, keď boli podriadené politickým cieľom.

¹⁴⁰ Bausinger analyzoval texty hudobného vedca Kurta Hubera. Ukázal, že K. Huber od 30. rokov 20. storočia používal „národnú“ terminológiu, ktorú by bolo možné vykladať ako blízke nacistickej ideológii. Avšak Kurt Huber patril k aktívnym odporcom nacionálneho socializmu a bol za svoju aktivitu proti nacistickému režimu v roku 1943 popravený.

¹⁴¹ Starí stranícki súdruhovia mali iný, vyšší status, platili napríklad nižšie členské príspevky. Bruno Schier žiadosť o uznanie kategórie „starého straníckeho súdruha“ predkladal opakovane. Bližšie Timm 2015: 101-102.

¹⁴² Dvojtýždenník pre politiku, vedu, kultúru, ekonomiku i spoločenské otázky, vychádzal v rokoch 1942-1945. Propagoval nemecký nacionálny socializmus a podporoval „slovenských bojovníkov národného socializmu“ (Mečiar 1942: 4-10). Publikoval protižidovské (napr. Hronský 1942), protirómske (napr. Kubička 1942) príspevky a brojil proti „bolševizmu“.

¹⁴³ B. Schier poberal ročný plat 39. 000,- Ks a príplatok 8. 100,- Ks, spolu 47. 100 Ks. Archív Univerzity Komenského, fond Filozofická fakulta, PO – Bruno Schier (ďalej AUK, PO BS).. V Nemecku B. Schier v tom čase poberal ročný plat temer dvojnásobný, 9 000,- RM (= ríšskych mariek) (Konrád 2006: 347).

¹⁴⁴ AUK, PO BS. Tlačená pozvánka na prednášku 15. 1. 1941, Zoznam pozvaných hostí (strojopis), nedatovaný. Hlásenie Dekanstva FF SU Policajnému riaditeľstvu o prednáške B. Schiera a pozvaných účastníkoch zo dňa 7. 1. 1941.

¹⁴⁵ AUK, PO BS ospravedlnenia z Viedne zo dňa 17. 1. a 20. 1. 1941, ospravedlnenie z Lipska 15. 1. 1941.

¹⁴⁶ B. Schier bol vymenovaný za riadneho profesora v novembri 1942 so spätnou

platnosťou ku dňu 1. 8. 1942 (Konrád 2006: 347). O kultúrno-politickej úlohe na Slovensku viď ďalej.

¹⁴⁷ V zozname prednášok v akademickom roku 1940-41, v zimnom semestri sa meno B. Schiera a jeho prednášky ešte neuvádzajú. Je uvedené iba „Seminár slov. národopis: Prof. Ph. Dr. Branislav Varsik (zodpovedný admin. riaditeľ). Ved. sila pomocná: Andrej Melicherčík“. (Slovenská univerzita v Bratislave, Soznam osôb a ústavov. Soznam prednášok 1940-41: 54, 106). Prednášky boli oznámené poslucháčom až v novembri formou Vyhlášky dekana. AUK, PO BS, Vyhláška, Dekanstvo FF SU, 5. 11. 1940.

¹⁴⁸ AUK, PO BS, Žiadosť, list Rektorátu UK Ministerstvu školstva a národnej osvety, 10. 12. 1940; kladná odpoveď ministerstva zaslaná Dekanstvu FF SU 16. 1. 1941.

¹⁴⁹ AUK, PO BS, Potvrdenie Dekanstva FF SU, že B. Schier je hosťujúci profesor. Vydané 31. 3. 1941 pre potreby Policajného riaditeľstva Bratislava na predĺženie pobytu do 30. 9. 1941.

¹⁵⁰ AUK, PO BS, list Ministerstva školstva a národnej osvety Dekanstvu FF SU, 19. 8. 1941. Vydanie dekrétu pre hosťujúceho profesora B. Schiera na akademický rok 1941-42, 17. 9. 1941.

¹⁵¹ AUK, PO BS, Formulár: Soznam prednášok na zimný semester školského roka 1941-42, 30. 9. 1941 (v tomto zozname chýbajú pre druhé dve prednášky slová „v Strednej Európe“), Slovenská univerzita, Soznam prednášok, letný semester 1941-42, s. 47-48.

¹⁵² AUK, PO BS, žiadosť dekanstva rektorátu, 12. 6. 1942.

¹⁵³ AUK, PO BS Žiadosť Dekanátu FF SU Ministerstvu školstva a osvety o ustanovenie B. Schiera za „smluvného profesora“ (= riadneho profesora v zmluvnom pomere), 30. 10. 1942. Potvrdenie dekana zo dňa 4. 9. 1943 pre B. Schiera, že je riadny profesor do 30.9.1943. V akademickom roku 1942-43 mal prísť nový hosťujúci profesor na Právnickú fakultu SU a nemecká strana nechcela dovoliť dvoch hosťujúcich profesorov. Preto bolo potrebné ponúknuť B. Schierovi miesto riadneho profesora. List Dekanstva profesorskému zboru 21. 9. 1942.

¹⁵⁴ AUK, PO BS Formuláre, Soznam prednášok na zimný semester 1942-43, zaslané na rektorát 2. 10. 1942. Slovenská univerzita, Soznam prednášok, letný semester 1942-43, s. 47. Na rozdiel od predchádzajúcich rokov je v zozname prednášok prednášajúci uvedený ako R. (= riadny) prof. Dr. Schier.

¹⁵⁵ AUK, PO BS, list Ministerstva školstva a osvety SR Ministerstvu zahraničných vecí SR, 23. 9. 1942.

¹⁵⁶ AUK, PO BS, Potvrdenie Dekanstva FF SU zo dňa 4.9.1942 pre potreby predĺženia pobytu B. Schiera a jeho rodiny na území Slovenska do 30. 9. 1943.

¹⁵⁷ AUK, PO BS, mesačný plat 47.000,- Ks, plus príspevok 3.600,- Ks a druhotný prídavok 6.000,- Ks, spolu 56. 600,- Ks, čiže o 9.500.- Ks viac. Zároveň nárok na služobné cesty, penzijné a zdravotné poistenie v rozsahu ako riadny profesor. Služobná zmluva zo dňa 4. 3. 1943 medzi Ministerstvom školstva a osvety SR a Dr. Brunom Schierom, vymenovaným rozhodnutím prezidenta SR z 27. januára 1943 za zmluvného profesora národopisu na FF SU v Bratislave.

¹⁵⁸ AUK, PO BS, list Dekanstva FF SU Tatrabanke na vyplatenie študijnej podpory, 9. 8. 1943.

¹⁵⁹ AUK, PO BS, Dekan FF SU, pozvánka na banket a zoznam pozvaných hostí, 1. 4. 1943.

¹⁶⁰ AUK, PO BS, list dekana B. Schierovi 28. 4. 1944, že Ministerstvo školstva a osvety SR nemôže poskytnúť preddavok 5.000,-Ks „na zbieranie národopisného materiálu“ na Slovensku.

¹⁶¹ Pozri obsahlu bibliografiu prác B. Schiera, pripravenú k jeho osemdesiatym narodeninám. Bibliographie, bearbeitet von Dietmar Saueremann. In: West-östliche K ulturverflechtungen in Mitteleuropa (1982), s. 25-48.

¹⁶² Štúdia vyšla v slovenčine, ale pravdepodobne ide o preklad z nemčiny. Usudzujeme to podľa niekoľkých slovenských odborných termínov, ktoré považujeme za neobratný preklad nemeckých termínov.

¹⁶³ V tejto štúdií použijeme príspevok B. Schiera, uverejnený na Slovensku. Ide o temer identický text publikovaný aj v Nemecku (Schier 1943a), na ktorý sa odvoláva P. Lozoviuk.

¹⁶⁴ Jedným z autorov, o ktorých sa B. Schier opieral, bol Frankenberger 1935 a 1936. Základom jeho druhej publikácie (Frankenberger 1936) bol aj dotazníkový výskum Antona J. Churu, spomínaný ďalej. Obe publikácie podrobne recenzoval Vilém Pražák v Národopisnom zborníku. V závere recenzie uviedol, že Frankenbergerova štúdia „aj pre národopiscov má nemalý význam“ (Pražák 1939: 132). To naznačuje, že otázka vzťahu fyzických antropologických znakov a kultúry rezonovala aj v národopise v (Česko-) Slovensku.

¹⁶⁵ Archív Levoča, Bericht über die Tätigkeit des Instituts für Heimatforschung in Käsmark im Jahre 1939-1941, s. 2; Bericht über die Tätigkeit im Institut für Heimatforschung in Käsmark vom April – Juli 1941, s. 1.

¹⁶⁶ Archív Levoča, Bericht und Vorschlag für den Ausbau des Instituts für Heimatforschung in Käsmark, am 20. Jänner 43, s. 6-7,

¹⁶⁷ S. Kovačevićová študovala v rokoch 1939-1944 germanistiku, romanistiku, neskôr dejiny výtvarného umenia, archeológiu a národopis na FF SÚ (Kovačevićová-Žuffová 2001: 82-88, Danglová 1995).

¹⁶⁸ AUK, PO BS, list dekana FF UK zaslaný B. Schierovi do Lipska, 6. 11. 1943, v ktorom mu sprostredkováva informáciu od Slovenskej akadémie vied a umení.

¹⁶⁹ Je potrebné zobrať do úvahy, že interview so S. Kovačevićovou sa uskutočnilo viac ako šesť desaťročí po prednáškach B. Schiera.

¹⁷⁰ R. Mrlian (1916-2010) študoval v rokoch 1936-1940 na FF UK/ SU germanistiku, slavistiku, národopis, archeológiu. Patril k nasledovníkom myšlienok Pražského lingvistického krúžku a slovenského Spolku pre vedeckú syntézu. Pracovník v štátnej správe (1941 – 1950), pedagóg na Vysokej škole múzických umení (1950-1990), významný teatrológ, podporoval výskum a propagáciu ľudovej kultúry (Kovačevićová, 1995).

¹⁷¹ P. Lozoviuk uvádza na základe rozhovoru so S. Kovačevićovou, že A. Melicherčík počas druhej svetovej vojny absolvoval jeden semester na univerzite v Lipsku, pravdepodobne v súvislosti s pobytom B. Schiera na Slovensku, čiže ako jeho slovenský náprotivok na sesterskej univerzite. (Lozoviuk 2009: 337-338). Žiaľ, M. Leščák neuvádza, na základe čoho datoval pobyt A. Melicherčika v Lipsku do roku 1939.

¹⁷² Ústav vznikol r. 1939. Nadväzoval na prácu Sudetonemeckého vlastivedného ústavu [Anstalt für sudetendeutsche Heimatforschung], ktorý bol založený r. 1924. Bližšie Lozoviuk 2021: 7 an.

¹⁷³ R. Mrlian, autor článku o slovenskom atlase (1939), síce zanechal svoju autobiografiu (Mrlian 2002), avšak nie sú v nej informácie ani o pôsobení B. Schiera v Bratislave, ani o Schierovom návrhu.

¹⁷⁴ K tomu vid' aj členstvo A. Melicherčika v Spolku pre vedeckú syntézu, založenom v júli 1937, policajne zakázanom vo februári 1940. Spolok pre vedeckú syntézu sa sústreďoval na najnovšie moderné európske výboje v teórii a metodológii vedy (Hrušovský 1965: 188 an., Bakoš 2006: 18 an., Leščák 2003).

¹⁷⁵ S. Kovačevićová nastúpila do NÚ SAV v roku 1950. V roku 1951 neprešla politickými previerkami a musela z NÚ SAV odísť. Vrátila sa v roku 1953, avšak v roku 1960 bola z politických dôvodov opäť prepustená. Druhý raz sa vrátila do NÚ SAV v roku 1968 a v ústave pracovala až do odchodu do dôchodku v roku 1991.

¹⁷⁶ Mojmír Benža. jeden z troch autorov prvého zámeru EAS, nám láskavo poskytol odpovede na otázky, či S. Kovačevičová spomínala B. Schiera v súvislosti s prípravou alebo realizáciou EAS: „Nepamätám si, že by Dr. Kovačevičová počas prípravy projektu atlasu, alebo aj počas jeho realizácie niekedy spomenula B. Schiera. Často sa, najmä v počiatočných prácach, spomínal švajčiarsky vedec R. Weiss, ktorý viedol prípravu švajčiarskeho etnografického atlasu. Myslím si, že práve švajčiarsky atlas bol pre Dr. Kovačevičovú najväčšou inšpiráciou. Vysvetlím: Pri príprave, projekte, každého etnografického atlasu treba rozhodnúť o troch otázkach:

- geografický alebo etnický koncept; pri prvom sa skúma na území, ktoré je geograficky vymedzené; pri druhom na území, ktoré je etnicky vymedzené; Švajčiarsko, Poľsko, Juhoslávia, Slovensko – geografický koncept, Nemecko, Maďarsko etnický koncept;
- geografická alebo pravouhlá sieť; pri geografickej sieti možno každý výskumný bod presne lokalizovať podľa geografických koordinátov; pri pravouhlej sieti sa body lokalizujú pomocou pravouhlej siete, ktorá je bez väzby na geografickú sieť, a navyše, pri použití mapy s inou konštrukciou sa takmer stráca presná lokalizácia; Švajčiarsko, Rakúsko, Nemecko, Slovensko – geografická sieť, Poľsko, Juhoslávia pravouhlá sieť.
- pevné alebo voľné výskumné body; pri pevných výskumných bodoch sa získava materiál z pevne stanovených bodov a výsledky sú ľahšie porovnateľné; pri voľných výskumných bodoch sa skúma tam, kde sa nájde niekto, kto výskum uskutoční; výsledky sú ťažšie porovnateľné; Švajčiarsko, Slovensko – pevné body, Nemecko, Rakúsko, Juhoslávia – voľné body.

Ako vidno, Etnografický atlas Slovenska bol postavený na geografickom koncepte, s geografickou sieťou a pevných výskumných bodoch. Pôvodný Nemecký národopisný atlas, ktorý bol zrejme B. Schierovi najbližší, bol postavený na etnickom koncepte, geografickej sieti a voľných výskumných bodoch.“ (E-mail M. Benžu G. Kiliánovej 22. 8. 2020.)

¹⁷⁷ Bednárikova Príručka vyvolala ostrú kritiku zo strany mladšej generácie slovenských etnológov. A. Melicherčík (1942) oprávnené vyčítal autorovi zastarané, vo viacerých prípadoch už prekonané názory v teoretickej časti a nezohľadnenie nových smerov. V praktickej časti mal A. Melicherčík veľa zásadných, metodických pripomienok k pripraveným dotazníkom. Rudolf Mrlian napísal recenziu na objednávku redakcie Národné noviny (NN). Bola taká kritická, že redakcia odmietla text uverejniť. Slovenská národná knižnica, Literárny archív, fond R. Bednárik 216IG4, list redakcie NN R. Mrlianovi 4. 11. 1942, odpoveď R. Mrliana redakcii 5. 11. 1942. Na druhej strane neznámy autor článku, uverejnenom v Slovákovi, Bednárikovu Príručku vyzdvihol, píšuc o nej: „vítaná a nezbytná, ktorú sme postrádali už dlho“ (Príspevky k slovenskému národopisu 1942: x).

¹⁷⁸ „Len vlastný syn môže najvhodnejšie zisťovať, zbierať, opisovať ľudovú kultúru a vôbec konať kauzálnu skúmanie v národe....[...] pri národopisnom výskume ide

predovšetkým o psychické vcítenie, ktoré je potrebnou podmienkou pre jasný pohľad do duše ľudu“ (Bednárík 1942: 8).

¹⁷⁹ Štúdiu B. Schiera (1941) R. Bednárík podľa všetkého dobre poznal, pretože ju zaradil do odporúčanej literatúry pre výskumníkov (tamže:112). Avšak na spomínaných stranách (57 an.) Schiera necituje.

¹⁸⁰ V časti o ľudových domoch Bednárík (1943: 171) spomenul, že súdne spory môžu dodať zaujímavé informácie o organizácii domácnosti. Cituje k tomu Schiera 1932.

¹⁸¹ B. Schier napísal recenziu na monografiu R. Bednáríka (1956) o maľovaných ohništiach do časopisu *Zeitschrift für Volkskunde* (Schier 1958). Nevieme, či mu knihu poslal R. Bednárík alebo išlo o recenzné výtlačky vydavateľstva. Je zaujímavé, že v tom istom roku uverejnil časopis *Slovenský národopis* recenziu na monografiu B. Schiera (1957) o umelých kvetoch ako ľudovom remesle (Nosálová 1958). Ďalšie recenzie na publikácie B. Schiera potom už nenasledovali.

O AUTOROCH

Mgr. Zuzana Panczová, PhD.

<https://orcid.org/0000-0001-7822-8118>

Vyštudovala etnológiu a históriu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Je samostatnou vedeckou pracovníčkou Ústavu etnológie a sociálnej antropológie. Venuje sa výskumu fám, povestí a konšpiračných teórií z hľadiska ich prepajenia na ideologické a náboženské typy diskurzov a presvedčení. Popri tom sa venuje aj dejinám vedy, predovšetkým národopisu a etnológie, a jej vzťahu k ideológiám a politickej moci. Je autorkou publikácie *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie* (Bratislava: VEDA SAV, 2017), dejinám vedy sa venovala aj v štúdiu Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. In: *Ethnologia Europae Centralis: Journal of Central European Ethnology*, 2017, č. 14, s. 23–39. V roku 2021 získala ocenenie Cena SAV za popularizáciu vedy. Je vedúcou projektu VEGA Folklór folkloristika a ideológia, ktorý podporil vznik tejto publikácie.

PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc.

<https://orcid.org/0000-0001-7641-6799>

Je emeritnou pracovníčkou Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV. Zaoberá sa teóriou, metodológiou a dejinami vedy, výskumom kolektívnych identít v spojení s modernizačnými

a transformačnými procesmi, tiež rituálmi smrti a naratívnou tradíciou v stredoeurópskom kontexte. Z dejín vedy publikovala napríklad *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: VEDA, 2016 (spolu s Jurajom Zajoncom). Je nositeľkou medzinárodnej Herderovej ceny (A. Toepfer Stiftung F.V.S. Hamburg – Universität Wien, 2006). Za doterajšiu činnosť bola ocenená Medailou SAV za podporu vedy (2021).

PhDr. Tomáš Kubisa

<https://orcid.org/0000-0002-3099-1883>

Magisterské štúdium v odbore etnológia a mimoeurópske štúdiá absolvoval na Univerzite sv. Cyrila a Metoda v Trnave, rigorózne pokračovanie na Ústave etnológie Univerzity Karlovej v Prahe. Je odborným pracovníkom ÚESA SAV, dokumentarista a administrátor vedeckých zbierok. V súčasnosti je aj interným doktorandom na rovnakom pracovisku. V Informačno – Dokumentačnom úseku ÚESA SAV sa zameriava na správu vedeckých zbierok, katalogizáciu archívnych dokumentov, digitalizáciu vedeckých zbierok, archívny výskum a aplikovanú archivistiku. Je spoluriešiteľom VEGA projektu 2/0107/19 Folklór, folkloristika a ideológia.

ZOZNAM A ZDROJ ILUSTRÁCIÍ

1. Budova niekdajšieho Evanjelického gymnázia v Kežmarku, ktorého priestory v rokoch 1941 – 1944 využíval aj Institut für Heimatforschung. V súčasnosti v budove sídli Lyceálna knižnica. Foto 2021. © Autor Mikuláš Lipták.
2. Miestnosť v budove IHF so zozbieranými materiálmi. 40. roky 20. storočia. Autor fotografie neznámy. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.
3. Manželia Berankovci. 40. roky 20. storočia. Autor fotografie neznámy. Zdroj: Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.
4. List manželom Berankovcom o rozpočte od Hansa Friedla na hlavičkovom papieri DP Hauptamt für Kultur zo dňa 17. 6.1943. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.
5. Menovací dekrét Franza J. Beranka za študijného radcuprofesora z 19. júla 1940 s podpisom Adolfa Hitlera. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.
6. List adresovaný Herthe Wolf-Beraneck z *Deutsches Auslands-Institut Stuttgart* zo dňa 24.7.1942. 1. časť. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.
7. List adresovaný Herthe Wolf-Beraneck z *Deutsches Auslands-Institut Stuttgart* zo dňa 24.7.1942. 2. časť. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

8. List Kurta Rudershausena (vodcu regionálnej pobočky NSDAP na Slovensku) Herte Wolf-Beranek v súvislosti s jej potýčkou s Margarete Urban (24. februára 1944). Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. Dokument č. 86. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

9. List Hansa Friedla adresovaný Herthe Wolf-Beranek zo dňa 14. 4. 1943. Friedl posielal rukopis knihy Rudolfa Bednárika a žiada o posudok. List je písaný na hlavičkovom papieri DP. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXX – Korešpondencia. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

10. Staršia fotografia Herthy Wolf Beranek zo 70. rokov 20. storočia. Zdroj: „Sammlung Sudetendeutsches Wörterbuch – Universität Gießen/Collegium Carolinum“. © Univerzita Gießen/Collegium Carolinum.

11. Kópia archívneho záznamu z huncokárskych povestí zachovaná vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV. Kópia bez predtlačných údajov. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica XXIII./18 – Slovenské ľudové rozprávania. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

12. Príklad čiastočne vyplneného dotazníka na výskum nárečovej terminológie (predná strana) vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica V. – Habáni. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

13. Príklad čiastočne vyplneného dotazníka na výskum nárečovej terminológie (zadná strana) vo Vedeckých zbierkach ÚESA SAV. Zdroj: Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond NA ÚESA SAV, krabica V. – Habáni. © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV.

14. Zľava do prava: Bruno Schier, Andrej Melicherčík, Mária Lacková, Soňa Žuffová a chorvátsky študent na terénnom výskume 1943. Autor fotografie neznámy. Zdroj: Súkromný archív S. Kovačevičovej-Žuffovej. © Eva Kovačevičová-Fudala.

ARCHÍVNE PRAMENE

Archív Slovenskej akadémie vied (A SAV), fond SAVU, inv. č. 92, škatuľa 32.

Archív Univerzity Komenského, fond Filozofická fakulta, PO – Bruno Schier (AUK, PO BS).

Bundesarchiv (BArch) Bayreuth, OST-Dok 2/382.

Literárny archív, Slovenská národná knižnica(LA SNK), Martin, fond 52F24.

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes (PA AA), Berlin, fond Gesandtschaft Pressburg.

Slovenský národný archív (SNA), fond č. SK_1510_4109 Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku [IFK Käsmark].

Štátny archív v Levoči (ŠA v Levoči), fond Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku.

Štátny archív v Prešove (ŠA v Prešove), pracovisko Archív Poprad, fond Mestský archív v Kežmarku.

Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond Nemecký archív Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (NA ÚESA SAV, škatuľa XXX – Korešpondencia).

Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond Nemecký archív Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (NA ÚESA SAV, slovenské ľudové rozprávania).

Vedecké zbierky ÚESA SAV, fond Nemecký archív Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV (NA ÚESA SAV, škatuľa V – Habáni)

LITERATÚRA

- Aubin, Hermann – Frings, Teodor – Müller, Josef. 1926. *Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden. Geschichte, Sprache, Volkskunde*. Bonn: Röhrscheid.
- Bakoš, Vladimír. 2006. *Avantgardistický projekt moderny*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV.
- Bausinger, Hermann. 1965. Volksideologie und Volksforschung. Zur nationalsozialistischen Volkskunde In: *Zeitschrift für Volkskunde*, 61(2), s. 177–204.
- Bednárík, Rudolf. 1942. *Príručka pre národopisný výskum slovenského ľudu*. Spisy Národopisného odboru Matice slovenskej, sväzok 2. Turčiansky Sv. Martin.
- Bednárík, Rudolf. 1943a. Duchovná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, s. 7–121 [50 strán ilustrácie, nepaginované].
- Bednárík, Rudolf. 1943b. Hmotná kultúra slovenského ľudu. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, s. 125–256 [80 strán ilustrácie, nepaginované].
- Bednárík, Rudolf. 1943c. *Slowakische Volkskultur*. Bratislava – Pressburg: Verlag Die slowakische Rundschau.
- Bednárík, Rudolf. 1956. *Maľované ohništia v oblasti Malých Karpát*. Martin: Osveta.
- Bendix, Regina. 1997. *In Search of Authenticity. The Formation of Folklore Studies*. Wisconsin – London: The University of Wisconsin Press.
- Beňušková, Zuzana – Jágerová, Margita – Nádaská, Katarína. 2013. *Dejiny slovenskej etnológie v 20. storočí*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre.
- Beranek, Franz J. 1929. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. In: *Tagesbote*. 79 (156), s. 3–4.
- Beranek, Franz J. 1930. Deutsche Holzhacker in den Kleinen Karpathen. *Neues Pressburger Tageblatt*, 8. 5. 1930, s. 3–4.

- Beranek, Franz J. 1941 – 1942. Beiträge zur Kenntnis des Volkstums der deutschen Holzhacker in den Kleinen Karpaten. *Karpatenland* 12, s. 148–155.
- Beranek, Franz J. 1943. *Die deutsche Besiedlung der Westslowakei. Sonderdruck aus: „Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum“*. Pressburg.
- Bibliographie, bearbeitet von Dietmar Saueremann (1982). In: *West- östliche Kulturverflechtungen in Mitteleuropa. Festgruß zum 80. Geburtstag von Bruno Schier*. Münster: F. Coopenrath Verlag, s. 25–48.
- Biografický slovník archivárov Slovenska*, n. d. Heslo „Lipták, Ján“ [rukopis].
- Bosl, Karl. 1984. Bruno Schier zum Gedächtnis. *Bohemia, Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, 25(1), s. 132–133.
- Brandes, Detlef. 2012. „Umvolkung, Umsiedlung, rassische Bestandsaufnahme“: NS – „Volkstumspolitik“ in den böhmischen Ländern. Oldenbourg, München.
- Brubaker, Rogers. 1996. *Nationalism reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. New York: Cambridge University Press.
- Brubaker, Rogers. 2004. *Ethnicity without Groups*. Cambridge, Massachusetts – London, England: Harvard University Press.
- Conrad, Kurt. 1984. Bruno Schier zum Gedenken. *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, 38(2), s. 208–211.
- Černohorský, Karel. 1931. Počátky habánských fajansí. Opava.
- Danglová, Oľga. 1995. Heslo: Kovačevićová Soňa. In: Botík, Ján – Slavkovský, Peter (eds.): *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I., s. 262.
- Ebert, Wolfgang – Frings, Theodor – Gleissner, Käthe – Kötzschke, Rudolf – Streitberg, Gerhard. 1936. *Kulturräume und Kulturströmungen im mitteldeutschen Osten. I. – II*. Halle an der Saale: Max Niemeyer Verlag.
- Etnografický atlas Slovenska 1990*. Filová, Božena – Kovačevićová, Soňa (eds.) Bratislava: Veda.
- Fahlbusch, Michael. 1999. *Wissenschaft im Dienst der nationalsozialistischen Politik? Die „Volksdeutschen Forschungsgemeinschaften“ von 1931–1945*. Baden–Baden: Nomos VG.
- Faust, Ovidius. *Zo starých zápisníc mesta Bratislavy*. Bratislava: Universum.
- Fichte, Johann Gottlieb. 2008 [orig. 1806]. *Addresses to the German Nation*. Cambridge University Press.
- Frankenberger, Zdenko. 1935. *Anthropologie starého Slovenska*. Práce Učenej spoločnosti Šafárikovy, zväzok 18. Bratislava.

Frankenberger, Zdenko. 1936. *Anthropologické studie ze Slovenska*. Práce Učené společnosti Šafářikovy, svazok 20. Bratislava.

Fraščíková, Simona – Hornáček Banášová, Monika – Fedič, Dušan. 2020. *UMATUM. Učebnica huncokárskeho nárečia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Fraščíková, Simona – Hornáček Banášová, Monika – Fedič, Dušan. 2020. *Slovník huncokárskeho nárečia*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.

Freeden, Michael. 2003. *Ideology: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Gabzdilová-Olejníková, Soňa – Olejník, Milan. 2004. *Karpatskí Nemci na Slovensku od druhej svetovej vojny do roku 1953*. Bratislava: Spoločenskovedný ústav SAV – Slovenské národné múzeum – Múzeum kultúry karpatských Nemcov.

Grenzbote 24.3.1941.

Habáňová, Gabriela. 1991. K niektorým problémom hodnotových orientácií skupiny horských drevorubačov „Huncokárov“ v Malých Karpatoch. In: *Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, s. 81–89.

Habáňová, Gabriela. 1992. K niektorým problémom intra- a extraskupinových vzťahov drevorubačov tzv. Huncokárov v Malých Karpatoch. In: *Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry*. Bratislava: Národopisný ústav SAV, s. 66–85.

Hahne, Susanne. 2004. *Meine karpatendeutsche Jugend. Erinnerungen an Käsmark und das Leben in der „Zips“* (hrsg. von Werner Ertel). Bad Schussenried.

Hanika, Josef. 1962. Bruno Schier zum 60. Geburtstag. In: *Bohemia, Jahrbuch des Collegium Carolinum*, Band 3, s. 559–571.

Hausmann, Frank–Rutger. 2002. „*Auch im Krieg schweigen die Musen nicht*“: *die Deutschen Wissenschaftlichen Institute im Zweiten Weltkrieg*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Hausmann, Frank–Rutger. 2005. The „Third Front“. German Cultural Policy in Occupied Europe, 1940–1945. In: Ingo Haar – Michael Fahlbusch (eds.), *German Scholars and Ethnic Cleansing 1920–1945*. New York – Oxford: Berghahn Books 2005, s. 235–257.

Hausmann, Frank–Rutger. 2009. *Ernst – Wilhelm Bohle: Gauleiter im Dienst von Partei und Staat*. Berlin: Duncker & Humblot.

Hornáček Banášová, Monika. 2020. *Fachsprache: Arbeits- und Organisationspsychologie. Lehrbuch für Deutsch als Fremdsprache*. Hamburg: Tredition.

Hronský, Ján. 1942. Východ – židovské eldorádo. Ilustrácie „Obrazy, ku ktorým netreba komentára“. *Náš boj*, I (1), s. 13–15.

Hrušovský, Igor. 1965. *Problémy, portréty, retrospektívy*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied 1965.

Hudek, Adam. 2011. Vznik a vývoj Slovenskej akadémie vied a umení v rokoch 1942-1945. In: *Forum Historiae*, 5 (1), s. 37-55.

Hutton, Christopher. 2014. *Linguistics and the Third Reich: Mother Tongue Fascism, Race and the Science of Language*. London: Routledge.

Johann Gottlieb Fichte: Gesamtausgabe der Bayerischen Akademie der Wissenschaften. 1962 – 2012 [42 zv.]. Hrsg. von Reinhard Lauth, Erich Fuchs, Hans Gliwitzky, Ives Radrizzani, Günter Zöllner, et al., Stuttgart–Bad Cannstatt 1962.

Josefovičová, Milena. 2014. *Německé vědecké instituce v Liberci 1923–1945*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i.

Jungbauer, Gustav. 1928. Die sudetendeutsche Volkskunde. In: *Sudetendeutsches Jahrbuch*.

Jungbauer, Gustav. 1930. Staatsgrenzen und Volkskunde. *Zeitschrift für Volkskunde*, 196–201.

Kalinke, Heinke M. 1999. „Teamwork“. Zur volkskundlichen Feldforschung in Ost- und Südosteuropa in den 1920er und 1930er Jahren. Alfred Karasek und der Bielitzer Kreis. In: *Jahrbuch für deutsche und osteuropäische Volkskunde*, Jg. 42.

Kalinke, Heinke M. 2011. Wandervogel und Volkskunde: „Bewegtes“ aus der Fachgeschichte der Zwischenkriegszeit. In: Reinhard Johler, Max Matter, Sabine Zinn-Thomas (Hrsg.) *Mobilitäten. Europa in Bewegung als Herausforderung kulturanalytischer Forschung*. 37. Kongress der Deutschen Gesellschaft für Volkskunde in Freiburg im Breisgau vom 27. bis 30. September 2009. Münster – New York – München – Berlin: Waxmann 2011, s. 408–417.

Karasek, Alfred. 1926. Sprachinselvolkstum. In: *Deutsche Blätter in Polen. Monatshefte für den geistigen Aufbau des Deutschtums in Polen*, Jg. 3, s. 569–594.

Kater, Michael. 1997. *Das „Ahnenerbe“ der SS 1935–1945. Ein Beitrag zur Kulturpolitik des Dritten Reiches*. Oldenbourg Wissenschaftsverlag.

Kiliánová, Gabriela. 2016. III. kapitola. Národopisný ústav Slovenskej akadémie vied od normalizácie po Nežnú revolúciu. In: Kiliánová, Gabriela – Zajonc,

- Juraj: *70 rokov Ústavu etnológie Slovenskej akadémie vied: kontinuity a diskontinuity bádania a jednej inštitúcie*. Bratislava: Veda, s. 81–102.
- Konrád, Ota. 2006. „...nicht mehr schuldig“. Das Fach und Wissenschaftsverständnis des Volkskundlers Bruno Schier vor und nach 1945. In: *Acta Universitatis Carolinae, Studia territorialia VII (2005)*. Sborník prací Katedry německých a rakouských studií IMS FSV UK. Univerzita Karlova v Praze: Nakladatelství Karolinum, s. 331–361.
- Kovačevičová, Soňa. 1956. Význam Marxovho „Kapitálu“ pre skúmanie ľudovej kultúry na Slovensku. *Slovenský národopis*, 4 (6), s. 597–601.
- Kovačevičová, Soňa. 1970. *Etnografický atlas Slovenska. (Projekt a dotazník)*. Bratislava: Centrum EAS pri NÚ SAV.
- Kovačevičová, Soňa. 1990. Úvod. In: *Etnografický atlas Slovenska*. Filová, Božena – Kovačevičová, Soňa (eds.). Bratislava: Veda, s. X–XI.
- Kovačevičová, Soňa. 1995. Heslo: Rudolf Mrlian. In: Botík, Ján – Slavkovský, Peter (eds.). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska*. I., s. 376.
- Kovačevičová–Žuffová, Soňa. 1946. Zákonitosť diania a vnútorná podmienenosť zmien jednotlivých javov v krojovej oblasti. In: *Národopisný zborník 6–7*, s. 74–83.
- Kovačevičová–Žuffová, Soňa. 1947. Semiologické problémy važtianskeho kroja. In: *Národopisný zborník*, 8, s. 81–90.
- Kovačevičová–Žuffová, Soňa. 2001. *Preskakovanie polienok*. Bratislava: Logos.
- Krajčovič, Pavol. 2021. Franz Josef Beranek a jeho výskum nemecky hovoriacich drevorubačov – Huncokárov. *Acta Historica Neosoliensia* 24 (1), s. 114–135.
- Kubička, Róbert. 1942. Cigánska otázka – otázka krvi. *Náš boj*, I (5): 115–119.
- Kubisa, Tomáš. 2020. Franz Beranek and his activities in Slovakia. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 8 (2), s. 77–89.
- Kuhn, Walter. 1934. *Deutsche Sprachinsel–Forschung: Geschichte; Aufgaben; Verfahren*. Plaunen Wolff.
- Kühnel, Horst. 1978. Hertha Wolf–Beranek zum Gedenken. In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 21, s. 365–371.
- Leščák, Milan. 2003. Andrej Melicherčík – osobnosť slovenskej etnológie. In: *Ethnologia Slovaca et Slavica*, 30, s. 67–87.
- Liptáková, Helena. 2004. *Inventár. Ústav pre vlastivedný výskum v Kežmarku (1941 – 1944)*. Levoča: Ministerstvo vnútra SR, Štátny archív v Levoči.

- Lozoviuk, Petr. 2004. Bruno Schier in der Slowakei. Ein vergessenes Kapitel der Wissenschaftsgeschichte. *Volkskunde in Sachsen* 16, s. 129–154.
- Lozoviuk, Petr. 2007. Die sudetendeutsche Volkskunde in den 1930er und 1940er Jahren: Von der Herkunftsfrage der kulturellen Erscheinungen zur ‚Rassenkunde‘ in der ‚Volksforschung‘. *Volkskunde in Sachsen*, 19, s. 199–214.
- Lozoviuk, Petr. 2008. *Interethnik im Wissenschaftsprozess. Deutschsprachige Volkskunde in Böhmen und ihre gesellschaftlichen Auswirkungen*. Göttingen.
- Lozoviuk, Petr (ed.). 2012. *Etnicita a nacionalismus v diskursu 20. století*. Brno.
- Lozoviuk, Petr. 2021. „Slovanská bádání“ a etnografie v Protektorátu Čechy a Morava. In: *Národopisný věstník*, roč. XXXVIII (80), č. 1, s. 5–19.
- Mečiar, Stanislav. 1942. Európska orientácia Slovenska. *Náš boj*, I (1), s. 4–10.
- Melicherčík, Andrej. 1939. Vedecký význam atlasu slovenského národopisu. (Čo by nám ukázal.) In: *Slovák*, roč. 21, 28.5.1939, č. 123, s. 9.
- Melicherčík, Andrej. 1942. K otázke výskumu slovenskej ľudovej kultúry. In: *Elán, mesačník pre literatúru a umenie*, roč. 13, október 1942, s. 9–10.
- Melicherčík, Andrej. 1943a. Slovenský folklór. In: *Slovenská vlastiveda II*. Bratislava: Vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, s. 259–331.
- Melicherčík, Andrej. 1943b. Národopisná práca na Slovensku. (Pri príležitosti odchodu host. Univ. Prof. Dr. Bruna Schiera). In: *Slovák*, 25, 6. 4. 1943, č. 80, s. 6.
- Melicherčík, Andrej. 1950. Československá etnografia a niektoré jej úlohy pri výstavbe socializmu. In: *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 9, s. 25–36.
- Melicherčík, Andrej. 1952. Sovietska etnografia – náš vzor. *Národopisný sborník Slovenskej akadémie vied a umení*, 10, s. 5–23.
- Morrissey, Christof. 2004. Das Institut für Heimatforschung in Käsmark (Slowakei) 1941–1944. In: Mathias Beer and Gerhard Seewan (eds.) *Südostforschung im Schatten des Dritten Reiches. Institutionen – Inhalte – Personen*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2004, s. 115–122.
- Morrissey, Christof. 2005. Ethnic Politics and Scholarly Legitimation: The German Institute für Heimatforschung in Slovakia, 1941 – 1944. In: Ingo Haar and Michael Fahlbusch (eds.) *German Scholars and Ethnic Cleansing 1919 – 1945*, s. 100–109.
- Mrljan, Rudo. 1939. Podmienky zostavenia atlasu slovenského národopisu. (Čo by sme ním získali?) *Slovák*, 20 (x) 20. 5. 1939, s. 7.
- Mrljan, Rudolf. 2002. *Na krížnych cestách*. Bratislava: Pallas.

Neugebauer, Wolfgang – Schwarz, Peter. 2004. *Der Wille zum aufrechten Gang. Zur Rolle des BSA bei der gesellschaftlichen Reintegration ehemaliger Nationalsozialisten Gebundene Ausgabe – 1. Oktober 2004*. Czernin Verlag.

Nosáľová, Viera. 1958. Die Kunstblume von der Antike bis zur Gegenwart. *Slovenský národopis*, 6 (3), s. 333–334.

Osyková, Linda. 2014. Postavenie žien na Slovensku 1939–1941. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 183–193.

Panczová, Zuzana. 2011. Zaniknutý svet malokarpatských „Huncokárov“ vo svetle poverových rozprávání. In: *Zaostrené na kultúrne dedičstvo. Priebez starostlivosťou o kultúrne dedičstvo malokarpatského regiónu*. Svätý Jur: Academia Istropolitana Nova, s. 14–21.

Panczová, Zuzana. 2017. Pôsobenie Franza J. Beranka na Slovensku v 30. a 40. rokoch 20. storočia: výskum „Huncokárov“ a Institut für Heimatforschung. *Ethnologia Europae Centralis* 14, s. 23–39.

Pekár, Martin. 2014. Štátna ideológia a jej vplyv na charakter režimu. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 137–152.

Petzoldt, Leander. 1990. *Kleines Lexikon der Dämonen und Elementargeister*. München: C. H. Beck.

Pinwinkler, Alexander. 2005. Volk, Bevölkerung, Rasse, and Raum: Erich Keyser's Ambiguous Concept of a German History of Population, ca. 1918–1955. In: Ingo Haar and Michael Fahlbusch (eds.). *German Scholars and Ethnic Cleansing 1920–1945*. New York –Oxford: Berghahn Books 2005, s. 86–99.

Pinwinkler, Alexander. 2009. Walter Kuhn (1903–1983) und der Bielitzer „Wandervogel e.V.“. Historisch-volkskundliche „Sprachinselforschung“ zwischen völkischem Pathos und politischer Indienstnahme. *Zeitschrift für Volkskunde* 105, s. 29–51.

Polívka, Jiří. 1931. *Súpis slovenských rozprávok*. Zväzok V. Martin: Matica Slovenská.

Príspevky k slovenskému národopisu. 1942. *Slovák*, roč.x, č. x, 11.9.1942, s. x.

Prážík, Vilém. 1939. zv. 1.: Zdenko Frankenberg: Anthropologie starého Slovenska. Bratislava 1935, 107 strán textu, XI tabuliek–obrazov (Práce Učené společnosti Šafářikovy, sv. 18). Zdenko Frankenberg: Anthropologické studie ze Slovenska. Bratislava 1936, 51 strán textu, prehľadné tabuľky I–XXIII, tabuľky diagramov 6 str. (Práce Učené společnosti Šafářikovy, sv.20). In: *Národopisný sborník sväzok 1*, s. 130–132.

- Pražák, Vilém. 1941. Problém vzniku jednoposchodového domu v Čičmanoch. (Pomer k domu nemeckému v okolí Kremnice). In: *Národopisný sborník*, 2, s. 23–71.
- Profesor Schier a Slovensko. 1943. *Náš boj* I (15), 15. apríl 1943, s. 437–439.
- Ratzel, Friedrich. 1897. *Politische Geographie*. München und Leipzig: Verlag von N. Oldenbourg.
- Ratzel, Friedrich. 1901. Der Lebensraum: Eine biogeographische Studie. In: *Festgaben für Albert Schäffle zur siebenzigsten Wiederkehr seines Geburtstages am 24. Februar 1901*. Tübingen: Laupp.
- Redaktor [=Novák, Ludovít]. 1943. Úvod. In: *Slovenská vlastiveda I*. Bratislava: Vydanie Slovenskej akadémie vied a umení, s. 1–2.
- Rudolf, P. Reiner – Ulreich, Eduard. 1988. Liptak Johann. In: *Karpatendeutsches Biographisches Lexikon*, Stuttgart: Karpatendeutsche Landsmannschaft, s. 195.
- Schier, Bruno. 1932. Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa. *Beiträge zur Sudetendeutschen Volkskunde*, zväzok 21. Reichenberg.
- Schier, Bruno. 1933. Das deutsche Bauernhaus in der Slowakei. Ein Beitrag zur Kulturgeographie des östlichen Mitteleuropa. In: *Geographischer Jahresbericht aus Österreich* 17, s. 27–51.
- Schier, Bruno. 1937. Der Bienenstand in Mitteleuropa. Zur Einführung in die Frage 194 des Atlas der deutschen Volkskunde. *Zeitschrift für Volkskunde* 47, s. 97–112, 211–236, 308–312.
- Schier, Bruno. 1938a. Die Auseinandersetzung zwischen Deutschen und Slawen in volkskundlicher Sicht. In: *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 2, s. 1–22.
- Schier, Bruno. 1938b. Plan eines Atlas der sächsischen Volkskunde. In: *Mitteldeutsche Blätter für Volkskunde* 13, s. 3–7.
- Schier, Bruno. 1939. Der Bienenstand in Mitteleuropa. *Volkstumsgeographische Forschungen*, zväzok 2, Leipzig.
- Schier, Bruno. 1941a. Úl ako zdroj národopisného výskumu. In: *Národopisný sborník* 2, s. 72–85.
- Schier, Bruno. 1941b. Von Stand und Aufgaben der sudetendeutschen Volkskunde. In: *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung*, roč. 5, s. 368–371.
- Schier, Bruno. 1942a. Der deutsche Einfluß auf die tschechischen Flur- und Siedlungsformen. In: *Wissenschaft im Volkstumskampf. Festschrift. Erich Gierach zu seinem 60. Geburtstage überreicht von Freuden, Schülern und Fachgenossen*.

Hrsg. Von Kurt Oberdorffer, Bruno Schier und Wilhelm Wostry. Reichenberg: Sudetendeutscher Verlag Franz Kraus, s. 211–232.

Schier, Bruno. 1942b. Pastierske hry v Karpatskom priestore. *Náš boj*, 1 (7), 15. 12. 1942, s. 163–169.

Schier, Bruno. 1942/43. Aufbau der slowakischen Volkskultur. In: *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum. Vorträge der vom 23. bis 27. September 1942 in Käsmark abgehaltenen ersten Deutschen Hochschulwoche*. Käsmark, Pressburg: Roland-Verlag, s. 138–179.

Schier, Bruno. 1943a. Aufbau der slowakischen Volkskultur. Eine volkskundliche Skizze. In: *Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung* 7, s. 227–260.

Schier, Bruno. 1943b. Die Hirtenspiele des Karpatenraumes. *Volksforschung, Beihefte zur Zeitschrift für Volkskunde*, Band 4. Berlin: Dahlem.

Schier, Bruno. 1945. *Príspevky k slovenskému národopisu*. Bratislava: Editio Academiae scientiarum Slovacae.

Schier, Bruno. 1957. Die Kunstblume von der Antike bis zur Gegenwart. Geschichte und Eigenart eines volkstümlichen Kunstgewerbes. Mit einem Liederanhang von Josefa Elstner–Oertel. *Veröffentlichung des Instituts für deutsche Volkskunde der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin*, Band 11.

Schier, Bruno. 1958. Rudolf Bednárík, Maľované ohništia v oblasti Malých Karpát (Bemalte Herdstätten im Gebiet der Kleinen Karpaten). St. Martin 1956. In: *Zeitschrift für Volkskunde* 54, s. 305–306.

Schier, Bruno. 1973. Fünfzig Jahre ostdeutsch–westslawischer Volksforschung. In: *Jahrbuch für ostdeutsche Volkskunde* 16, s. 406–422.

Schmitz–Berning, Cornelia. 2007. Eintrag Blut und Boden. In: *Vokabular des Nationalsozialismus*. Berlin: Walter de Gruyter, s. 110–112.

Schvarc, Michal. 2013. „Kulturraub“ alebo záchrana kultúrneho dedičstva? Evakuácia archívov a kultúrnych pamiatok nemeckými orgánmi zo Slovenska koncom 2. svetovej vojny. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* 1, s. 75–82.

Schvarc, Michal. 2014. Nacionálno–socialistická „Nová Európa“ a Slovensko. In: Fiamová, Martina – Hlavinka, Ján – Schvarc, Michal a kol.: *Slovenský štát 1939–1945. Predstavy a realita*. Bratislava: Historický ústav SAV, s. 69–80.

Schwarz, Ernst. 1977. Zum Tode von Dr. Hertha Wolf–Beranek (1912–1977). *Bohemia. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der böhmischen Länder*, Bd. 18, Nr.1, s. 407–408.

Sigmundová, Anna Maria. 2002. *Nacistické ženy*. Bratislava: Perfekt.

Slobodová Nováková, Katarína – Krajčovič, Pavol. 2020. Rozšírenie kultu sv. Vincenta na Slovensku a v Rakúsku ako výsledok migrácií alpských drevorubačov v priebehu 18. storočia. *Slovenský národopis*, 68 (1), s. 7–28.

Slovensko – jadro Európy. Podľa prednášky Prof. Dr. Bruna Schiera, Leipzig – Bratislava. *Náš boj I* (13), 15. marec 1943, s. 352– 357.

Steinweis, Alan E. 2008. *Studying the Jew. Scholarly Antisemitism in Nazi Germany*. Harvard University Press.

Stephenson, Jill. 2001. *Women in Nazi Germany*. London: Routledge.

Szalay, Peter – Bogár, Michal – Haberlandová, Katarína – Bartošová, Nina – Krišteková, Laura. 2019. *Vojnová Bratislava 1939 – 1945*. Bratislava: Marenčin PT.

Šisler, Stanislav. 1991. Vznik a formování nacistického „slovanského bádání“ v Praze v letech 1940–1943. *Český lid*, 78 (4), s. 261–271.

Škorvánkova, Eva. 2020. *Strážkyne rodinných kozubov? Ženy v ideológii a politike Slovenského štátu*. Bratislava: Veda.

Timm, Elisabeth. 2015. Münster 1952: von der „Volks- und Kulturbodenforschung“ über den „Volkstumskampf“ zur „Deutschen und vergleichenden Volkskunde“ in der Bundesrepublik. In: Johannes Moser, Irene Götz, Moritz Ege, (eds.), *Zur Situation der Volkskunde 1945–1970. Orientierungen einer Wissenschaft zur Zeit des Kalten Krieges*. Münster – New York: Waxmann, s. 93–138.

Tönsmyer, Tatjana. 2003. *Das Dritte Reich und die Slowakei 1939–1945. Politischer Alltag zwischen Kooperation und Eigensinn*. Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh.

Tönsmyer, Tatjana. 2017. Bruno Schier. In: Falhbusch, Michael – Haar, Ingo und Pinwinkler, Alexander, eds. unter der Mitarbeit von Hamann, David: *Handbuch der völkischen Wissenschaften: Akteure, Netzwerke, Forschungsprogramme*. Oldenbourg: De Gruyter, s. 726–728.

Trebusia-Staszal, Stanisława. 2018. War and Science. A Few Thoughts on the Research of the Institut für Deutsche Ostarbeit in Occupied Poland. A Case of Podhale Region. *Prace Etnograficzne*, 46 (2): 49–68, DOI: <https://doi.org/10.4467/22999558.PE.18.024.10525>.

Urban, Martin. 2016. The Pan-German League at the End of the 19th Century. *Prague Papers on the History of International Relations*, 1, s. 60 – 71.

Vörös, Láslo. 2014. Ideológia – hranice jedného konceptu. *Forum Historiae*, 8 (1), s. 1–16.

Vorwort (1942/1943). In: *Deutschtumsfragen im Nordkarpatenraum*. Käsmark, nepaginované.

Weber, Max (1988): „Objektivita“ sociálno-vedného a sociálno-politického poznania. In: Weber, Max: *K metodológii sociálnych vied*. Bratislava: Pravda, s. 41–112.

West-östliche Kulturverflechtungen in Mitteleuropa. Festgruß zum 80. Geburtstag von Bruno Schier. 1982. Münster: F. Coopenrath Verlag.

Wiedemann, Andreas. 2000. *Die Reinhard-Heydrich-Stiftung in Prag (1942–1945)*. Berichte und Studien Nr. 28. Dresden.

Wolf-Beranek, Hertha. 1943. Volkskundliches aus Deutsch-Salzburg. *Deutsche Stimmen* 9, 10. 7. 1943, s. 3.

Začala sa nová epocha spolupráce medzi Nemectvom a západným Slovanstvom. 1941. *Slovák*, x(x), 16.1.1941, s. x.

Zemtsovsky, Izaly – Kunanbaeva, Alma. 1997. Communism and folklore. In: *Folklore and Traditional Music in the Former Soviet Union and Eastern Europe. Proceedings of a One-Day Conference, May 16, 1994*. Edited by James Porter. Los Angeles, Department of Ethnomusicology, UCLA, s. 3–23.

Zückert, Martin. 2008. Veda a „riadenie identity“. „Sudetonemeckí“ etnografi a ich vzťah k Slovensku na príklade časopisu *Karpathenland* (1928 – 1938). *Historický časopis*, 56 (1), s. 147–160.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Archiv für Religionswissenschaft vereint mit den Beiträgen zur Religionswissenschaftlichen Gesellschaft in Stockholm. Leipzig (etc): B. G. Teubner (etc) 1898, s. 191, URL: <https://archive.org/details/archivfrreligi03reliuoft/page/190?q=Hajnspegel>, posledný prístup 2.6.2021.

Forster, Michael. 2019. Johann Gottfried von Herder. In: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2019 Edition). Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2019/entries/herder/>, posledný prístup 11. 10. 2021.

Franz Beranek. In: *Südmähren. Land an der Thaya* (online). URL: http://www.suedmaehren.at/?wikiembed-url=http%3A%2F%2Fwww.suedmaehren.at%2Fwiki%2Findex.php%2FFranz_Beranek&wikiembed-title=Franz_Beranek, posledný prístup 16. 6. 2017.

Hertha Wolf-Beranek. In: *Südmähren. Land an der Thaya* (online). URL: http://www.suedmaehren.at/?wikiembed-url=http%3A%2F%2Fwww.suedmaehren.at%2Fwiki%2Findex.php%2FHertha_Wolf-Beranek&wikiembed-title=Hertha_Wolf-Beranek, posledný prístup 16. 6. 2017.

Hofmeister, Björn. 2018. Volkstum. In: *Online-Lexikon zur Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa*. URL: ome-lexikon.uni-oldenburg.de/p32692, posledný prístup 14. 8. 2021.

Irmscher, Hans Dietrich. 2021. „Johann Gottfried von Herder“. *Encyclopedia Britannica*, 21 Aug. 2021. URL: <https://www.britannica.com/biography/Johann-Gottfried-von-Herder>, posledný prístup 11. 10. 2021.

Mnemonite historical Society. URL: <https://mennonitehistoricalsociety.org/about/>, posledný prístup 25.09.2019.

Global anabaptist mennonite encyclopedia online (GAMEO). URL: [https://gameo.org/index.php?title=Friedmann,_Robert_\(1891-1970\)](https://gameo.org/index.php?title=Friedmann,_Robert_(1891-1970)), posledný prístup 25. 9. 2019.

Soznam osôb a ústavov a štátnych komisií podľa stavu na začiatku štud. roku 1940–41. Soznam prednášok, ktoré budú v zimnom semestri štud. roku 1940– 41. Nákladom Akademického senátu Slovenskej univerzity v Bratislave. URL: https://uniba.sk/uploads/media/1940_1941_-_ZOU_ZS_SU_01.pdf, posledný prístup 1.6.2021

Soznam prednášok, ktoré budú na Slovenskej univerzite v Bratislave v letnom semestri štud. roku 1941–1942. Bratislava: Nákladom Akademického senátu Slovenskej univerzity v Bratislave. URL: https://uniba.sk/uploads/media/1941_1942_-_LS_SU_01.pdf, posledný prístup 2.6.2021.

Wendisches Volksthum in Sage, Brauch und Sitte by Wilibald von Schulenburg. Nicolaische Verlags-buchhandlung, 1882, s. 12, URL: http://books.google.com/books?id=3Z0WAAAAYAAJ&hl=&source=gbs_api, posledný prístup 2.6.2021.

MENNÝ REGISTER

A

Arnold, Eberhard 96, 97

B

Bednárík, Rudolf 66, 67, 68, 69,
130, 131, 137, 152, 160, 161,
165, 167, 175

Behrens, Ewald 43

Benža, Mojmír 10, 129, 160

Beranek, Franz Josef 14, 26, 27,
42, 47, 48, 52-56, 71-75,
88, 101, 131, 136, 137, 143,
148-152, 159, 167, 168, 171,
178

Berger, Gottlob 119

Beyer, Hans Joachim 38, 42

Bogatyriov, Piotr Grigorievič
110, 128

Busse, Hermann Eris 44

C

Clark, Berta (Bertha) W. 96, 98,
99, 155

Coblitz, Wilhelm 35

Czaika, Willi Oskar Johannes
44

D

Darré, Richard Walther 33

Dostal-Dollmann, Ludwig 145

E

Emeritzky, Aurel 42

F

Faust, Ovídius 154, 155, 168

Fichte, Johann Gottlieb 31, 105,
144, 168, 170

Frank, Hans 34

Frank, Karl Hermann 146

Friedl, Hans 39, 42, 46, 50, 53,
56, 57, 63, 64, 67, 68, 69,
147, 148, 151, 152, 164, 165

Friedmann, Robert 94, 95, 96,
154, 155, 178

Fröhlich, Josef 53

G

- Gierach, Erich 23, 24, 43, 55,
105, 115, 145, 174
Gmelin, Hans 65, 145, 148, 151,
152
Grau, Herbert 156
Gross, Hermann 43

H

- Haiding, Karl 150
Hanika, Josef 23, 34, 38, 42, 52,
104, 105, 118, 132, 169
Hassinger, Hugo 42
Hausmann, Frank-Rutger 15,
29, 32, 33, 142, 144, 148,
169
Herder, Johann Gottfried von
18, 31, 131, 141, 144, 163,
178
Heydrich, Reinhard 34, 38, 146,
177
Himmler, Heinrich 33, 119
Hitler, Adolf 9, 19, 32, 36, 51, 57,
58, 141, 155, 164
Horváthová, Emília 152
Huber, Kurt 156
Hubmaier, Balthasar 89
Hübner, Arthur 29
Hutter, Jakub 89, 94, 96, 97, 98,
99, 155

Ch

- Chotek, Karel 130
Chura, Anton J. 118, 158

I

- Isbert, Otto Albrecht 57, 149

J

- Jungbauer, Gustav 22, 43, 48,
170

K

- Kallbrunnen, Josef 38
Karasek, Alfred 25, 38, 143, 170
Karmasin, Franz 36, 37, 38, 39,
42, 45, 65, 111, 144, 145
Kellermann, Ingeborg 55
Keyser, Erich 32, 144, 173
Klaus, Alexander 97
Kloss, Heinz 155
Kovačevićová, Soňa 123, 124,
125, 128, 129, 139, 140, 159,
160, 165, 168, 171
Kuhn, Walter 7, 25, 26, 75, 77,
143, 171, 173
Kunnert, Heinrich 38, 42

L

- Lendl, Egon 42
Leščák, Milan 72, 127, 128, 159, 171

- Liewehr, Ferdinand 44
- Lipták, Ján (Johann) 24, 37-47,
53, 55, 56, 59, 135, 145-151,
168
- List, Berta 45
- Lozoviuk, Petr 23, 110, 111, 114,
117, 123, 124, 125, 128, 135,
139, 158, 159, 172
- Ludin, Hanns E. 111, 145
- Luig, Wilhelm 38, 147, 148, 152
- M**
- Macourek, Josef 96
- Melicherčík, Andrej 66, 114, 122,
124-130, 139, 157, 159, 160,
165, 171, 172
- Mrlían, Rudolf 125, 126, 159,
160, 171, 172
- N**
- Nageler, Viktor 119
- Novotný, Václav 96
- O**
- Osuský, Štefan 114
- P**
- Palencsár, Erika 55
- Pfitzner Josef 42
- Podolák, Ján 129
- Pražák, Vilém 110, 131, 158, 173,
174
- R**
- Ratzel, Friedrich 142, 174
- Repp, Friedrich 24
- S**
- Saure, Wilhelm 33, 144
- Schier, Antonia, rod. Burkert
103
- Schier, Bruno 7, 9, 14, 43, 48,
67, 102-132, 138, 139, 140,
156-161, 165, 166, 168,
169, 171, 172, 174-177
- Schier, Hilde (dcéra) 114
- Schier, Hilde (manželka) 114
- Schier, Johann 103
- Schier, Tilo 114
- Schirach, Baldrun von 146
- Schirminsky, Viktor 97, 155
- Schlegel, Gertrud 55, 149
- Schneeweis, Edmund 34, 48, 55
- Schwarz, Karl 63, 64, 146, 148,
151, 173, 175
- Sievers, Wolfram 33, 52
- Sivák, Jozef 111
- Snyckers, Hans 114
- Stadtmüller, Georg 38
- Swoboda, Karl Maria 44

Š
Štech, Václav Vilém 97, 155
Švehlák, Svetozár 72
75, 131, 137, 148, 150-153,
164, 165, 171, 175, 177, 178
Wolfram, Richard 33, 52

T

Tiso, Jozef 58
Tuka, Vojtech 111

U

Urban, Margarete (Margarethe)
19, 45, 53, 54, 58, 65, 69,
147, 165

V

Varsik, Branislav 157

W

Weinzierl, Johann 156
Weiss, Richard 129, 154, 160
Weizsäcker, Wilhelm 38, 43
Westermann, Harry 44
Willvonsender, Kurt von 42
Winter, Johann 98, 155
Wirth, Hermann 33
Witt, Helene 55
Woinovich, Peter von 58, 65,
150, 151
Wolf, Josef 48
Wolf-Beranek, Hertha (Herta)
6, 14, 47, 48, 49, 52-70,

SUMMARY

Ethnography in Slovakia at the Service of the Third Reich

Modern science represents a discursive field, the principles of which follow the criteria of expertise and respect for ethical rules. Since the Enlightenment period, the ideal picture of science as an objective, incorruptible, and politically independent institution has attributed to it the role of a trusted arbitrator to assess the veracity or validity of claims when exploring the laws of the physical and social world phenomena. It has thus reserved a dominant place along religious systems (religious power), and their mutual relationships have acquired the form of mutual respect for their boundaries.

Nevertheless, the historical experience also shows cases where the authority of science became the object of use or misuse by the state power. It is not a new finding that even ethnography (or ethnology and its folklore studies subdiscipline), the birth of which was linked to the period of emerging nationalism, was used later in the 20th century by political ideologies that applied nationalist concepts, including the ideology of the totalitarian national socialism regime.

This publication is a contribution to the discussion on the institutional and personal forms of the ideological use of ethnography and related homeland studies disciplines by Nazi Germany during

the 1940s in the context of its foreign policy plans. The theoretical concepts by Roger Brubaker (1996) of *nationalising nationalism* and *homeland nationalism* in the context of Central Europe, as well as the still topical reflections by German ethnologist Hermann Bausinger (1965) on the penetration of Nazi ideology into ethnographic research through analyses of the contemporary concepts of *Volksforschung* and *Volksideologie* have served as an inspiration in the analyses of the source materials.

We have studied the relationship between science and ideology through the example of ethnography in Central Europe and specifically in Germany during the earlier half of the 20th century as well as among the German minority in Slovakia. We have relied on some previous research by German and other researchers who showed that ethnography in Germany (just like in most Central European countries, including Slovakia) was largely the product of Romanticism and 19th-century national movements. This scientific discipline was intended to contribute with its results to the creation of an identity of the nation. Ethnography usually focused on the research of folk culture which, according to contemporary opinions, was the product of the “folk”, i.e. mainly of the rural, peasant population. For ethnologists, various spiritual expressions of folk culture, such as fairy-tales, songs, music, dances, or customs, as well as its tangible manifestations, including folk buildings or traditional costumes, reflected and embodied the “spirit” of the given nation.

The *völkisch* ideology of the interwar period had a great influence on the expansion of ethnographic and homeland research in Germany and Austria, as well as among German minorities in Central Europe. In the spirit of this ideology, ethnographic research was not “only” a cognitive activity subject to the rules

of scientific research, but also a service to the nation. Scientists were exploring folk/national culture, its past and present. With the rise of the National Socialist Party to power in Germany and the promotion of the Nazi ideology at all levels of German society, the consequences very soon transformed into concrete actions by the political power in science- and research-related issues. The ideological influence of scientific research in ethnography gradually gained strength not only in Germany, but also among German minorities during the inter-war period. It fully developed during World War II, when ethnographic and homeland institutions enjoyed full financial and social support from the German state, albeit on the assumption that they complied with the principles of the *völkisch* ideology.

The new programmes of homeland research institutions of German minorities became an interesting example of the expansion of research in conjunction with the Nazi ideology. These programmes were created in the occupied countries (e.g. in Poland) during World War II, or were ideologically rebuilt and developed under existing institutions, which was the case of the Institute for Homeland Research [Institut für Heimatforschung] in Kežmarok, the main topic of our research. We also followed up on our previous works on the IHF (Morrissey 2004, Lozoviuk 2008 and others) and made in-depth use of the documents from the archives of the Scientific Collections of the Institute of Ethnology and Social Anthropology SAS as well as the archives left by the scientists who had worked in the IHF. In several cases, the detailed study of the documents revealed new scientific, political, and social contexts in the activities of the Institute and its staff. We found out that the Institute had formed part of the network of cooperating institutions in Central and South-Eastern Europe that aimed to link scientific

activity to the Third Reich policy. Its objective – to increase awareness about the key importance of Germans in the cultural and economic development of the country and to prevent the separatism of Spiš Germans – looked very promising at the beginning.

Our main goal is to clarify the issues related to the ideological contexts of the ethnographic research on the German minority in Slovakia during World War II. In addition, this topic is relevant and inspiring also as an incentive to provoke a broader debate on the relationship between political ideologies and science. On the one hand, it is true that, after World War II, the misuse of the ethnographic science, including terms like *Volk* and *Volkstum*, by the Nazi ideology raised questions about how to continue with ethnography and folklore studies, considering a solution of renaming them or even of prohibiting their use. Some experts point out the fact that the Reich did not create any special new discipline, a kind of “national-socialist ethnology” or anthropology, and that the use of these disciplines for the purposes of the state power or political regimes happened not only in connection with Nazism, but that it existed both before and after Nazism. Besides a comparison to other types of past dominant authoritative and totalitarian political ideologies, it can lead to reflections on the relationship between politics and science in general, including under present-day conditions. Even within liberal democracy environments, which are usually perceived as a counterpart of totalitarian regimes, science is not completely independent of certain politically promoted ideological visions. In the self-reflection of scientific research, it is necessary to realise that the very selection of the phenomena of objective reality that the scientist decides to explore can often be influenced by his/her ideals and worldviews. And understandably, his/her opinions are in a certain (positive,

neutral, or negative) relationship also to the political ideology of a particular society. That means that they are related to a set of certain “ideas, convictions, opinions, and values” that produces patterns of action, determines public policies, and, at the same time, enables and justifies the actions of the political power (Frieden: 10-11, 32).

V EDÍCII ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE DOTERAZ VYŠLO:

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 1

Folklore in the Identification Processes of Society. G. Kiliánová, E. Krekovičová (eds.).

Bratislava: Ústav etnológie SAV, 1994. 165 s. ISBN 80-85665-32-8.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 2

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder.* Zväzok 1. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. 225 s. ISBN 80-224-0506-X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 3

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder.* Zväzok 2. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 227-441. ISBN 80-224-0509-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 4

Burlasová, Soňa: *Katalóg slovenských naratívnych piesní. Typenindex slowakischer Erzähllieder.* Zväzok 3. E. Krekovičová (ed.) Bratislava: Vydavateľstvo VEDA – Ústav etnológie SAV, 1998. S. 445-682. ISBN 80-224-0512-4.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 5

Identita etnických spoločenskíev. Výsledky etnologických výskumov. G. Kiliánová (ed.).

Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 1998. 128 s. ISBN 80-88908-03-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 6

Dekoratívny prejav – tradícia a súčasnosť. O. Danglová, J. Zajonc (zost.).

Bratislava: VEDA, 1998. 179 s. ISBN 80-224-0523-X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 7

Identity of Ethnic Groups and Communities. The Results of Slovak Ethnological Research. G. Kiliánová, E. Riečanská (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – SAP-Slovak Academic Press, spol. s. r. o., 2000. 164 s. ISBN 80-88908-72-8.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 8

Traditional Culture as a Part of the Cultural Heritage of Europe. The Presence and Perspective of Folklore and Folkloristics. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 143 s. ISBN 80-89069-09-6.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 9

Ethnology in Slovakia at the Beginning of the 21st Century: Reflections and Trends. G. Kiliánová, K. Köstlin, R. Stoličná (eds.). Etnologické štúdie 9 and Veröffentlichungen Europäische Ethnologie 24. Bratislava – Wien: Ústav etnológie SAV – Institut für Europäische Ethnologie, Universität Wien, 2004. 229 s. ISBN 3-9-02029-10-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 10

Slavistická folkloristika na rázcestí. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Tomáš Písecký-ARM 333, 2003. 116 s. ISBN 80-89069-10-X.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 11

Beňušková, Zuzana: *Religiozita a medzikonfesijné vzťahy v lokálnom spoločenstve.* Bratislava – Dolný Oháj: Ústav etnológie SAV – MERKUR, 2004. 198 s. ISBN 80-969163-5-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 12

Folklór v kontextoch. Zborník príspevkov k jubileu Doc. PhDr. Lubice Droppovej, CSc. H. Hlôšková (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Katedra etnológie a kultúrnej antropológie FFUK – Národopisná spoločnosť Slovenska, 2005. 215 s. ISBN 80-88997-20-8.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 13

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989. I., II. Z. Profantová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – Ústav pamäti národa – Tomáš Písecký – ARM 333, 2005. I. – 283 s. ISBN 80-89069-13-4; II. – 193 s. ISBN 80-89069-14-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 14

Malé dejiny veľkých udalostí v Česko(a)Slovensku po roku 1948, 1968, 1989 III. Naratívna každodennosť v kontexte sociálno-historickej retrospektívy. Z. Profantová (ed.) Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2007. 207 s. ISBN 978-80-88997-41-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 15

Od folklórneho textu ku kontextu. Venované pamiatke PhDr. Márie Kosovej, CSc.

E. Krekovičová, J. Pospíšilová (eds.). Bratislava – Brno: Ústav etnológie SAV – Etnologický ústav AV ČR, 2006. 214 s. ISBN 80-969427-4-3.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 16

Slavkovský, Peter: *Svet na odchode. Tradičná agrárna kultúra Slovákov v strednej a južnej Európe*. Bratislava: Veda, 2009. 216 s. ISBN 978-80-224-1086-1.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2009.9788022410861>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 17

Slavkovský, Peter: *Svet roľníka. Agrárna kultúra Slovenska ako predmet etnografického výskumu*. Bratislava: Veda, 2011. 135 s. ISBN 978-80-224-1205-6.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2011.9788022412056>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 18

Slavkovský, Peter: *Slovenská etnografia (kompendium dejín vedného odboru)*.

Bratislava: Veda, 2012. 127 s. ISBN 978-80-224-1279-7.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2012.9788022412797>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 19

Slavkovský, Peter: *S nošou za industrializáciou krajiny. Tradičné podoby dopravy na slovenskom vidieku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV, 2014. 128 s.

ISBN 978-80-224-1398-5. DOI: <https://doi.org/10.31577/2014.9788022413985>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 20

Vanovičová, Zora: *Autorita symbolu*. E. Krekovičová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 119 s. ISBN 978-80-970975-2-3.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 21

Popelková, Katarína a kolektív: *Čo je to sviatok v 21. storočí na Slovensku?*

Bratislava: Ústav etnológie SAV 2014. 320 s. ISBN 978-80-970975-3-0.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2014.9788097097530>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 22

Burlasová, Soňa: *Naratívne piesne o zbojníkoch. Príspevok k porovnávaciemu štúdiu*. Bratislava: Ústav etnológie SAV 2015. 118 s. ISBN 978-80-970975-4-7.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2015.9788097097547>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 23

Čierno-biele svety. *Rómovia v majoritnej spoločnosti na Slovensku*. T. Podolinská, T. Hrustič (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2015. 600 s.

ISBN 978-80-224-1413-5.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 24

Salner, Peter: *Židia na Slovensku po roku 1945. (Komunita medzi vierou a realitou.)* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 216 s. ISBN 978-80-224-1510-1.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2016.9788022415101>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 25

Vrzgulová, Monika: *Nevyrozsprávané susedské histórie. Holokaust na Slovensku z dvoch perspektív.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 141 s.

ISBN 978-80-224-1542-2. DOI: <https://doi.org/10.31577/2016.9788022415422>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 26

Za hranicami vedy? Aplikovaná antropológia v spoločnosti. Soňa G. Lutherová, Miroslava Hlinčíková (eds.). Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA

SAV 2016. 168 s. ISBN 978-80-224-1543-9. DOI: <https://doi.org/10.31577/2016.9788022415439>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 27

Volanská, Lubica: *„V hlave tridsať, v krížoch sto.“ Starnutie v autobiografiách v Bratislave a Viedni.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2016. 224 s.

ISBN 978-80-224-1544-6. DOI: <https://doi.org/10.31577/2016.9788022415446>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 28

Vrzgulová, Monika – Volanská, Lubica – Salner, Peter: *Rozprávanie a mlčanie.*

Medzigeneračná komunikácia v rodine. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA

SAV 2017. 135 s. ISBN 978-80-224-1621-4. DOI: <https://doi.org/10.31577/2017.9788022416214>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 29

Panczová, Zuzana: *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie.* Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 160 s. ISBN 978-80-224-1546-0.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2017.9788022415460>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 30

Wiesner, Adam: *Jediná jistota je zmena: autoetnografie na transgender téma.*

Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 215 s. ISBN 978-80-224-1622-1.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2017.9788022416221>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 31

Beňušková, Zuzana: *Občianske obrady na Slovensku*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2017. 136 s. ISBN 978-80-224-1623-8.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2017.9788022416238>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 32

Salner, Peter: *Židovská komunita po roku 1989. Komunita medzi budúcnosťou a minulosťou*. Bratislava: Ústav etnológie SAV – VEDA SAV 2018. 144 s. ISBN 978-80-224-1624-5.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2018.9788022416245>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 33

Krekovičová, Eva: *Piesne a etnická identifikácia Slovákov v Maďarsku. Výskum z obdobia 1991 – 2017*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2018. 264 s. ISBN 978-80-224-1698-6. DOI: <https://doi.org/10.31577/2018.9788022416986>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 34

Divinský, Boris; Zachar Podolinská, Tatiana et al.: *Globe in Motion. Patterns of International Migration: Similarities and Differences*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2018. 216 s. ISBN 978-80-970975-7-8 (hardback),

ISBN 978-80-970975-8-5 (PDF), DOI: <https://doi.org/10.31577/2018.9788097097578>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 35

Luther, Daniel: *Bratislava Česko-Slovenská: putovanie z monarchie do Slovenského štátu*. Bratislava: Marenčin PT 2018. 152 s. ISBN 978-80-569-0146-5.

DOI: <https://doi.org/10.31577/2018.9788056901465>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 36

Globe in Motion 2. Multiple Shades of Migration: Regional Perspectives. Miroslava Hlinčíková, Martina Sekulová (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2019. 154 s. ISBN 978-80-970975-9-2 (hardback),

ISBN 978-80-973372-0-9 (PDF), DOI: <https://doi.org/10.31577/2019.9788097337209>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 37

Salner, Peter: *Judaizmus v tradícii a súčasnosti (Premeny židovskej komunity*

v 19. – 21. storočí. *Etnologický pohľad*). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 144 s. ISBN 978-80-224-1750-1.
DOI: <https://doi.org/10.31577/2019.9788022417501>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 38

Traces of the Virgin Mary in Post-Communist Europe. Tatiana Zachar Podolinská (ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 424 s.
ISBN 978-80-224-1782-2.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 39

Nové prístupy v etnológii a sociálnej antropológii na Slovensku. Ľubica Voľanská, Adam Wiesner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 176 s. ISBN 978-80-224-1789-1.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 40

Bahna, Vladimír: *Nadprirodzené skúsenosti a naratívna myseľ. Sociálna nákazlivosť spomienok*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2019. 208 s. ISBN 978-80-224-1775-4, DOI: <https://doi.org/10.31577/2019.9788022417754>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 41

Tábor smrti Sobibor: Dejiny a odkaz. Ján Hlavinka, Peter Salner (eds.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Dokumentačné stredisko holokaustu – Marenčin PT 2019. 264 s. ISBN 978-80-569-0449-7.

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 42

Dvojrozhovor. O pamäti, etnológii a meste... Monika Vrzgulová (ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2020. 257 s.
ISBN 978-80-569-0676-7, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056906767>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 43

Wiesner, Adam: *Monkey On My Back: An Autoethnographic Narrative of A Therapeutic Experience*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 224 s. ISBN 978-80-224-1824-9,
DOI <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418249>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 44

Zajonc, Juraj: *Svätí s menom Valentín a sviatky zamilovaných*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 152 s.
ISBN 978-80-224-1853-9,
DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418539>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 45

Beňušková, Zuzana: *Už sa chystá svadba istá. Svadobné obyčaje slovom a obrazom*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 128 s.
ISBN 978-80-224-1831-7, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418317>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 46

Panáková, Jaroslava: *Vizuálne režimy ruskej Beringie*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2020. 127 s. ISBN 978-80-224-1832-4,
DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788022418324>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 47

Holokaust okolo nás: Roky 1938 – 1945 v kultúrach spomínania. Peter Salner (Ed.). Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT 2020. 120 s.
ISBN 978-80-569-0744-3, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056907443>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 48

Ťažké časy: Roky 1938-1945 v aktuálnom spoločenskom diskurze. Peter Salner (Ed.) Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV: Marenčin PT, 2020. 128 s.
ISBN 978-80-569-0673-6, DOI: <https://doi.org/10.31577/2020.9788056906736>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 49

Popelková, Katarína: *Vinohradnícke mesto v etnologickej perspektíve*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAV 2021. 176 s.
ISBN 978-80-224-1916-1, DOI: <https://doi.org/10.31577/2021.9788022419161>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 50

Winkler, Tomáš: *Transactional Activism in Bratislava: A Case Study of Nová Cvernovka Cultural and Creative Centre*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – VEDA SAS, 2021. 128 s. ISBN: 978-80-224-1927-7,
DOI: <https://doi.org/10.31577/2021.9788022419277>

ETNOLOGICKÉ ŠTÚDIE 51

Beňušková, Zuzana: *Civil ceremonies in socialist Czechoslovakia and post-socialist Slovakia*. Bratislava: Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV – Marenčin PT, 2021. 147 s.
ISBN 978-80-569-0944-7 (e-Book), ISBN 978-80-569-0943-0 (e-PDF)
DOI: <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909447>

NÁRODOPIS NA SLOVENSKU V SLUŽBÁCH TRETEJ RÍŠE

Zuzana Panczová
Gabriela Kiliánová
Tomáš Kubisa

Obálka Marenčin Media

Fotografie Univerzita Gießen/Collegium Carolinum, Ing. Mikuláš Lipták,
Eva Kovačevičová-Fudala, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV

Grafická úprava a sadzba Marta Blehová

Jazyková úprava Doc. PhDr. Hana Hlôšková, CSc. (slovenčina),

Mgr. art. Juraj Kilián, ArtD. a PhDr. Gabriela Kiliánová, CSc. (nemčina)

Vydal © Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV,

Klemensova 19, 813 64 Bratislava, uetnsekr@savba.sk

v rámci edície Etnologické štúdie ako svoju 52. publikáciu
a vydavateľstvo Marenčin PT, spol. s r. o.

Jelenia 6, 811 05 Bratislava

marenčin@marenčin.sk, www.marenčin.sk

ako svoju 934. publikáciu v roku 2021

Prvé slovenské vydanie

ISBN 978-80-569-0959-1 (ePub)

ISBN 978-80-569-0958-4 (PDF)

DOI: <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909591>

„Kniha je aktuálnym príspevkom do diskusie o vzťahu vedy a ideológie. Je spracovaná formou prípadovej štúdie o inštitucionálnych a personálnych formách ideologického používania národopisu a príbuzných vlastivedných disciplín v strednej Európe, zvlášť v Nemecku v prvej polovici 20. storočia a medzi nemeckou menšinou na Slovensku v kontexte zahraničnopolitických cieľov nacistov. Vďaka výskumu a využitiu doteraz nespracovaných a aj medzi odbornou verejnosťou neznámych prameňov (fondy Vedeckých zbierok Ústavu etnológie a sociálnej antropológie SAV) objasňuje niekoľko dôležitých otázok týkajúcich sa národopisného výskumu nemeckej menšiny na Slovensku počas druhej svetovej vojny v kontexte nacistickej a nacionalistickej ideológie.“

Jakub Drábik, PhD., Historický ústav SAV

„Národopisný výskum nemeckej menšiny na Slovensku je v poslednom čase frekventovanou témou. Autori sa podujali zmapovať jeho historický vývoj a význam v kontexte ideologického vplyvu nacistického Nemecka v rokoch 1933 – 1945. Predmetnými otázkami sa zaoberali z rôznych zorných uhlov a ich práca je zameraná na zatiaľ iba čiastočne spracované a pre verejnosť málo známe skutočnosti. Poskytuje ucelený obraz o danej problematike z hľadiska historicko-geografických súvislostí aj spoločenských a sociálnych aspektov. Vhodným spôsobom dopĺňa dejiny slovenského národopisu v období 30. a 40. rokov 20. storočia.“

Mgr. Rastislav Filò,
SNM – Múzeum kultúry karpatských Nemcov

DOI <https://doi.org/10.31577/2021.9788056909591>

ISBN 978-80-569-0958-4 (PDF)

ISBN 978-80-569-0959-1 (ePub)